

ประกาศไทยสมัย ร.๙

หนังสือวิชาการเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล

เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ

๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

ประกาศรไทยสมัย ร.๙

หนังสือวิชาการเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา ๖ รอบ
๕ ธันวาคม ๒๕๔๒

บุญเลิศ เลี้ยวประไพ
ปราโมทย์ ประสาทกุล
วรชัย ทองไทย
วาทีณี บุญชะลิกษ์
สุรียพร พันพืง
กุศล สุนทรธาดา
เบญจา ยอดคำเนิน-แอ็ดติภจจ์

ประชากรไทยสมัย ร.9

หนังสือวิชาการเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542

บรรณาธิการ

บุญเลิศ เลี้ยวประไพ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ และที่ปรึกษาสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

คณะผู้เขียน

ปราโมทย์ ประสาทกุล รองศาสตราจารย์ และประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตรปริญญาคุุณยบัณฑิต
สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

วรชัย ทองไทย รองศาสตราจารย์ และรองผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

วาทีณี บุญชะลิกย์ รองศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

สุรีย์พร พันพั้ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

กุศล สุนทรธาดา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ และประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันวิจัยประชากรและสังคม

ที่ปรึกษา

เบญจา ยอดคำเนิน-แอ็ดติงก์ รองศาสตราจารย์ และผู้อำนวยการสถาบันวิจัยประชากรและสังคม

เอกสารทางวิชาการหมายเลข 241

ISBN 974-663-134-9

Cataloging in Publication Data

ประชากรไทยสมัย ร.9/บุญเลิศ เลี้ยวประไพ...[และคนอื่น]

(มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม เอกสารทางวิชาการ; หมายเลข 241)

ISBN 974-663-134-9

1. ไทย--ประชากร I. บุญเลิศ เลี้ยวประไพ...[และคนอื่น ๆ] II. มหาวิทยาลัยมหิดล. สถาบันวิจัย
ประชากรและสังคม III. ชื่อชุด

HB 3644.55.A3 ป233 2542

ผู้จัดพิมพ์ :

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

ถนนพุทธมณฑล สาย 4 ต.ศาลายา อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม 73170

โทรศัพท์ : (02) 441-9666, 441-0201-4 ต่อ 115

โทรสาร : (02) 441-9333

E-mail : directpr@mahidol.ac.th

Homepage : <http://www.mahidol.ac.th/mahidol/pr/html>

พิมพ์ครั้งที่ 1 ตุลาคม 2542

พิมพ์ครั้งที่ 2 มกราคม 2544

จำนวนพิมพ์ 1,000 เล่ม

@ สงวนลิขสิทธิ์ สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล

พิมพ์และจัดรูปเล่ม : ปริมาตรณ์ มีสุวรรณ

คำนำ

เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542 มหาวิทยาลัยมหิดล โดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ขอร่วมเฉลิมพระเกียรติ และเผยแพร่พระเกียรติคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยการจัดพิมพ์หนังสือวิชาการเรื่อง ประชากรไทยสมัย ร.9 หนังสือวิชาการเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542

คณะผู้เขียนของสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ได้แสดงให้เห็นว่า ตลอดระยะเวลาที่ล่วงเลยมาซึ่งศตวรรษที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงครองสิริราชสมบัติ ได้มีการเปลี่ยนแปลงประชากรและปัจจัยมูลฐานที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประชากรในด้านจำนวนและองค์ประกอบประชากรเกิดขึ้นอย่างมากกว่ารัชกาลใดนับตั้งแต่ก่อตั้งราชอาณาจักรไทยเมื่อ 745 ปีที่ผ่านมา และที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางประชากรคือ พัฒนาการคุณภาพชีวิตของปวงชนชาวไทยทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง อันเป็นผลจากการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงงานหนักอย่างต่อเนื่อง เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและสภาพความเป็นอยู่ของพสกนิกรทุกหมู่เหล่า

เช่นเดียวกับคณาจารย์ ข้าราชการ และพนักงานสถาบันวิจัยประชากรและสังคม ข้าพระพุทธเจ้าขอร่วมกับปวงชนชาวไทยทั้ง 62 ล้านคนถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ไพศาลหาที่สุดมิได้ของพระองค์ และรอคอยโอกาสด้วยความปลาบปลื้มที่จะได้ร่วมกับปวงชนชาวไทย 68 ล้านคนถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยความจงรักภักดีและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอีก ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554...ของทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ อรรถสิทธิ์ เวชชาชีวะ
อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหิดล

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	
บทนำ	1
บุญเลิศ เลี้ยวประไพ	
ประชากรไทยในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	7
ปราโมทย์ ประสาทกุล	
การเปลี่ยนแปลงภาวะการเกิด	31
วรรษัย ทองไทย	
การเปลี่ยนแปลงภาวะการตาย	41
วาทีณี บุญชะลิกย์	
การย้ายถิ่นและการกระจายตัวของประชากร	65
สุรีย์พร พันพั่ง	
คุณภาพชีวิตประชากรไทยสมัย ร.9	101
กุศล สุนทรธาดา	
บทส่งท้าย	133
เบญจา ขอดคำเนิน-แอ็ดติภักดิ์	
บุญเลิศ เลี้ยวประไพ	
ปราโมทย์ ประสาทกุล	
วรรษัย ทองไทย	
วาทีณี บุญชะลิกย์	
สุรีย์พร พันพั่ง	
กุศล สุนทรธาดา	

บทนำ

บุญเลิศ เลี้ยวประไพ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระมหากษัตริย์พระองค์ที่ 9 แห่งราชวงศ์จักรี เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกและพระองค์เดียวที่ทรงเสวยราชสมบัติยาวนานที่สุด นับตั้งแต่ก่อตั้งราชอาณาจักรสยามเมื่อ พ.ศ.1797 เป็นต้นมา

ตลอดระยะเวลาที่ล่วงเลยผ่านมา พวกเราประชาชนชาวไทยทุกรูปนามต่างตระหนักและซาบซึ้งในพระเมตตาและพระมหากรุณาธิคุณที่พระองค์ทรงประทานแก่ประชาราษฎร์ โดยทรงประกอบพระราชกรณียกิจนานัปการ เพื่อประโยชน์สุขแก่มหาชนชาวสยามอย่างต่อเนื่องตลอดมา

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และประชากร ทั้งที่ “ตั้งใจ/ต้องการจะให้เกิด” และ “เกิดขึ้นโดยไม่ตั้งใจ/ต้องการ” อย่างมากมาย ในด้านการเปลี่ยนแปลงประชากร ปรามิโทย์ประสาทกฤตกล่าวไว้ว่า การที่ประชากรไทยในช่วงเวลา 53 ปีที่ผ่านมาเติบโตขึ้นกว่า 3 เท่าตัวจากจำนวน 17 ล้านคน เมื่อเริ่มรัชกาลมาเป็นมากกว่า 60 ล้านคนในปัจจุบันเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มากกว่าการเปลี่ยนแปลงในอดีตอันยาวนานของประวัติศาสตร์ประชากรไทย เพราะ “เมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งนับตั้งแต่ พ.ศ.2325 ประมาณว่ามีประชากรอาศัยในขอบเขตพระราชอาณาจักรไทย ประมาณ 4 ล้านคน” ปรัชญาการณณ์ที่เกิดขึ้นควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงในขนาดประชากร คือ การเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบอายุของประชากร ปัจจัยที่ทำให้ขนาดของประชากรโตขึ้นและองค์ประกอบอายุประชากรไทยเปลี่ยนแปลง คือ การลดลง

ของ “อัตราตาย” และ “อัตราเกิดของประชากร” ปราโมทย์ได้อนุมานว่า อัตราตายของประชากรไทยได้เริ่มลดลงมาตั้งแต่รัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2394-2541) แล้วค่อย ๆ ลดต่ำลงมาเรื่อย ๆ เป็นเวลาเกือบ 100 ปี จนถึงต้นช่วงรัชกาลปัจจุบันอัตราตายได้ลดต่ำลงอย่างรวดเร็วจากประมาณ 30 ต่อประชากร 1,000 คนมาเหลือไม่ถึง 15 เมื่อปีถึงพุทธกาลและลดต่ำลงมาเรื่อย ๆ จนถึงปัจจุบัน ในขณะที่อัตราเกิดยังคงอยู่ในระดับสูงและคงที่เกินกว่า 40 ต่อประชากร 1,000 คน ทำให้ช่องว่างระหว่างอัตราเกิดและอัตราตายขยายกว้างมากขึ้น มีผลให้อัตราเพิ่มธรรมชาติของประชากรที่ไม่ถึงร้อยละ 2 ในปีแรก ๆ หลังสงคราม เพิ่มสูงขึ้นกว่าร้อยละ 3 ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2500-2513 จนกระทั่งกล่าวกันว่า ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่ประสบปัญหา “ระเบิดประชากร” รัฐบาลไทยในช่วงนั้นจึงได้ประกาศนโยบายประชากรโดยใช้ “การส่งเสริมการวางแผนครอบครัวโดยสมัครใจ” เป็นมาตรการทำให้อัตราเกิดของประชากรเริ่มลดลงต่ำกว่า 40 ต่อประชากร 1,000 คน ตั้งแต่ พ.ศ.2513 เป็นต้นมา

แม้อัตราตายจะเริ่มลดต่ำลงเป็นเวลานานเกินกว่า 100 ปี ในขณะที่อัตราเกิดยังคงอยู่ในระดับสูงและค่อนข้างคงที่ จะมีผลทำให้ขนาดหรือจำนวนประชากรเปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย แต่องค์ประกอบอายุของประชากรไทยเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ปิระมิดประชากรเป็นรูปทรงเจดีย์มีฐานกว้าง ยอดแหลม กล่าวโดยทั่ว ๆ ไป สัดส่วนของประชากรอายุน้อย (0-14 ปี) สูงประมาณร้อยละ 40 ขึ้นไป ในขณะที่ประชากรสูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) อยู่ระหว่างร้อยละ 4-5 กลุ่มประชากรที่องค์ประกอบอายุไม่เปลี่ยนที่เรียกว่า “ประชากรคงรูป” และมี “อายุมัธยฐาน” ซึ่งเป็นอายุที่แบ่งจำนวนประชากรออกเป็น 2 ครั้ง ครั้งหนึ่งมีอายุน้อยกว่า ครั้งหนึ่งมีอายุมากกว่าของประชากรไทยอยู่ในระดับค่อนข้างคงที่ต่ำกว่า 20 ปี จนกระทั่งถึง พ.ศ.2518 และพุ่งสูงขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งคาดกันว่าเมื่อวันกลางปี พ.ศ.2543 อายุมัธยฐานของประชากรไทยคงจะสูงถึง

28 ปี แต่ผลของการลดลงของอัตราเกิด ทำให้องค์ประกอบอายุของประชากรไทยเปลี่ยนแปลงไป ดังจะเห็นได้จากปีระมิดประชากร พ.ศ.2523 ที่แสดงไว้ในหน้า 21 แสดงให้เห็นฐานปีระมิดประชากรที่ค่อย ๆ แคบเข้า สัดส่วนของประชากรอายุน้อยสูงกว่าร้อยละ 25 เล็กน้อย สัดส่วนประชากรสูงอายุสูงขึ้นถึงร้อยละ 8 ในปัจจุบัน และในอนาคตที่ไม่ยาว ไกลนัก คงจะสูงถึงร้อยละ 10 และสูงขึ้นไปอีกเรื่อย ๆ

“การย้ายถิ่น” แม้จะเป็น “ปัจจัย” ที่มีผลกระทบต่อขนาดและองค์ประกอบอายุ-เพศของประชากรไทยน้อยมาก แต่มีผลกระทบต่อการกระจายตัวของประชากรในอาณานิคมต่าง ๆ ของประเทศ ต่อขนาดและองค์ประกอบประชากร เศรษฐกิจ และสังคมของประชากรในภูมิภาคต่าง ๆ ในเขตเมือง ชนบท เพิ่มหรือลดความกดดันของประชากรต่อพื้นที่ทำกินในแต่ละพื้นที่ และทำให้สัดส่วนของประชากรในเขตเมือง-ชนบทเปลี่ยนไป การย้ายถิ่นไม่ว่าจะเป็นการย้ายจากส่วนหนึ่งส่วนหนึ่งของประเทศไปยังอีกส่วนหนึ่ง จากเมืองหนึ่งไปยังอีกเมืองหนึ่ง จากชนบทสู่เมืองหรือแม้แต่จากเมืองสู่ชนบท ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพื่อสนองตอบต่อความต้องการแสวงหาโอกาสชีวิตที่ผู้ย้ายถิ่นคิดว่าดีกว่าถิ่นเดิม

เกิด แก่ เจ็บ ตาย คือสังขารที่มนุษย์ทุกรูปนามต้องประสบโดยไม่มีข้อยกเว้น แม้ว่าประชากรบางส่วนจะไม่ผ่านทุกขั้นตอนกว้าง ๆ ดังที่กล่าวไว้ข้างบน

ในปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงประชากร ปัจจัยมูลฐานที่มีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงประชากรคือ การเกิด การตาย และการย้ายถิ่นของประชากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดเป็นปัจจัยที่มีบทบาทมากที่สุดต่อการเปลี่ยนแปลงประชากรในรัชกาลปัจจุบัน เพราะในอดีตแม้การเกิดของประชากรไทยจะอยู่ในระดับสูง แต่

การตายก็คงอยู่ในระดับสูงพอ ๆ หรือต่ำกว่าระดับการเกิดเล็กน้อย เช่น การที่จำนวนประชากรจะเพิ่มจากประมาณ 4 ล้านคนเศษ ๆ เมื่อต้นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นประมาณ 8.3 ล้านคน หรือเพิ่มขึ้นอีก 1 เท่าตัวในปีสำรวจสำมะโนครัวครั้งแรกของประเทศไทย เมื่อ พ.ศ.2454 ต้องใช้เวลานานถึง 130 ปี แต่การที่ประชากรไทยเพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าจาก 17.4 ล้านคนในปีสำรวจสำมะโนครัว พ.ศ.2490 เป็น 34.4 ล้านในปีสำรวจสำมะโนประชากร พ.ศ.2513 ใช้เวลาเพียง 23 ปี โดยที่ระดับการเกิดของประชากรไทยแม้จะมีแนวโน้มลดต่ำลง แต่ก็ยังถือได้ว่าอยู่ในระดับค่อนข้างสูง ในขณะที่ระดับการตายของประชากรได้ลดต่ำลงอย่างรวดเร็ว

วรรษ ไทย ได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงภาวะการเกิด หรือภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรไทยโดยแบ่งออกเป็น 3 ช่วง ได้แก่ ช่วงภาวะเจริญพันธุ์สูง หรือที่เขารเรียกว่า “ภาวะเจริญพันธุ์ธรรมชาติ” ช่วงภาวะเจริญพันธุ์ลดลง และช่วงภาวะเจริญพันธุ์ต่ำ ในแต่ละช่วง วรรษ ได้กล่าวไว้อย่างสั้น ๆ ถึงสาเหตุที่ทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรไทยยังคงสูงอยู่ในขณะที่ภาวะการตายได้ลดต่ำลง ปัจจัยสนับสนุนให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลง และให้ภาวะเจริญพันธุ์คงอยู่ในระดับต่ำหรือระดับทดแทน กล่าวคือ ครอบครัวไทยมีบุตรเฉลี่ยครอบครัวละประมาณ 2 คน

วาทีนี้ บุญชะลิกษ์ แสดงให้เห็นว่าระดับการตายของประชากรไทยในช่วง 52 ปี ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ลดลงอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นใช้ดัชนีทางประชากรศาสตร์ตัวใด เช่น อัตราตายอย่างหยาบ อัตราตายตามกลุ่มอายุและเพศ อัตราตายของมารดา อัตราตายของทารกและเด็ก อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดมาเป็นตัวชี้วัด นอกจากการตายของประชากรจะลดลงมาสู่ระดับต่ำมากแล้ว ความเหลื่อมล้ำในการตายของประชากรไทย กล่าวคือ ความแตกต่างกันในระดับ

การตายประชากรในเขตเมืองและชนบท และในภาคต่าง ๆ ของประเทศ (เหนือ อีสาน กลาง ใต้ และกรุงเทพฯ) ลดน้อยลงไปมาก

การย้ายถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการย้ายถิ่นภายในประเทศเป็นตัวแปรตัวที่สาม ที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงจำนวนและองค์ประกอบประชากรในอาณานิคมต่าง ๆ ของประเทศ และต้องการกระจายตัวของประชากรในเขตเมือง เขตชนบท ในภาค จังหวัด และอำเภอของประเทศ นอกเหนือไปจากการเกิดและการตายของประชากรในอาณานิคมนั้น ๆ

สุริย์พร พันพื้ง วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงในรูปแบบและประเภทต่าง ๆ ของการย้ายถิ่นภายในประเทศ เช่น การย้ายถิ่นในช่วงชีวิต และการย้ายถิ่น 5 ปี การย้ายถิ่นระหว่างเมือง-ชนบท การย้ายถิ่นระหว่างภาค การย้ายถิ่นตามฤดูกาล และการย้ายถิ่นชั่วคราว ลักษณะประชากรของผู้ย้ายถิ่น การกระจายตัวของประชากรเมือง-ชนบท และนโยบายประชากรเกี่ยวกับการกระจายตัวและการย้ายถิ่น แม้สุริย์พรจะพยายามให้ครอบคลุมตั้งแต่ปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวขึ้นครองสิริราชสมบัติ พ.ศ.2489 ถึง พ.ศ.2542 แต่เนื่องจากข้อมูลเกี่ยวกับการย้ายถิ่นของประชากรเพิ่งจะมีการเก็บรวบรวมโดยสำมะโนประชากร พ.ศ.2503 เป็นครั้งแรก ฉะนั้น ปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการย้ายถิ่นจึงจำกัดอยู่เฉพาะปีสำมะโนและปีที่มีการสำรวจการย้ายถิ่นระดับชาติ พ.ศ.2535 หรือในด้านนโยบายเกี่ยวกับการกระจายตัวและการย้ายถิ่นภายในประเทศ ประเทศไทยเริ่มมีนโยบายในเรื่องดังกล่าวเริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2519) เป็นต้นมา ผลของการวิเคราะห์ของ สุริย์พร ชี้ให้เห็นว่า ในช่วงเวลา 30 ปี รูปแบบและกระแสนของการย้ายถิ่นประเภทต่าง ๆ การกระจายตัวของประชากรและนโยบายเกี่ยวกับการย้ายถิ่นและการกระจายตัวประชากรมีหลากหลาย

และเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงปีตามะโน และช่วงของแผนพัฒนาฯ แตกต่างหรือเปลี่ยนแปลงอย่างไร สุริย์พรสรุป “ถึงอย่างไรก็ตาม นโยบายเกี่ยวกับการย้ายถิ่นและการกระจายตัวของประชากรนั้น โดยแท้จริงแล้วส่วนหนึ่งของสำเร็จต่าง ๆ นั้นมาจากงานและโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา โดยเฉพาะการลดปัจจัยผลักดันให้เกิดการย้ายถิ่นในถิ่นต้นทาง และความพยายามกระจายทรัพยากรเพื่อให้เกิดการกระจายตัวของประชากรอย่างเหมาะสม”

จากเอกสารวิชาการที่พิมพ์เผยแพร่ โดยสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.) และเอกสารที่เสนอในการสัมมนาต่าง ๆ กุศล สุนทรธาดา พรรณางาน และโครงการ และแนวคิด และทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอย่างย่อ ๆ โดยชี้ให้เห็นว่า โครงการจำนวนกว่า 2,000 โครงการ และแนวคิด และทฤษฎีการพัฒนาที่ได้พระราชทานไว้ นั้น ได้ “ก่อคุณูปการอันยิ่งใหญ่แก่การสงเคราะห์ช่วยเหลือและยกระดับคุณภาพชีวิตของพสกนิกรเป็นอันกประสงค์มาโดยตลอดระยะเวลา 53 ปีที่ทรงครองสิริราชสมบัติ”

ประชากรไทยในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ปราโมทย์ ประสาทกุล

ประชากรไทยในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ตลอดระยะเวลาห้าทศวรรษ นับจากปีพุทธศักราช 2489 ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชขึ้นครองราชย์ มาจนถึงปีปัจจุบันพุทธศักราช 2542 ภายใต้เบื้องพระบรมโพธิสมภารของพระองค์ท่าน มีพสกนิกรอาศัยอยู่ในพระราชอาณาจักรจากจำนวน 17 ล้านคน เมื่อเริ่มรัชกาล มาเป็นมากกว่า 60 ล้านคนในปัจจุบัน ซึ่งมากกว่าจำนวนประชากรในแผ่นดินของพระมหากษัตริย์พระองค์ใดในประวัติศาสตร์ไทย

ตลอดระยะเวลา 53 ปีที่ผ่านมา ประชากรของประเทศไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากมาย ประชากรของประเทศไทยได้ผ่านขั้นตอนจากที่เคยมีอัตราเพิ่มต่ำ แล้วเพิ่มสูงขึ้นจนเป็นประชากรที่มีอัตราการเติบโตที่สูงมากที่สุดในโลกกลุ่มหนึ่ง จากนั้น อัตราเพิ่มประชากรได้ลดลงสู่ระดับต่ำอีกครั้งหนึ่งในปัจจุบัน ประชากรของประเทศไทยได้เปลี่ยนขนาดโครงสร้างอายุ และการกระจายตัวอย่างขนาดใหญ่ อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ขอให้เราลองนึกภาพ ภาพการเปลี่ยนแปลงประชากรของประเทศไทยในช่วงเวลา 53 ปีที่ผ่านมา เราจะเห็นภาพขนาดประชากรที่เพิ่มขึ้นมากกว่าสามเท่าตัว

จาก 17 ล้านคนเป็น 62 ล้านคน ภาพประชากรที่เคยเป็นประชากรวัยเยาว์ เป็นเด็กเกือบครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมด กลายเป็นประชากรที่กำลังมีอายุมากขึ้น สัดส่วนประชากรที่เป็นผู้สูงอายุจากที่เคยมีอยู่ในถึงร้อยละ 5 เพิ่มเป็นเกือบร้อยละ 10 ในช่วงเวลาเดียวกันนี้ เราจะเห็นภาพการเคลื่อนไหวย้ายที่อยู่ของผู้คนจำนวนมากมายมหาศาล ย้ายจากชนบทหนึ่งไปขยายพื้นที่ทำกินในเขตชนบทอื่น ย้ายถิ่นจากชนบทเข้ามาอาศัยอยู่ในเมือง เมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร เมืองหลวงของประเทศได้เติบโตขึ้นจนเกือบไม่เหลือร่องรอยของเมืองเมื่อครั้งศตวรรษก่อน จากที่เคยมีประชากรในเขตเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศรวมกันไม่ถึง 2 ล้านคนมาเป็นมากกว่า 12 ล้านคนในปัจจุบัน

เราคงได้เห็นภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก ชาวไทยมีชีวิตยืนยาวขึ้น มีสุขอนามัยดีขึ้น การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อหลายชนิดที่เคยน่ากลัวในสังคมไทยถูกขจัดและควบคุมให้ลดน้อยลงอย่างมาก คนไทยมีการศึกษาคึกคัก อัตราส่วนของผู้ไม่รู้หนังสือเกือบเป็นศูนย์ในปัจจุบัน ประเทศไทยโดยรวมได้รับการพัฒนาจนทันสมัยทัดเทียมประเทศพัฒนาแล้วอื่น ๆ ในหลาย ๆ ด้าน เราคงพอเห็นภาพทางหลวงที่ขยายเป็นหลายช่องทางพาดผ่านต่างระดับกันตามทางแยก เป็นเครือข่ายเส้นทางคมนาคมทางบกที่โยงใยไปทั่วทุกหนแห่งของประเทศ เราคงนึกเห็นภาพสนามบินที่เพิ่มมากขึ้นตามจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งเป็นฐานของการคมนาคมทางอากาศ ความก้าวหน้าทางการติดต่อสื่อสารผ่านดาวเทียมและสถานีรับส่งที่มีเครือข่ายครอบคลุมทั่วประเทศ จากที่เคยมีไฟฟ้าใช้เฉพาะตามหัวเมืองใหญ่ ๆ บางเมือง เมื่อ 53 ปีก่อน เดียวนี้เกือบทุกหมู่บ้านในประเทศไทยมีไฟฟ้าใช้แล้ว น้ำประปาและโทรศัพท์กำลังขยายไปยังหมู่บ้านชนบทต่าง ๆ ทั่วประเทศ

เศรษฐกิจของประเทศไทยได้เติบโตขึ้นอย่างมหาศาลในช่วงครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา ผลผลิตรวมภายในประเทศเพิ่มจาก 10,000 กว่าล้านบาทเป็นเกือบล้านล้านบาทในปัจจุบัน งบประมาณรายจ่ายแผ่นดินของแต่ละปี ซึ่งเคยอยู่ในราว 500 ล้านบาทเมื่อ 50 ปีก่อนเพิ่มมาเป็นประมาณ 860,000 บาท ในปี พ.ศ. 2542

ภาพของประชากรที่เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว โครงสร้างอายุของประชากรที่แปรเปลี่ยนไป การย้ายถิ่นที่อยู่ที่ทำให้การกระจายตัวของประชากรเปลี่ยนรูปแบบไปอย่างมาก รวมทั้งชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรที่เปลี่ยนไป ภายในช่วงระยะเวลา 53 ปีที่ผ่านมา นับได้ว่าประชากรและสังคมไทยได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากและรวดเร็วอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในช่วงเวลาครึ่งศตวรรษใดในประวัติศาสตร์ของประเทศไทย

ประชากรไทยช่วง 150 ปี แรกของกรุงรัตนโกสินทร์

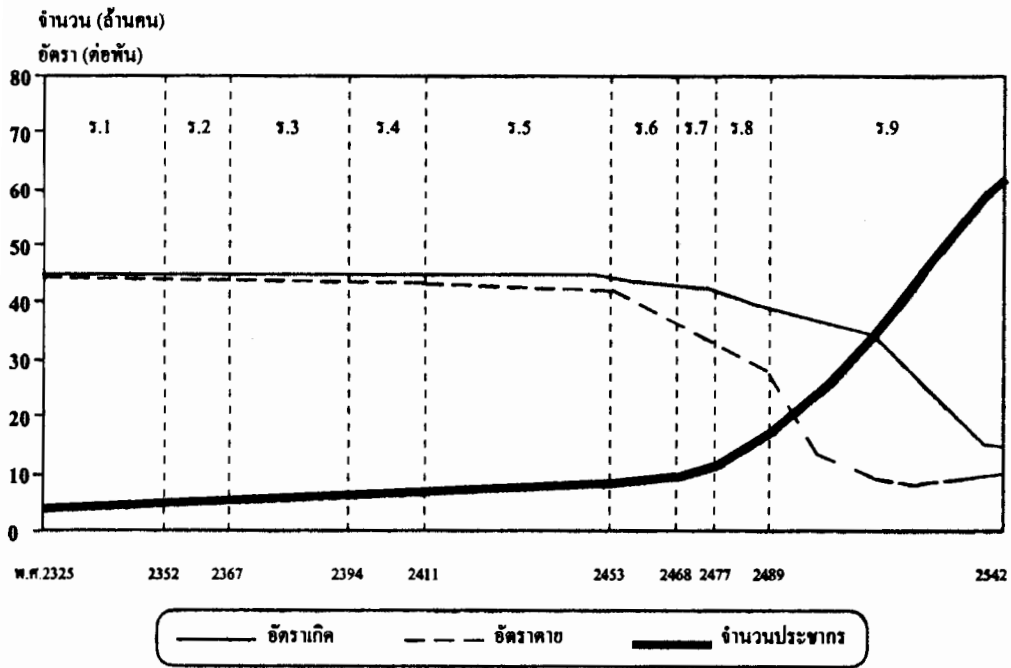
เมื่อต้นกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งนับตั้งแต่ พ.ศ.2325 ประมาณว่ามีประชากรอาศัยอยู่ภายในขอบเขตพระราชอาณาจักรไทยประมาณ 4 ล้านคน ลักษณะสภาพสังคมในอดีตเมื่อ 200 กว่าปีก่อน พอที่จะทำให้อนุมานได้ว่าประชากรในสมัยนั้นได้เพิ่มขึ้นด้วยปัจจัยธรรมชาติอย่างช้ามาก กล่าวคือ ทั้งอัตราเกิดและอัตราตายต่างอยู่ในระดับสูงใกล้เคียงกัน จำนวนเกิดแต่ละปีไม่น่าสูงกว่าจำนวนตายมากนัก ภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรไทยในอดีตเมื่อสองร้อยกว่าปีก่อนใกล้เคียงกับภาวะเจริญพันธุ์ธรรมชาติ สตรีแต่งงานเมื่ออายุน้อย ไม่มีการคุมกำเนิด สังคมมีค่านิยมส่งเสริมการมีครอบครัวใหญ่ ประมาณได้ว่าอัตราเกิดสูงกว่า 45 ต่อประชากร 1,000 คนต่อปี

อัตราตายของประชากรน่าจะอยู่ในระดับสูงใกล้เคียงกับอัตราเกิด มีการตายมากในประชากรทุก ๆ กลุ่มอายุ โดยเฉพาะประชากรวัยทารกจะมีการตายมากเป็นพิเศษ อัตราตายของทารกอาจสูงเกินกว่า 100 ต่อการเกิดมีชีพ 1,000 ราย การตายของมารดาเนื่องจากการคลอดบุตรเป็นเหตุการณ์ปกติธรรมดาในสังคม โรคภัยไข้เจ็บมีอยู่ชุกชุม โรคติดเชื้อและโรคระบาด เช่น อหิวาตกโรค กาฬโรค วัณโรค เป็นสาเหตุการตายสำคัญที่ผลาญชีวิตประชากรลงคราวละมาก ๆ เป็นระยะ ๆ เมื่ออัตราตายสูงอยู่เช่นนี้ อัตราเพิ่มธรรมชาติของประชากรจึงไม่น่าจะสูงกว่าศูนย์มากนักตลอดระยะเวลาในประวัติศาสตร์ประชากรไทย

ในปี พ.ศ.2454 ประเทศไทยมีการสำรวจสำมะโนประชากรทั่วราชอาณาจักรเป็นครั้งแรก นับจำนวนประชากรได้ทั้งหมด 8.3 ล้านคน สำมะโนประชากรครั้งต่อ ๆ มาเมื่อ พ.ศ.2462 นับได้ 9.2 ล้านคน พ.ศ.2472 ประชากรได้เพิ่มขึ้นเป็น 11.5 ล้านคน และสำมะโนครั้งต่อมาในปี พ.ศ.2480 ประชากรได้เพิ่มขึ้นเป็น 14.5 ล้านคน

ประชากรของประเทศไทยที่เพิ่มจำนวนขึ้นนี้ ส่วนหนึ่งเนื่องมาจากอัตราตายที่ได้เริ่มลดลงมานับตั้งแต่ รัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2394–2411) นอกจากจำนวนเพิ่มตามธรรมชาติแล้ว การอพยพย้ายถิ่นของประชากรจากประเทศอื่นเข้ามาทำมาหากินบนผืนแผ่นดินไทยมีส่วนสำคัญที่ทำให้พลเมืองในราชอาณาจักรเพิ่มจำนวนมากขึ้น ผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้มาจากประเทศเพื่อนบ้านของไทย และแหล่งต้นทางสำคัญแห่งหนึ่งคือ จีน ชนต่างเชื้อชาติเหล่านี้ได้ทะยอยเข้ามาอยู่ในประเทศไทยอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เรื่อยมาจนตลอดช่วงเวลาร้อยห้าสิบปีแรกของสมัยรัตนโกสินทร์

แนวโน้มของอัตราเกิดและอัตราตาย และการเพิ่มขึ้นของประชากรของประเทศไทย
ในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี

ประชากรเมื่อเริ่มรัชกาลที่ 9

ในปีพุทธศักราช 2489 เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันขึ้นครองราชย์ประชากรในราชอาณาจักรไทยมีอยู่ประมาณ 17 ล้านคน ในปีถัดมา คือในปี พ.ศ.2490 ได้มีการทำสำมะโนประชากรทั่วราชอาณาจักรเป็นครั้งที่ 5 ซึ่งนับจำนวนประชากรได้ทั้งหมด 17.4 ล้านคน

เพื่อให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงประชากรของประเทศไทยได้ชัดเจนขึ้น ควรตระหนักว่า เมื่อเริ่มรัชการที่ 9 นั้น สงครามโลกครั้งที่สองเพิ่งเสร็จสิ้นลงสองปี (นับจาก พ.ศ.2488) ประเทศต่าง ๆ เริ่มกิจกรรมที่ร่วมมือกันระหว่างประเทศผ่านทางองค์กรระหว่างประเทศที่ได้จัดตั้งขึ้นหลังสงคราม เช่น องค์การสหประชาชาติ และองค์การอนามัยโลก นอกจากจะมุ่งให้เกิดความสุขสงบในสังคมโลกแล้ว กิจกรรมขององค์กรเหล่านี้จะเน้นไปที่การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ ชีวิตความเป็นอยู่และสุขภาพอนามัยของประชากรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ ความร่วมมือระหว่างประเทศทั้งทางวิชาการและการเงิน ประกอบกับความก้าวหน้าของวิทยาการทางการแพทย์และสาธารณสุข ได้ช่วยลดอัตราการตายในประเทศกำลังพัฒนาต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว ประเทศไทยก็ได้รับผลดีจากความร่วมมือระหว่างประเทศในด้านการแพทย์และสาธารณสุขเช่นเดียวกัน อัตราตายของประชากรไทยซึ่งได้ค่อย ๆ ลดลงมาแล้วเกือบร้อยปีก่อนหน้านั้นก็ถึงจุดเปลี่ยนผ่านสำคัญคือจุดที่อัตราการตายได้ลดลงอย่างรวดเร็วมากหลังจากนั้น

ดังเช่น ช่วงทศวรรษแรกของรัชกาลที่ 9 นับตั้งแต่ พ.ศ.2489 จนถึงประมาณปี พ.ศ.2500 จึงเป็นระยะที่อัตราการตายของประชากรไทยได้ลดลงอย่างรวดเร็ว อัตราตายที่เคยสูงประมาณ 30 ต่อประชากร 1,000 คน เมื่อเพิ่งสิ้นสงครามโลกได้ลดลงกว่าครึ่งในเวลาชั่วทศวรรษ คือเหลือไม่ถึง 15 เมื่อปีถึงพุทธกาล อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลาเดียวกันนั้น อัตราเกิดยังคงอยู่ในระดับสูง เกินกว่า 40 ต่อประชากร 1,000 คนเหมือนเดิม จึงเท่ากับว่า ช่องว่างระหว่างอัตราเกิดและอัตราตายได้ขยายมากขึ้นเรื่อย ๆ เป็นผลให้อัตราเพิ่มธรรมชาติของประชากรเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว จากที่เคยมีอัตราเติบโตของประชากรไม่ถึงร้อยละ 2 ในปีแรก ๆ หลังสงคราม ได้เพิ่มสูงขึ้นเป็นเกินกว่าร้อยละ 3 ต่อปี ใน พ.ศ.2500

สำมะโนประชากร ปี พ.ศ.2503 นับจำนวนประชากรได้ทั้งหมด 26 ล้านคน เท่ากับว่าในช่วงเวลา 14 ปี นับจาก พ.ศ.2489 ถึง พ.ศ.2503 นั้น ประชากรได้เพิ่มขึ้นอีก 9 ล้านคน หากเราจะนึกย้อนไปในอดีต จำนวน 9 ล้านคนที่เพิ่มในช่วงเวลานั้น ๆ นี้ ยังมากกว่า จำนวนประชากรทั้งประเทศที่เติบโตมาในประวัติศาสตร์หลายร้อยปี จนถึงปี พ.ศ.2453 ที่มีประชากรอยู่ 8 ล้านคน และจำนวนประชากรยังเพิ่มขึ้นทวีคูณเร็วขึ้นไปอีกหลังจากนั้น ประชากรเกือบล้านคนเพิ่มยอดจำนวนรวมให้ประชากรของประเทศไทยในแต่ละปี จนได้เพิ่มขึ้นไปถึงยอดรวม 62 ล้านคนในปีปัจจุบัน

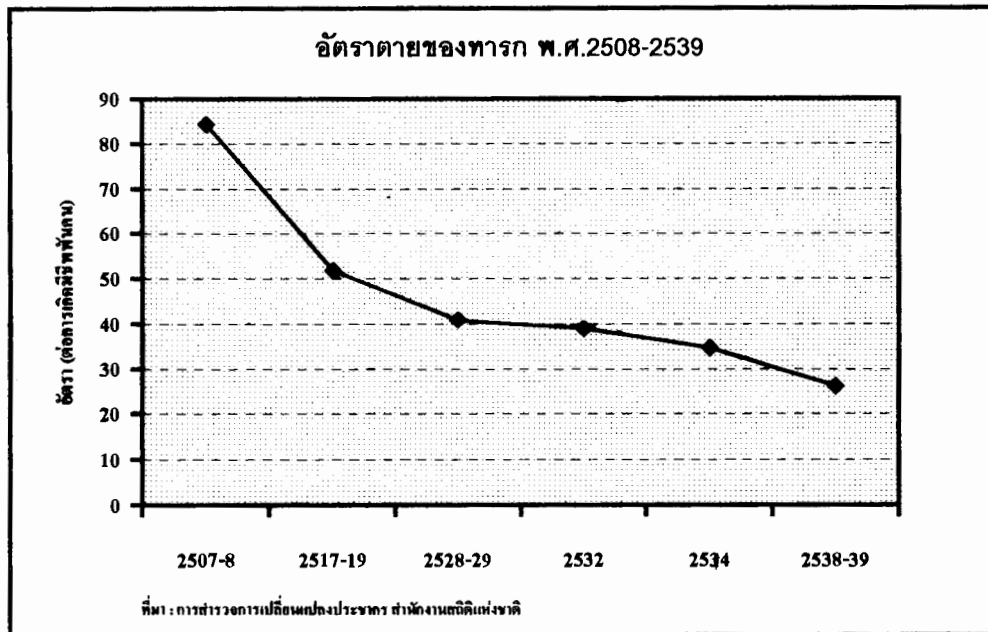
ประเทศไทยประกาศ “นโยบายประชากร”

ในช่วงทศวรรษระหว่างปี พ.ศ.2500 ถึง 2510 อัตราตายของประชากรได้ลดต่ำลงมาอีกจนเหลือใกล้เคียงกับ 10 ต่อประชากร 1,000 คน ในขณะที่อัตราเกิดยังคงอยู่ในระดับสูงเกินกว่า 40 ต่อประชากร 1,000 คน อัตราเพิ่มธรรมชาติของประชากรจึงขึ้นไปทำสถิติสูงสุดยอคอยู่ที่ระดับเกินกว่าร้อยละ 3 ต่อปี ในช่วงนี้ ปัญหาการเพิ่มประชากรอย่างรวดเร็วได้รับความสนใจในฐานะเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ

ความจริงแล้ว การเพิ่มประชากรอย่างรวดเร็วมิใช่เป็นปัญหาเฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น หากแต่เกิดขึ้นกับประชากรส่วนใหญ่ของโลกซึ่งอยู่ในประเทศกำลังพัฒนา ในช่วงเวลาประมาณสามทศวรรษ ระหว่างปี พ.ศ.2500 ถึง 2530 “ปัญหาประชากร” เป็นปัญหาสำคัญของโลก การที่ประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วได้รับการเรียกขานให้เห็นภาพชัดเจนว่าเป็น “ระเบิดประชากร” (population explosion / bomb) ประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะประเทศที่พัฒนาแล้วได้ให้ความสำคัญต่อปัญหาการระเบิดของประชากรในประเทศกำลังพัฒนา และได้ผลักดันให้ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายตื่นตัวต่อปัญหานี้ ทางออกของ

ปัญหาประชากรที่ได้รับการส่งเสริมและดูแลเหมือนว่าจะเป็นไปได้มากในทางปฏิบัติคือการวางแผนครอบครัวโดยสมัครใจ รัฐบาลของประเทศไทยเองได้ประกาศนโยบายประชากรอย่างเป็นทางการที่มีจุดมุ่งหมายจะชะลออัตราเพิ่มประชากรด้วยมาตรการส่งเสริมการวางแผนครอบครัวเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ.2513 แต่ก่อนหน้านี้นี้น้อยกว่าร้อยละ 10 ของคู่สมรสได้มีการใช้วิธีคุมกำเนิดโดยเฉพาะวิธีถาวร เช่น การทำหมันหญิง และหมันชายกันบ้างแล้ว

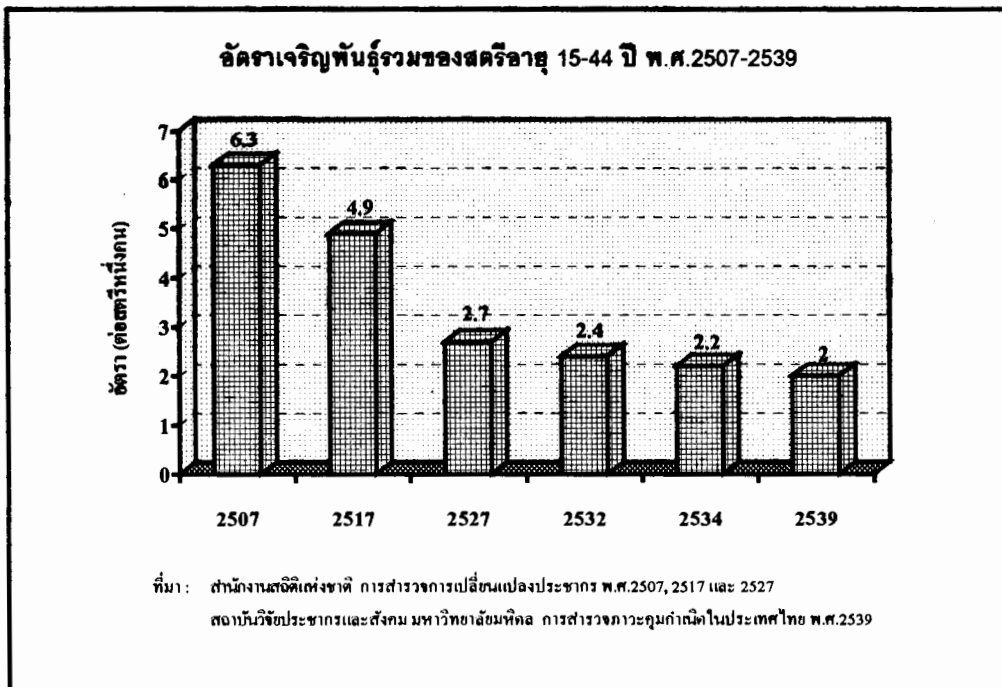
ตั้งแต่ปี พ.ศ.2510 เป็นต้นมา อัตราตายของประชากรไทยได้ลดลงสู่ระดับต่ำมากจนใกล้เคียงกับ 10 ต่อ ประชากร 1,000 คน อัตราตายทารกซึ่งเคยสูงกว่า 100 ต่อการเกิดมีชีพ 1,000 รายเมื่อก่อนปี พ.ศ.2500 ได้ลดลงมาเหลือ 85 ในปี พ.ศ.2508 เหลือประมาณ 52 ในปี พ.ศ.2518-2519 และเหลือเพียง 25 ในปีปัจจุบัน อายุขัยเฉลี่ย (เมื่อแรกเกิด) ของประชากรซึ่งเคยอยู่ประมาณ 41 ปี ระหว่าง พ.ศ.2580 – 2590 (ผู้ชายประมาณ 39 ปี และผู้หญิงประมาณ 43 ปี) ได้ค่อย ๆ เพิ่มสูงขึ้นเป็น 55 ปี ในปี พ.ศ. 2508-2509 เป็น 60 ปี ระหว่างปี 2518 – 2519 ปัจจุบันอายุขัยเฉลี่ยของประชากรไทยอยู่ในราว 72 ปี โดยที่ผู้ชายมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 70 ปี และผู้หญิงมีชีวิตยืนยาวกว่าที่ 75 ปี การตายของประชากรไม่ว่าจะวัดด้วยดัชนีใดได้ลดลงอย่างรวดเร็วในระยะเวลา 20 ปี นับจากปี พ.ศ.2489 และหลังจากนั้นก็คงอยู่ในระดับต่ำมากโดยตลอดจนถึงปัจจุบัน

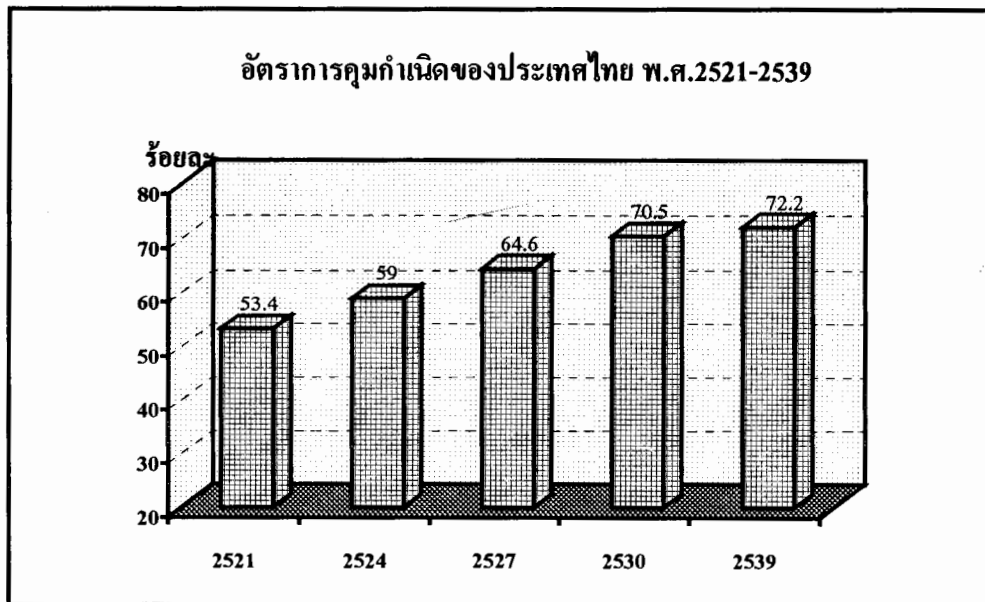
ภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรไทยลดลง

เมื่ออัตราการตายได้ลดลงอยู่ในระดับต่ำและค่อนข้างคงที่ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2510 เป็นต้นมาแล้ว อัตราเพิ่มประชากรจึงขึ้นอยู่กับ การเปลี่ยนแปลงอัตราเกิดเป็นสำคัญ ถ้ากล่าวอย่างคร่าว ๆ แล้ว ปี พ.ศ.2510 อาจถือได้ว่าเป็นจุดหักเหของอัตราเกิดของประชากรไทย จากที่เคยอยู่ในระดับสูงได้ค่อย ๆ ลดลงเรื่อย ๆ อัตราเกิดที่เคยสูงกว่า 40 ต่อประชากร 1,000 คน ก่อนหน้านั้น ได้ลดต่ำลงจนเหลือไม่ถึง 20 ในปีปัจจุบัน

ภาวะเจริญพันธุ์ของสตรีไทยได้ลดต่ำลงอย่างรวดเร็ว จนมีผู้เรียกว่าเป็น “การปฏิวัติภาวะเจริญพันธุ์” (fertility revolution) ก่อนปี พ.ศ.2510 “อัตราเจริญพันธุ์รวม” ซึ่งหมายถึงจำนวนบุตรโดยเฉลี่ยที่สตรีคนหนึ่งจะมีตลอดด้วยมีบุตรของตน เคยสูงเกินกว่า 6 คน อัตราเจริญพันธุ์รวมนี้ได้ค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ เท่ากับ 5 คนในปี พ.ศ.2517 จำนวนบุตรโดยเฉลี่ยลดลงเหลือ 2.8 คน ในปี พ.ศ.2529 และเหลือเพียง 1.9 คนในปี พ.ศ.2539

การที่ภาวะเจริญพันธุ์ของประชากรไทยได้ลดลงอย่างรวดเร็วตั้งแต่ปี พ.ศ.2510 เป็นต้นมานั้น ปัจจัยสำคัญคือคู่สมรสไทยต้องการมีขนาดครอบครัวเล็กลง ในช่วงเดียวกันนี้ เศรษฐกิจของประเทศไทยได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจน่าจะมีผลต่อขนาดครอบครัวที่ปรารถนาของคู่สมรสไทยอย่างมาก ประจวบกับในระยะเวลาเดียวกันนี้ วิทยาการในการคุมกำเนิดได้ก้าวหน้าไปมาก มีเครื่องมือและวิธีการคุมกำเนิดสมัยใหม่ที่มีประสิทธิภาพให้คู่สมรสได้เลือกใช้เพื่อสนองความต้องการมีครอบครัวขนาดเล็กของตน จากการสำรวจสถานะคุมกำเนิดครั้งล่าสุดเมื่อปี พ.ศ.2539 พบว่าคู่สมรสไทยที่อยู่ในวัยมีบุตรกำลังใช้วิธีคุมกำเนิดสมัยใหม่ชนิดใดชนิดหนึ่งอยู่มากถึงร้อยละ 72 เปรียบเทียบกับ อัตราคุมกำเนิดดังกล่าว ในปี พ.ศ.2521 เท่ากับร้อยละ 53 และในปี พ.ศ. 2527 อัตราคุมกำเนิดเป็นร้อยละ 65

นอกจากการวางแผนครอบครัวซึ่งได้แพร่หลายอย่างมากในหมู่ผู้สมรสชาวไทยแล้วแบบแผนการแต่งงานของคนไทยที่เปลี่ยนแปลงไปก็มีส่วนทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลงด้วยสตรีไทยแต่งงานเมื่อมีอายุสูงขึ้น และอยู่เป็นโสดอย่างถาวรมากขึ้น เมื่อประมาณปี พ.ศ.2500 นั้น อายุแรกสมรสของสตรีไทยอยู่ในราว 18 ปี อายุแรกสมรสของสตรีไทยได้เลื่อนสูงขึ้นเป็น 23 ปี จากข้อมูลสำมะโนประชากรปี พ.ศ.2523 และหลังจากนั้นอายุแรกสมรสของสตรีไทยคงที่อยู่ในราว 23 ปี ในปี พ.ศ.2533 อายุแรกสมรสเพิ่มสูงขึ้นอีกเพียงเล็กน้อยเป็น 23 ปีครึ่ง ในขณะที่เดียวกัน สตรีไทยเลือกที่จะอยู่เป็นโสดโดยไม่แต่งงานเพิ่มมากขึ้น อัตราส่วนร้อยละของสตรีที่มีอายุ 40 – 49 ปี ที่ยังไม่แต่งงานได้เพิ่มสูงขึ้น จากร้อยละ 2.8 ในปี พ.ศ.2503 เป็นร้อยละ 3.5 ในปี พ.ศ.2513 และ เป็น 6.2 ในปี พ.ศ.2533

ประชากรของประเทศไทยได้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เรื่อยมา จนกระทั่งประมาณหลัง พ.ศ.2510 อัตราเกิดได้ค่อย ๆ ลดต่ำลง ซึ่งหมายถึงอัตราเพิ่มธรรมชาติของประชากรได้ชะลอตัวลดต่ำลง อัตราเพิ่มประชากรซึ่งเคยสูงกว่าร้อยละ 3 ต่อปี ในช่วงระหว่างปี พ.ศ.2510 ได้ลดลงเหลือประมาณร้อยละ 2.5 ในปี พ.ศ.2525 เหลือร้อยละ 2.0 ในปี พ.ศ.2530 เหลือประมาณร้อยละ 1.5 ในปี พ.ศ.2535 และเหลือเพียงร้อยละ 1 ในปีปัจจุบัน อัตราเพิ่มธรรมชาตินี้ค่อนข้างจะอยู่คงที่แล้ว เหมือนกับสมัยก่อนสงครามโลก และต่อจากนี้อัตราเพิ่มดังกล่าวก็มีแนวโน้มที่จะลดต่ำลงอีกจนใกล้เคียงกับศูนย์ในอนาคตอันยาวไกล

โครงสร้างอายุประชากรได้เปลี่ยนรูปไปอย่างมาก

ช่วงเวลา 53 ปีที่ผ่านมา นอกจากขนาดของประชากรไทยได้เติบโตขึ้นกว่าสามเท่าตัวแล้ว โครงสร้างอายุของประชากรได้เปลี่ยนรูปไปอย่างมาก และมากกว่าที่ได้เคย

เปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาครั้งศตวรรษใด ๆ ที่ผ่านมา ในอดีตอันยาวนานของประวัติศาสตร์ประชากรไทย ลักษณะโครงสร้างอายุของประชากร “คงรูป” เป็นรูปเดียวมาโดยตลอด หากนำประชากรกลุ่มอายุต่าง ๆ มาทำเป็นกราฟแท่งวางเรียงซ้อนกันให้กลุ่มอายุน้อยที่สุดเป็นฐาน และกลุ่มอายุสูงสุดอยู่บนส่วนยอด เป็นรูปปิระมิด อย่างที่เรียกกันว่า “ปิระมิดประชากร” แล้ว ในอดีตกาล ปิระมิดประชากรของประเทศไทยมีฐานกว้าง และยอดแหลม หลังปี พ.ศ.2489 เป็นต้นมา โครงสร้างอายุประชากรได้เปลี่ยนรูปไปอย่างรวดเร็วตามพลวัตรของการเกิดและการตาย ในช่วงเวลาครั้งศตวรรษนี้ ฐานของปิระมิดประชากรได้แคบลงเรื่อย ๆ จนมีสัดส่วนพอ ๆ กับส่วนตรงกลางของปิระมิด และส่วนยอดของปิระมิดได้ขยายใหญ่ขึ้น ปิระมิดประชากรในปัจจุบันจะมีลักษณะใกล้เคียงกับรูปประฆังคว่ำเข้าไปทุกที

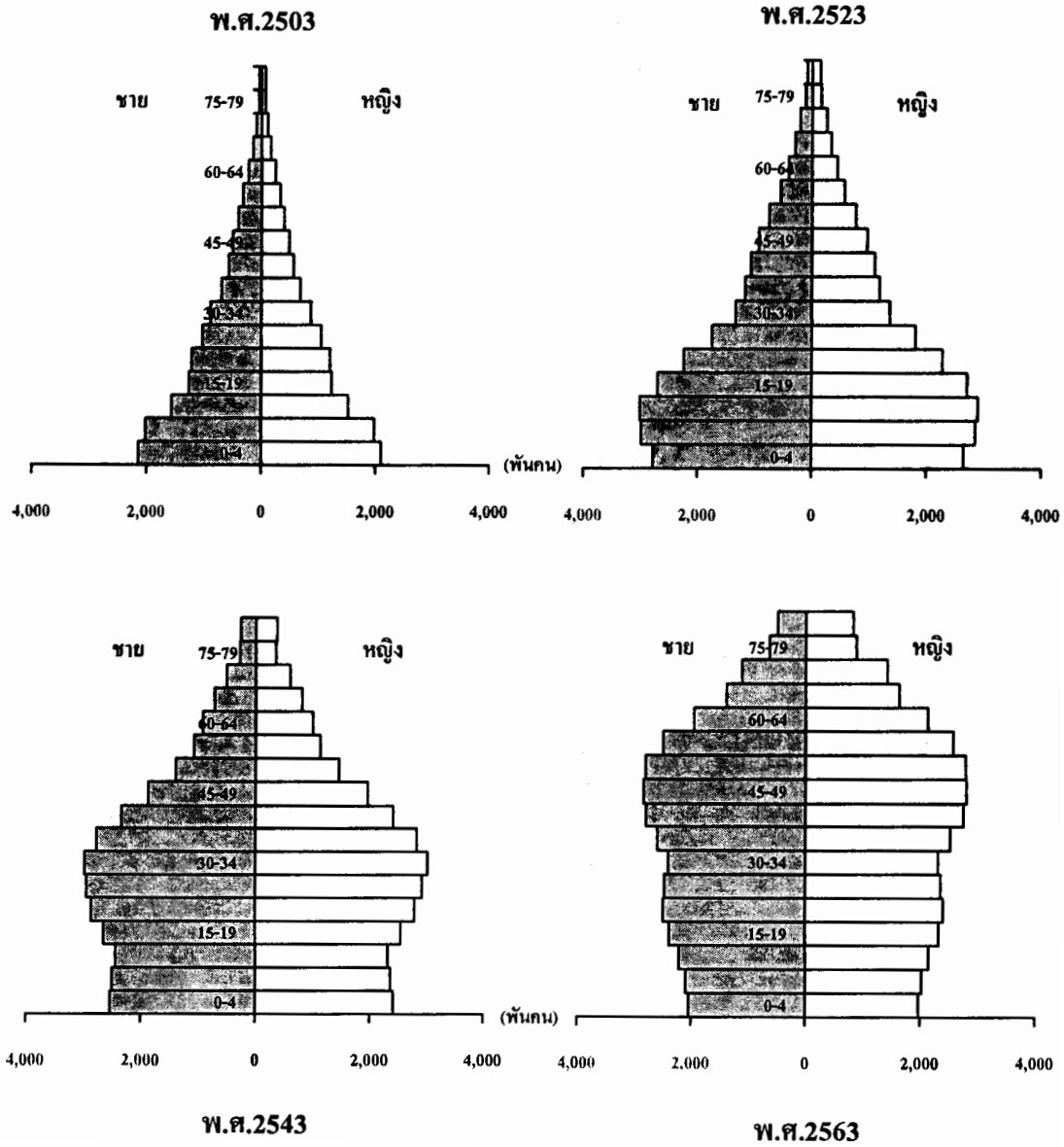
ในอดีตอันยาวนานของประวัติศาสตร์ประชากรไทย ไม่ว่าเราจะเริ่มต้นดูกันที่สมัยกรุงสุโขทัยหรือก่อนหน้านั้น ผ่านยุคกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี มาถึงช่วงร้อยปีแรกของสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โครงสร้างอายุของประชากรไทยจะคงรูปเดียวกันมาโดยตลอด เป็นประชากรที่มีเด็กมากคนแก่น้อย กล่าวคือประชากรอายุน้อยมีอยู่เป็นอัตราส่วนที่สูงมาก ทั้งนี้เพราะมีเด็กเกิดมาก อัตราส่วนประชากรตามกลุ่มอายุจะลดลงอย่างรวดเร็วเมื่อประชากรมีอายุมากขึ้น ถ้าวาดเป็นรูปปิระมิดประชากร ก็จะได้ปิระมิดประชากรที่มีฐานกว้างแล้วสอบเว้าเข้าอย่างรวดเร็ว สาเหตุเพราะมีอัตราตายสูงในทุก ๆ กลุ่มอายุและประชากรที่รอดชีพเหลือเป็นผู้สูงอายุมีอยู่น้อยมาก ปิระมิดประชากรมียอดแหลม โครงสร้างประชากรลักษณะนี้เป็นประชากรที่มีอายุน้อย ประมาณครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมดมีอายุต่ำกว่า 15 ปี ผู้สูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) มีอยู่เพียงแค่ร้อยละ 3-4 ของประชากรทั้งหมด

การตายที่ได้เริ่มลดลงเมื่อประมาณ 150 ปีก่อนทำให้อัตราตายของประชากรลดลงทุกกลุ่มอายุตั้งแต่วัยทารกเรื่อยไปถึงวัยชรา โครงสร้างประชากรยังคงเป็นปิระมิดที่มีฐานกว้างและยอดแหลมเช่นเดิม แตกต่างจากเดิมตรงที่ด้านข้างของปิระมิดประชากรหลังจากที่อัตราตายลดลง ไม่สอบเข้ารวดเร็วเหมือนแต่ก่อน โครงสร้างประชากรได้เปลี่ยนมาเป็นรูปสามเหลี่ยมอย่างเห็นได้ชัดช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองเป็นต้นมา “อายุมัธยฐาน” ซึ่งเป็นอายุที่แบ่งจำนวนประชากรออกเป็นสองครึ่ง ครึ่งหนึ่งมีอายุน้อยกว่าและอีกครึ่งหนึ่งมีอายุมากกว่า ได้เขยิบสูงขึ้นจากประมาณ 15 ปีในอดีตอันยาวนานมาเป็นประมาณ 20 ปี ใน พ.ศ.2500 สูงขึ้นเป็น 25 ปีใน พ.ศ.2523 และเป็น 28.5 ปี ในปัจจุบัน การเปลี่ยนรูปโครงสร้างประชากรเช่นนี้เท่ากับว่าประชากรมีอายุสูงขึ้น ในส่วนของอัตราส่วนของผู้สูงอายุเองก็เพิ่มมากขึ้นด้วย ร้อยละของประชากรสูงอายุอยู่ในราวร้อยละ 5

โครงสร้างอายุประชากรได้เปลี่ยนรูปไปตามการเกิดและการตาย ก่อนหน้าปี พ.ศ.2510 โครงสร้างประชากรเปลี่ยนไปเพราะการตายที่ลดลงเป็นสำคัญ ในขณะที่การเกิดยังคงสูงอยู่ตลอดมา เด็กเกิดใหม่ซึ่งเป็นฐานของปิระมิดประชากรซึ่งยังคงกว้างอยู่ เมื่ออัตราเกิดได้ลดลงหลัง พ.ศ.2510 ฐานของปิระมิดประชากรจึงค่อย ๆ แคบเข้า อัตราส่วนประชากรวัยเด็กลดลงในขณะที่สัดส่วนประชากรสูงอายุเพิ่มสูงขึ้น โครงสร้างอายุของประชากรที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นประชากรที่กำลังมีอายุมากขึ้น ประชากรมีชีวิตยืนยาวขึ้น ทำให้ผู้สูงอายุมีสัดส่วนสูงขึ้น ประชากรที่มีอายุสูงกว่า 60 ปีขึ้นไปที่เคยมีอยู่ไม่ถึงร้อยละ 5 เมื่อก่อนปี พ.ศ.2500 ได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 8 ในปีปัจจุบัน และมีแนวโน้มจะสูงขึ้นไปอีก ฐานของปิระมิดประชากรไม่กว้างนัก แสดงถึงการเกิดที่ได้ลดต่ำลงแล้วในแต่ละปี อัตราส่วนของประชากรตามกลุ่มอายุต่าง ๆ ตั้งแต่วัยเด็กถึงวัยทำงานมีอยู่พอ ๆ กัน

โครงสร้างอายุและเพศของประชากรของประเทศไทย

พ.ศ.2503, พ.ศ.2523, พ.ศ.2543 และ พ.ศ.2563

การกระจายตัวของประชากรในช่วง 53 ปีที่ผ่านมา

การกระจายตัวของประชากรแต่ดั้งเดิม

ในอดีตกาล และแม้แต่เมื่อไม่นานนัก เพียงชั่วอายุของคนคนหนึ่ง ภาพของการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของประชากรไทยยังชัดเจน เป็นเรื่องของผู้สูงอายุในปัจจุบันนี้ ชอบเล่าขานกันอยู่เสมอมา ผู้คนปลูกบ้านเรือนรวมตัวกันเป็นชุมชนอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง และตามเส้นทางคมนาคมทางบกอื่น ๆ ได้แก่ทางถนน และทางรถไฟ บริเวณแถบที่ราบลุ่มภาคกลาง แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำลำคลองอื่น ที่โยงใยเชื่อมต่อกันเป็นสายน้ำสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตของประชากรในแถบนี้ แม่น้ำสายอื่น ๆ ในภาคกลางที่มีชุมชนตั้งอยู่เป็นหย่อมย่าน คือ แม่น้ำบางปะกง ท่าจีน และแม่กลอง ประชากรทางภาคตะวันออกของประเทศตั้งชุมชนอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลของอ่าวไทย เช่นเดียวกับทางภาคใต้ มีชุมชนอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลของอ่าวไทยและทะเลอันดามัน ภาคเหนือประชากรตั้งถิ่นฐานอยู่ตามลุ่มแม่น้ำปิง วัง ยม และ น่าน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีชุมชนตามฝั่งแม่น้ำสำคัญคือ โขง ชี มูล เมื่อมีการสร้างทางรถไฟในรัชกาลที่ 5 ให้เป็นเส้นทางคมนาคมหลักเชื่อมโยง กรุงเทพมหานครหลวงกับทุกภาคของประเทศแล้ว ได้มีผู้คนไปตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนที่จุดสำคัญต่าง ๆ ตามเส้นทางรถไฟ และเมื่อมีการสร้างถนนขึ้นในระยะต่อมา ก็ได้เกิดชุมชนขึ้นตามเส้นทางถนนเหล่านี้

ผู้สูงอายุบางท่าน จะเล่าให้คนรุ่นหลังฟังถึงพื้นที่ป่าที่มีอยู่ทั่วไป ตรงนั้นก็เป็นที่ป่า ตรงนี้ก็เป็นที่ป่า ทั้ง ๆ ที่ดูแล้วที่นั่นไม่มีร่องรอยของความเป็นป่าหลงเหลืออยู่เลยในปัจจุบัน ลักษณะของการตั้งถิ่นฐานในอดีตทำให้เราเห็นภาพของพื้นที่ที่ห่างไกลจากแม่น้ำ

ถ้าคลอง และสถานีรถไฟสำคัญต่าง ๆ ว่ายังมีความเป็นป่าอยู่ทั่วไปหมด พื้นที่ที่ยังไม่มีผู้ใดจับจอง ยังคงเหลืออยู่อีกมาก

เราอาจวาดภาพต่อไปว่า ด้วยจำนวนประชากรไม่ถึง 20 ล้านคน พื้นที่ทำกินจึงดูจะมีอยู่อย่างเหลือเฟือ อาจจะมีผู้คนจำนวนหนึ่งที่พยายามบุกเบิกที่ทำกินใหม่โดยการหักร้างถางพงแต่ในสมัยนั้น ความกดดันที่จะทำให้ผู้คนจำนวนมากมุ่งบุกเบิกพื้นที่ใหม่ยังไม่รุนแรงมาก การขยายพื้นที่โดยการถางป่าเพื่อเป็นไร่ นา ยังทำได้ไม่มากนัก เพราะต้องใช้แรงงานคนเป็นหลัก เครื่องจักรกลทุนแรงในสมัยนั้นยังไม่มีหลากหลายและทรงประสิทธิภาพเท่าสมัยนี้ ที่สำคัญคือการใช้เครื่องจักรกลเป็นเรื่องของการลงทุนขนาดใหญ่เกินกว่าความสามารถของชาวไร่ชาวนาทั่วไป ป่าคงคิที่มีอยู่ทุกภาคของประเทศยังยากที่ชาวบ้านทั่วไปจะบุกกรุกเข้าไปตั้งถิ่นฐานขนาดใหญ่ ทั้งนี้เพราะขาดเครื่องมือจักรกลและในป่ายังอุดมไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บโดยเฉพาะไข้มาเลเรีย

ช่วงระหว่างปี พ.ศ.2489 ถึง 2500 ประชากรไทยเพิ่มมากขึ้น ที่สำคัญเนื่องมาจากการตายที่ลดลง ประชากรที่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นนั้นเป็นเสมือนการสะสม “แรงกดดันของประชากรต่อพื้นที่ทำกิน” แรงกดดันนี้ได้ทวีความรุนแรงขึ้นเมื่ออัตราเพิ่มประชากรอยู่ในระดับที่สูงมากหลังปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา ประกอบกันกับปรากฏการณ์สำคัญอื่น ๆ ได้แก่ การเร่งรัดพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐาน โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคมทางบก ความก้าวหน้าของเครื่องจักรกลทุนแรงต่าง ๆ และการเพิ่มขนาดการลงทุนในระบบทุนนิยม ได้ทำให้การตั้งถิ่นฐานและแบบแผนทิศทางการย้ายถิ่นของประชากรได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก และรวดเร็ว มาจนถึงปัจจุบัน

กระแสการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมืองหลวง และจากชนบทบุกเบิกชนบท

ตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2500 เป็นต้นมา สังคมโลกได้ก้าวเข้าสู่ยุคของการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างขนานใหญ่ ประเทศไทยได้เข้าสู่ยุคของการเร่งรัดพัฒนาประเทศด้วยเช่นกัน จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีในปี พ.ศ.2501 นับว่ามีบทบาทสำคัญในการพัฒนาประเทศอย่างจริงจัง ได้มีการจัดตั้งสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติขึ้นทำหน้าที่ในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ มีการส่งเสริมการลงทุนของต่างชาติ ที่สำคัญคือได้มีการสร้างสาธารณูปโภคพื้นฐานทั่วทุกภูมิภาคของประเทศ โดยเฉพาะถนนหนทางและเขื่อนขนาดใหญ่ การตัดถนนผ่านไปตามพื้นที่ต่าง ๆ เป็นหนทางนำไปสู่การเปิดพื้นที่ดินทำกินใหม่และเส้นทางของการย้ายถิ่นฐานของประชากร การมีน้ำเพื่อการเกษตรจากเขื่อนขนาดใหญ่และการพัฒนาเทคโนโลยีทางการเกษตรช่วยให้เกษตรกรได้เชื่อมสามารถทำการปลูกพืชนาไร่ได้ตลอดทั้งปี

ในช่วงเวลาตั้งแต่ พ.ศ.2500 ถึง 2520 ประชากรเพิ่มขึ้นด้วยอัตราที่สูงมาก ประชากรส่วนใหญ่สมัยนั้นเกินกว่าร้อยละ 80 อาศัยอยู่ในเขตชนบท เท่ากับมีแรงกดดันของประชากรต่อพื้นที่ทำกินทางการเกษตรสูง การย้ายถิ่นที่สำคัญกระแสหนึ่ง คือ ผู้คนจากทุกภาคของประเทศมุ่งเข้าสู่กรุงเทพ เมืองหลวงของประเทศ การย้ายถิ่นสำคัญอีกกระแสหนึ่งคือ จากชนบทสู่ชนบท เป็นการที่ประชากรกระจายตัวกว้างขวางออกไปตามพื้นที่ต่าง ๆ ที่เส้นทางถนนใหม่ ๆ ตัดเข้าถึง พื้นที่ที่ยังไม่มีเจ้าของหรือไม่มีผู้ใดเข้ามาทำกิน ซึ่งถือว่าเป็นที่ดินสาธารณะหรือเขตป่าสงวน ก็มีผู้เข้าไปจับจองที่ดินเพื่อทำการเกษตร ประชากรได้กระจายตัวแผ่กว้างเข้าไปทำมาหากินในพื้นที่ที่เคยเป็นป่าหรือพื้นที่สาธารณะมาก่อน

ในช่วงระยะเวลาของการขยายพื้นที่ทำกินของประชากรเป็นจังหวัดพอดีกับความก้าวหน้าทางวิชาการ การรักษาและป้องกันโรคร้ายแรงหลายชนิดได้พัฒนาไปมาก ไข้ป่าหรือมาเลเรียได้ถูกขจัดให้เบาบางลงซึ่งทำให้การบุกเบิกพื้นที่ป่ามีอัตราย่นอกลง การหักร้างถางพงซึ่งเคยใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์เป็นหลักได้มีการใช้เครื่องจักรกล เช่น รถแทรกเตอร์มากขึ้นเรื่อย ๆ ยิ่งไปกว่านั้น การปรับพื้นที่ป่ารกเพื่อปลูกพืชไร่ เช่น อ้อย มันสำปะหลัง ทำได้ไม่ยาก ที่เป็นโคกเนินก็สามารถใช้การได้โดยไม่ต้องปรับพื้นที่ให้ราบเรียบและลุ่มเหมือนที่นา พื้นที่การเกษตรจึงขยายกินเข้าไปในเขตป่าอย่างรวดเร็วเหมือนไฟลาม

การขยายพื้นที่ทำกินของประชากร นอกจากจะเกิดจากแรงกดดันที่ประชากรเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็วแล้ว ยังเนื่องมาจากแรงจูงใจจากรายได้ของผลิตผลพืชไร่หลายอย่าง ตั้งแต่ พ.ศ.2500 มาแล้ว ที่ตลาดต่างประเทศของผลิตผลการเกษตรดีมาก ตลาดโลกต้องการน้ำตาลจากอ้อย ข้าวโพด ปอ และมันสำปะหลัง ประเทศไทยได้ส่งออกผลิตผลพืชไร่เหล่านี้เป็นปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างมาก แต่เราคงพอเห็นภาพว่า การเพิ่มปริมาณผลิตผลทางการเกษตรเหล่านี้ ไม่ใช่เพิ่มเพราะการปรับปรุงให้ผลผลิตต่อไร่เพิ่มขึ้นเป็นสำคัญ หากแต่เป็นผลมาจากการขยายพื้นที่เพาะปลูก โดยมีพื้นที่ป่า เนื้อที่มหาศาลของประเทศที่ถูกบุกรุกเข้าไปเป็นต้นทุน

กระแสการย้ายถิ่นตามฤดูกาล

ในช่วงของการเบ่งบานของสินค้าพืชไร่เพื่อการส่งออก โดยเฉพาะหลัง พ.ศ.2501 นี้ เราจะได้เห็นภาพของการเคลื่อนย้ายแรงงานในชนบทที่หลากหลายรูปแบบ หนึ่ง คือ

การเคลื่อนย้ายแรงงานภายในท้องถิ่น หรือบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง เป็นประจำวันหรือระยะสั้น ๆ ภาพของรถบรรทุกวิ่งขนส่งแรงงานระหว่างหมู่บ้านกับไร่ในดอนเช้าและเย็นยังคงเงาพวกเรหลายคน การทำไร่นาขนาดใหญ่ที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากเป็นการลงทุนที่ต้องใช้พื้นที่มาก สำหรับการทำไร่ของชาวบ้านที่ขยายพื้นที่ทำกินของคนไกลออกไป แต่ยังใกล้เคียงกับที่อยู่เดิมของตน ชาวบ้านต้องเดินทางไปยังพื้นที่ดินทำกินของคนทีไกลออกไปนั้นเป็นประจำวัน หรือพักอยู่ที่ที่พักชั่วคราวที่ไร่ของตน อีกภาพหนึ่ง คือการเคลื่อนย้ายแรงงานไปทำงานตามไร่ที่ไกลออกไปจากหมู่บ้านของคนตามฤดูกาล บางครั้ง แรงงานเกือบทั้งหมู่บ้านไปทำงานในไร่เขตเดียวกันพร้อม ๆ กัน เรียกได้ว่า “ยกกันไปหมดทั้งหมู่บ้าน” ระยะเวลาของการย้ายถิ่นตามฤดูกาลเช่นนี้นานเป็นเดือน ภาพการย้ายถิ่นในช่วงนี้ อีกภาพหนึ่ง คือการย้ายถิ่นตามฤดูกาลระหว่างชนบทกับเมือง เมื่อเกิดความกดดันของประชากรต่อพื้นที่ดินในชนบท ได้เกิดกระแสการย้ายถิ่นเข้าสู่เมืองโดยเฉพาะเข้าสู่กรุงเทพและปริมณฑล และเมื่อเกิดความต้องการแรงงานในไร่นาเนื่องจากการขยายพื้นที่ทำกินได้เกิดกระแสของแรงงานชนบทที่เข้ามาอยู่ในเมืองกลับไปชนบทตามฤดูกาล

กระแสการย้ายถิ่นของคนหนุ่มสาวจากชนบทสู่เมือง

ตั้งแต่หลังประมาณปี พ.ศ.2525 เป็นต้นมา การลงทุนทางอุตสาหกรรมในประเทศไทยได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ส่วนใหญ่เป็นการลงทุนจากนักลงทุนชาวต่างประเทศ เช่น จากญี่ปุ่น ไต้หวัน และฮ่องกง กิจการอุตสาหกรรมที่เกิดขึ้นมากมีอาทิเช่น เสื้อผ้า และสิ่งทอ ผลิตและประกอบชิ้นส่วนเครื่องไฟฟ้าต่าง ๆ และผลิตภัณฑ์อาหาร เป็นต้น แม้ว่ารัฐบาลจะมีนโยบายที่จะกระจายอุตสาหกรรมออกไปสู่ภูมิภาค แต่่นโยบายนี้ก็ไม่ได้รับการปฏิบัติให้เกิดผลอย่างจริงจัง จึงปรากฏว่าโรงงานอุตสาหกรรมส่วนใหญ่ยังคงกระจุกตัวอยู่ในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล

เราต้องเข้าใจว่าประชากรของประเทศไทยได้มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างมากแล้วใน ระยะยี่สิบกว่าปีมานี้ เมื่อปี พ.ศ.2527 ประมาณว่าประเทศไทยมีประชากรมากถึง 50 ล้านคน พื้นที่ทำกินที่ได้ขยายบุกเบิกป่าออกไปก็ใกล้ถึงจุดอิ่มตัว ยากที่จะขยายต่อไปได้อีกแล้ว เขตเมืองและโรงงานอุตสาหกรรมเหล่านี้ได้กลายเป็นแหล่งดึงดูดแรงงานจากชนบท โดยเฉพาะแรงงานสตรีวัยหนุ่มสาวให้เข้ามาทำงานอย่างค่อนข้างถาวร ไม่มีลักษณะการย้ายถิ่น ตามฤดูกาลเหมือนเมื่อสิบกว่าปีก่อนหน้านั้น

ในช่วงเวลาสองปีที่ผ่านมา วิฤตติเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ได้ทำให้ กิจการบริการหลายอย่างในเขตเมืองและโรงงานอุตสาหกรรมหลายแห่งต้องปิดกิจการลง มีแรงงานจำนวนมากต้องว่างงาน ในจำนวนผู้ตกงานเหล่านี้ ส่วนใหญ่มาจากชนบท และคงต้องกลับคืนสู่ชนบทเพื่อรอวันเวลาที่สภาวะเศรษฐกิจของประเทศจะฟื้นตัวขึ้นมาอีก

การอยู่อาศัยในเขตเมือง-ชนบทได้เปลี่ยนรูปแบบไปอย่างมาก

การกระจายตัวของประชากรตามที่อยู่อาศัยในเขตเมืองและเขตชนบทเป็นอีก ภาพหนึ่งของประชากรไทยที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างมากในรอบ 53 ปีที่ผ่านมา ประชากรใน เขตเมือง ซึ่งตามคำจำกัดความของไทยที่เป็นที่เข้าใจกัน คือ ประชากรที่อาศัยอยู่ในเขต เทศบาล สำนะโนประชากร พ.ศ.2490 นับจำนวนประชากรที่อยู่ในเขตเทศบาลรวมทั้ง ประเทศ 117 เทศบาล ได้ 1.8 ล้านคน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด อัตรา ส่วนของประชากรที่อยู่ในเขตเมืองค่อย ๆ เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในปี พ.ศ.2503 ร้อยละ 12 ของ ประชากรทั้งหมดอาศัยอยู่ในเขตเทศบาล ในปี พ.ศ.2533 เพิ่มเป็นร้อยละ 19 และในปี ปัจจุบัน ร้อยละ 30 ของประชากรทั้งหมดเป็นประชากรเขตเมือง ซึ่งหมายถึงประชากร

จำนวนประมาณ 19 ล้านคนอาศัยอยู่ในเขตเมือง และประชากรอีก 42 ล้านคนอาศัยอยู่ในเขตชนบทของประเทศ

ในขณะที่ประชากรในเขตเมืองเพิ่มมากขึ้นอย่างมาก แต่เอกลักษณ์ของความเป็นเมืองอย่างหนึ่งของประเทศไทยที่ยังคงอยู่ไม่เปลี่ยนแปลง คือ มีระดับความเป็น “เอกนคร” (degree of primacy) สูงมาก หมายความว่าประเทศไทยมีเมืองใหญ่มากอยู่เพียงเมืองเดียว ในอดีตตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯเป็นเมืองหลวงของประเทศไทยที่เป็น “เอกนคร” โดดเด่นอยู่เพียงเมืองเดียว เมื่อ 53 ปีก่อนจนถึงปัจจุบัน กรุงเทพฯยังคงรักษาสถานภาพของการเป็นศูนย์กลางทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การพาณิชย์ การติดต่อคมนาคม การศึกษาและวัฒนธรรมมาโดยตลอด ในปี พ.ศ.2490 ประชากรของเขตเทศบาลกรุงเทพ กับเทศบาลธนบุรีรวมกันมีเพียงประมาณ 7 แสน 8 หมื่นคน ซึ่งยังใหญ่กว่าประชากรในเมืองใหญ่อันดับสองในขณะนั้น คือ เทศบาลเมืองเชียงใหม่ถึง 20 เท่าตัว ในปี พ.ศ.2490 เทศบาลเมืองเชียงใหม่ มีประชากรเพียง 38,200 คน เมืองใหญ่อันดับสามคือเทศบาลเมืองนครราชสีมา มีประชากรอาศัยอยู่ 22,340 คน

ในปี พ.ศ.2503 กรุงเทพฯ – ธนบุรี เป็นเมืองเดียวที่มีประชากรเกินล้านคน คือ มีประมาณ 1 ล้าน 7 แสนคน เทศบาลกรุงเทพ – ธนบุรี ยังคงความเป็นเอกนครที่มีขนาดใหญ่กว่าเมืองรองอันดับสองคือ เชียงใหม่ถึง 25 เท่า เทศบาลเมืองเชียงใหม่มีประชากรในปีนั้น 65,700 คน เทศบาลเมืองนครราชสีมายังคงใหญ่เป็นอันดับสาม มีประชากร 42,200 คน ในปัจจุบันกรุงเทพมหานครมีประชากรทั้งหมด 5.6 ล้านคน เมืองอันดับสองคือเทศบาลนครราชสีมา มีประชากรประมาณ 1 แสน 8 หมื่นคน และเมืองอันดับสาม คือเทศบาลเมืองนครเชียงใหม่ มีประชากรประมาณ 1 แสน 7 หมื่นคน

เอกสารอ้างอิง

ปราโมทย์ ประสาทกุล. 2540. “แนวโน้มประชากรไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์” ในการประชุมวิชาการประชากรศาสตร์แห่งชาติ, สมาคมนักประชากรไทย, 20-21 พฤศจิกายน 2540.

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. สารประชากรมหาวิทยาลัยมหิดล, ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 มกราคม 2542.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2542. การคาดประมาณจำนวนประชากรของประเทศไทย 2513-2548.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2541. การปรับการคาดประมาณประชากรของประเทศไทย 2533-2563.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. รายงานการสำรวจสำมะโนประชากรของประเทศไทย : ทัวราชอาณาจักร พ.ศ.2503, 2513, 2523 และ 2533

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2540. รายงานการสำรวจการเปลี่ยนแปลงของประชากร พ.ศ.2538-2539.

อภิชาติ จำรัสฤทธิ์รักษ์, ปราโมทย์ ประสาทกุล, วรชัย ทองไทย, และฟิลิป เกสต์. 2540. การสำรวจภาวะคุมกำเนิดในประเทศไทย พ.ศ.2539, สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

- Ajit Das Gupta, Samruay Chotechanapibal, Thip Chalothrn, and Wiwit Siripak. 1965. "Population Perspective of Thailand," *SANKHYA*, The Indian Journal of Statistics, Series B., Vol.27, Part 1 & 2, September 1965.
- Ammar Siamwalla. 1995. "The Thai Economy : Fifty Years of Expansion," TDRI Document, October 1995.
- Benjawan Rungpitarangsi. 1974. *Mortality Trends in Thailand : Estimates for the Period 1937 – 1970*, Paper No. 10, Institute for Population Studies, Chulalongkorn University.
- Bourgeois – Pichat, Jean. 1960. "An Attempt to Appraise the Accuracy of Demographic Statistics for an Under-developed Country : Thailand," in *Proceedings of the United Nations Seminar on Evaluation and Utilization of Population Census Data in Asia and The Far East*, 20 June – 8 July 1960, Bombay, India.
- Sternstein, Larry. 1965. "A Critique of Thai Population Data," *Pacific Viewpoint*, Vol.6 No.1.

การเปลี่ยนแปลงภาวะการเกิด

วรรษ ไทย

สิ่งของทั้งหลายในโลกนี้ต้องผ่านปรากฏการณ์ 3 อย่างคือ เกิดขึ้น มีอยู่ และดับไป ซึ่งเป็นไปตามกฎธรรมชาติ ไม่มีข้อยกเว้น ประชากรมนุษย์ก็เช่นกัน การเกิดขึ้นของประชากรเรียกว่า ภาวะเจริญพันธุ์ (Fertility) โดยนับเฉพาะบุตรที่เกิดมีชีวิต (Live Births) หรือบุตรเกิดรอด (Children Ever Born Alive) เท่านั้น

ภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศไทย จากอดีตถึงปัจจุบันอาจแบ่งได้เป็น 3 ช่วงตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ได้แก่ ช่วงแรกเป็นช่วงที่ภาวะเจริญพันธุ์คงที่อยู่ในระดับสูง (ก่อนปี พ.ศ.2513) ช่วงที่สอง เป็นช่วงที่ภาวะเจริญพันธุ์ลดลง (พ.ศ.2513 - 2533) และช่วงที่ 3 เป็นช่วงที่ภาวะเจริญพันธุ์คงอยู่ในระดับต่ำ (หลังปี พ.ศ.2533 จนถึงปัจจุบัน)

ช่วงภาวะเจริญพันธุ์สูง

ก่อนปี พ.ศ. 2513 ภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศไทยอยู่ในระดับสูง ครอบครัวหนึ่ง ๆ จะมีบุตรประมาณ 6-7 คน โดยเฉลี่ย กล่าวคือ มีอัตราเจริญพันธุ์รวม (Total Fertility Rate: TFR) อยู่ระหว่าง 6.3 ถึง 6.6 (ฟิลิป เกสต์, 2538)

ภาวะเจริญพันธุ์ที่อยู่ในระดับสูงเช่นนี้ ถือว่าเป็นภาวะเจริญพันธุ์ธรรมชาติ (Natural Fertility) ซึ่งเป็นภาวะเจริญพันธุ์ที่ไม่มีการควบคุมทั้งการตั้งครรภ์และการเกิดของทารก ในสถานการณ์เช่นนี้ การแต่งงานจะถือเป็นสากล คือสตรีเกือบทุกคนจะแต่งงาน มีสตรีที่อยู่เป็นโสดน้อย และเมื่อแต่งงานแล้วก็มีบุตรไปเรื่อย ๆ

จนกระทั่งสิ้นสุดวัยเจริญพันธุ์ (อายุ 50 ปี) นั่นคือ ปล่อยให้มันเป็นไปตามธรรมชาติของการดำรงชีพที่จำเป็นต้องมีคนเกิดขึ้นมาทดแทนคนที่ตายไป ประเทศไทยในอดีตก็อยู่ในภาวะเจริญพันธุ์ธรรมชาตินี้

ภาวะเจริญพันธุ์ที่สูง เมื่ออยู่คู่กับภาวะการตายที่สูง จะก่อให้เกิดภาวะที่สมดุลทางประชากรและเป็นภาวะที่สมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วย ทั้งนี้เพราะในภาวะสมดุลทางประชากรนั้น อัตราเกิดจะเท่ากับอัตรารายหรือสูงกว่าเล็กน้อย ทำให้จำนวนประชากรคงที่หรือเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ ซึ่งจะสอดคล้องกับทรัพยากรสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างช้า ๆ เช่นเดียวกัน แต่เมื่อไรก็ตามที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างกระทันหันไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงทางประชากรหรือการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร ย่อมมีผลทำให้เกิดความไม่สมดุลขึ้น ความไม่สมดุลทางธรรมชาตินี้ถ้าไม่มีการแก้ไขหรือปรับตัวอย่างทันการณ์แล้ว สิ่งมีชีวิตบางอย่างก็จะต้องสูญพันธุ์ไป เช่น ไดโนเสาร์ หรือสัตว์บางชนิดที่สูญพันธุ์ไปแล้ว เนื่องจากไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ทันกับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง แต่เนื่องจากมนุษย์สามารถปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติได้เป็นอย่างดี จึงยังคงดำรงชีพอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน

ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ภาวะการตายในประเทศไทยได้ลดลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่ภาวะเจริญพันธุ์ยังคงสูงอยู่ มีผลทำให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างขนานใหญ่ (Population Explosion) และทำให้ความไม่สมดุลทางประชากรเกิดขึ้น อย่างไรก็ตามสิ่งที่เกิดขึ้นนี้ก็คล้ายกับสิ่งที่เคยเกิดขึ้นแล้วในประเทศที่พัฒนาแล้ว ดังจะเห็นได้จากทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงประชากร (Demographic Transition Theory) ที่กล่าวไว้ถึงการเปลี่ยนแปลงจากภาวะเจริญพันธุ์และภาวะการตายที่อยู่ในระดับสูงทั้งคู่ มาสู่ระดับที่ต่ำทั้งคู่ โดยที่ภาวะการตายจะเป็นตัวที่เริ่มลดลงก่อน แล้วภาวะเจริญพันธุ์ก็จะลดลงตามมาอยู่ใกล้เคียงกันในระดับต่ำ

สาเหตุที่ทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศไทยยังคงสูงอยู่ ในขณะที่ภาวะการตายได้ลดลงแล้ว คือ

1. พ่อแม่ยังมีความต้องการที่จะมีบุตรจำนวนมากไว้ เพื่อทดแทนบุตรที่เสียชีวิตไปก่อนที่จะมีโอกาสได้ทำงานเลี้ยงดูพ่อแม่ ซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดเรื่องคุณค่าของบุตร (Value of Children) ที่กล่าวว่า ภาวะเจริญพันธุ์จะยังคงสูงอยู่ตราบใดที่พ่อแม่ยังคิดว่าลูกมีคุณค่า โดยลูกจะทำงานเลี้ยงดูพ่อแม่ตอบแทน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวความคิดเกี่ยวกับผลกระทบของการตายของเด็กและทารกต่อภาวะเจริญพันธุ์ที่กล่าวถึง การที่ภาวะการตายของเด็กและทารกที่สูงนั้น จะเป็นตัวการที่ทำให้ภาวะเจริญพันธุ์อยู่ในระดับสูง เพราะพ่อแม่ยังต้องการมีลูกหลายๆ อยู่อีก

2. สตรีบางส่วนไม่มีความต้องการบุตรเพิ่มอีกแล้ว แต่ก็ยังคงปล่อยให้บุตรเพิ่มขึ้นอีก เพราะไม่รู้จักวิธีคุมกำเนิด ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่พบทั้งในชนบท (โพธาราม) และในเมือง (บางเขน)

ช่วงภาวะเจริญพันธุ์ลดลง

ในปี พ.ศ. 2513 รัฐบาลได้จัดตั้งโครงการวางแผนครอบครัวแห่งชาติขึ้น เพื่อสนับสนุนให้มีการคุมกำเนิดโดยความสมัครใจ โดยมีกระทรวงสาธารณสุขเป็นผู้ให้บริการ อย่างไรก็ตามการให้บริการคุมกำเนิดได้เริ่มมาก่อนหน้านี้แล้ว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2508 (จอห์น โนเคล, อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์ และ นิพนธ์ เทพวัลย์, 2530)

การที่รัฐบาลมีนโยบายที่จะลดอัตราเพิ่มประชากรโดยการลดภาวะเจริญพันธุ์นี้ ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างสูง กล่าวคือ ภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศไทยลดลงอย่างรวดเร็วภายในช่วงเวลาเพียง 20 ปี ทำให้กล่าวได้ว่าเป็นการปฏิวัติทางประชากรเลยทีเดียว ในช่วงเวลาดังกล่าว อัตราเจริญพันธุ์รวมได้ลดลงจาก 5.5 – 5.8 ในปี พ.ศ. 2513

ลงเหลือเพียง 2.2 ในปี พ.ศ. 2533 (ฟิลิป เกสต์, 2538) ภาวะเจริญพันธุ์ในช่วงนี้เรียกได้ว่าเป็นภาวะเจริญพันธุ์ควบคุม (Controlled Fertility) คือ มีการคุมกำเนิดของคู่สมรสเพื่อให้ได้จำนวนบุตรที่ต้องการ

การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์นี้ มีปัจจัยสนับสนุนหลายประการแล้วแต่จะมองในแง่มุมใด หรือใช้ทฤษฎีใดเป็นตัวจับ แต่ที่สำคัญและเห็นอย่างชัดเจนก็คือ

1. อายุการแต่งงานที่ช้าลง
2. การคุมกำเนิดที่แพร่หลาย
3. ความต้องการบุตรเพิ่มลดลง หรือจำนวนบุตรในอุดมคติที่มีน้อยลง

นอกจากนี้ การมีข้อมูลทางประชากรที่ทันสมัย ตลอดจนการวิเคราะห์วิจัยที่ทันต่อเหตุการณ์ ก็เป็นส่วนสำคัญของความสำเร็จที่เกิดขึ้นนี้ (Bennett et al., 1990)

การดำเนินนโยบายทางประชากรของประเทศไทยนั้น มีข้อมูลและผลงานวิจัยเป็นผู้ชี้แนวทางมาโดยตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับนโยบายลดอัตราเกิด โดยการวางแผนครอบครัวโดยสมัครใจ ทฤษฎีหรือแนวคิดเกี่ยวกับภาวะเจริญพันธุ์ที่นำมาประยุกต์ใช้ได้ดีกับข้อมูลของประเทศไทย ได้แก่

1. แนวคิดเกี่ยวกับตัวแปรกลาง (Intermediate Variables) นำเสนอโดย Davis and Blake (1956) ที่กล่าวว่า ปัจจัยอื่น ๆ ไม่ว่าจะ เป็นปัจจัยส่วนบุคคล หรือสังคม จะไม่มีผลกระทบต่อภาวะเจริญพันธุ์ จะมีก็แต่โดยอ้อม โดยผ่านทางตัวแปรกลาง 11 ตัวนี้เท่านั้น แนวคิด ดังกล่าวเป็นแนวทางที่ก่อให้เกิดนโยบายเลื่อนอายุสมรสให้สูงขึ้น และนโยบายสนับสนุนการคุมกำเนิดโดยความสมัครใจ

2. แนวคิดที่เห็นว่าการตายของทารกและเด็ก (Infant and Child Mortality) จะมีผลกระทบต่อภาวะเจริญพันธุ์ トラバิดที่การตายของทารกและเด็กยังสูงอยู่ ภาวะเจริญพันธุ์ก็ยังคงสูงอยู่เช่นกัน ผลของการค้นพบนี้ก่อให้เกิดการณรงค์เพื่อลดการตายของเด็กและทารก โดยการเพิ่มช่วงห่างของการมีบุตร โดยการใช้วิธีคุมกำเนิด

3. แนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าของบุตร (Value of Children) เป็นแนวคิดที่อธิบายว่า ทำไมภาวะเจริญพันธุ์ยังคงสูงอยู่ในขณะที่ภาวะการตายได้ลดต่ำลงแล้ว กล่าวคือ トラバิดที่พ่อแม่ยังเห็นถึงประโยชน์ที่ได้รับจากบุตร トラบนั้นภาวะเจริญพันธุ์จะยังคงอยู่ในระดับสูง

4. แนวคิดเกี่ยวกับต้นทุนของบุตร (Cost of Children) ซึ่งเป็นการมองที่ตรงข้ามกับแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าของบุตร กล่าวคือ คู่สมรสจะมีบุตรน้อยลงถ้าต้องเสียค่าใช้จ่ายในการดูแลบุตรเพิ่มขึ้น ในขณะที่คู่สมรสจะต้องการบุตรมากขึ้นก็เพราะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายหรือเสียน้อยเมื่อเทียบกับผลตอบแทนที่จะได้รับจากบุตร ผลของการพิสูจน์แนวคิดนี้ได้ผลักดันให้มีการใช้นโยบายภาษีรายได้ ได้แก่ ค่าลดหย่อนของบุตรตั้งแต่คนที่สามขึ้นไปจะน้อยกว่าบุตรสองคนแรก ทั้งนี้เพื่อให้เห็นว่า การมีบุตรมากขึ้นจะเป็นภาระมากขึ้นด้วย

5. แนวคิดเกี่ยวกับอุปสงค์และอุปทานของบุตร (Demand and Supply of Children) หรือเรียกว่า แนวคิดของ Easterlin (1975, 1983) เป็นแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ที่นำมาใช้ได้ดีในประเทศไทย ที่มองว่า การมีบุตรของคู่สมรสเป็นการบริโภคอย่างหนึ่ง ซึ่งมีขบวนการตัดสินใจเหมือนกับการบริโภคสินค้าและบริการทั่วไป โดยมีเงื่อนไขที่สำคัญ คือต้องมีค่าใช้จ่ายในการคุมกำเนิดที่ต่ำ อันจะทำให้ความต้องการบุตรกลายเป็นอุปสงค์ของบุตรได้ เพราะความต้องการที่ไม่มีกำลังซื้อจะไม่ใช่อุปสงค์ ประเทศไทยมีเงื่อนไขนี้อย่างสมบูรณ์ เพราะนโยบายการไม่คิดค่าบริการคุมกำเนิดของกระทรวงสาธารณสุข ประกอบกับการกระจายของแหล่งบริการที่มีอยู่ทั่วประเทศ ทำให้ลด

ค่าใช้จ่ายในการเข้าถึงบริการด้วย ทฤษฎีนี้เป็นเหตุผลหนึ่งที่อธิบายถึงความสำเร็จของนโยบายลดอัตราเกิด

6. แนวคิดเกี่ยวกับจำนวนบุตรในอุดมคติ (Ideal Family Size) หรืออีกนัยหนึ่งจำนวนบุตรที่ต้องการนี้ ถือว่าเป็นตัวกำหนดการวางแผนครอบครัว เพราะถ้าคู่สมรสไม่มีความคิดเกี่ยวกับจำนวนบุตรที่ต้องการแล้ว ก็ไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องวางแผนครอบครัว เพราะบางสังคมจะปล่อยให้เรื่องการมีบุตรอยู่ในความดูแลของพระผู้เป็นเจ้า แต่ในสังคมไทยไม่เป็นเช่นนั้น เพราะคนไทยส่วนใหญ่ทั้งที่เป็นโสดและสมรสแล้วสามารถบอกถึงจำนวนบุตรในอุดมคติได้ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, มปป) ทำให้สามารถนำทฤษฎีอุปสงค์และอุปทานของบุตร (ดังที่กล่าวข้างต้น) มาประยุกต์ใช้ได้

นอกจากนี้แล้ว แนวคิดนี้ก่อให้เกิดนโยบายที่จะลดจำนวนบุตรในอุดมคติลงด้วยการเผยแพร่แนวคิดของการมีลูกน้อย เช่นคำขวัญที่ว่า “ลูกมากยากจน” เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นการรู้ถึงจำนวนบุตรในอุดมคติของคนที่ยังไม่แต่งงาน ยังทำให้สามารถบอกถึงภาวะเจริญพันธุ์ในอนาคตได้อีกด้วย

7. แนวคิดเกี่ยวกับตัวแปรใกล้ชิด (Proximate Variables) เป็นแนวคิดที่ Bonggarts (1978, 1982) ปรับปรุงมาจากแนวคิดตัวแปรกลางของ Davis and Blake โดยได้วิเคราะห์ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์และพบว่า มีเพียงตัวแปรเพียง 4 ตัว จากตัวแปรกลาง 11 ตัวเท่านั้น ที่เป็นตัวแปรที่สำคัญที่สุดในการกำหนดภาวะเจริญพันธุ์ ตัวแปร 4 ตัวนี้เรียกว่า ตัวแปรใกล้ชิด ได้แก่ การสมรส การคุมกำเนิด การทำแท้ง และการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่ กรอบแนวความคิดนี้ทำให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงของตัวแปรต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อภาวะเจริญพันธุ์ว่า การคุมกำเนิดเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศไทยลดลง รองลงไปคือ การสมรส ส่วนการเลี้ยงลูกด้วยนมแม่

และการทำแท้งมีอิทธิพลน้อยมาก โดยเฉพาะตัวแรกจะยังมีอิทธิพลน้อยลงเรื่อย ๆ ในขณะที่ตัวหลังจะมีอิทธิพลมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่นกัน

8. ทฤษฎีการไหลของทรัพย์สิน (Wealth Flow Theory) โดย Caldwell (1982) กล่าวว่า สังคมจะยังคงสภาพภาวะเจริญพันธุ์ที่สูงไว้ตราบที่ทรัพย์สินไหลขึ้นจากลูก สู่อแม่ สู่อปู่ตายาย กล่าวคือสังคมเห็นว่า ครอบครัวใดมีบุตรมากถือว่ามีฐานะดี เพราะบุตรจะช่วยพ่อแม่ทำงานโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ซึ่งสังคมเกษตรกรรมจะเป็นเช่นนี้ ดังนั้น เพื่อให้ภาวะเจริญพันธุ์ลดลงจำเป็นต้องเปลี่ยนการไหลของทรัพย์สินให้ไหลกลับ โดยไหลจากปู่ตายาย สู่อแม่ สู่อลูก สู่อหลาน ซึ่งการที่จะทำให้ทรัพย์สินไหลกลับเช่นนี้ได้ ก็ต่อเมื่อสตรีโดยทั่วไปจบการศึกษาภาคบังคับ ทฤษฎีนี้เป็น การสนับสนุนแนวคิดเกี่ยวกับคุณค่าของบุตรและต้นทุนของบุตร รวมทั้งอธิบายถึง การยอมรับการใช้วิธีคุมกำเนิดอย่างรวดเร็วและแพร่หลายของสตรีไทยด้วย

ช่วงภาวะเจริญพันธุ์ต่ำ

ในปี พ.ศ. 2533 ภาวะเจริญพันธุ์ของไทยอาจเรียกได้ว่า อยู่ในระดับทดแทน (Replacement Level) แล้ว คือมีอัตราเจริญพันธุ์รวมเท่ากับ 2.2 (ฟิลิป เกสค์, 2538) จากเวลานั้นจนถึงปัจจุบันอัตราเกิดได้ลดลงน้อยมาก โดยอัตราเจริญพันธุ์รวมจะเท่ากับ 2.0 ในปัจจุบัน (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2542) อย่างไรก็ตาม ภาวะเจริญพันธุ์ในแต่ละภาคยังมีความแตกต่างกันอยู่บ้างเล็กน้อย ส่วนเมืองและชนบทนั้น ไม่มีความแตกต่างของภาวะเจริญพันธุ์แล้ว ยกเว้นกรุงเทพมหานครที่ภาวะเจริญพันธุ์ยังคงต่ำที่สุดอยู่

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภาวะเจริญพันธุ์ยังคงอยู่ในระดับนี้มาเกือบทศวรรษแล้ว คือ จำนวนบุตรในอุดมคติที่อยู่ในระดับทดแทน คือ 2.4 โดยเฉลี่ย (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, มมป) แต่จำนวนบุตรที่ต้องการของคนรุ่นใหม่ (กลุ่มอายุ 15 – 24 ปี) จะอยู่ที่

2.1-2.2 คน เท่านั้น (วรชัย ทองไทย, 2540) และการใช้วิธีคุมกำเนิดที่อยู่ในระดับสูง คืออัตราคุมกำเนิดเท่ากับร้อยละ 72 (สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, 2542) อย่างไรก็ตาม ยังมีอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทั้งสองปัจจัยนี้มีผลทำให้ภาวะเจริญพันธุ์อยู่ในระดับต่ำได้ คือ การสนับสนุนการให้บริการคุมกำเนิดของรัฐโดยผ่านเครือข่ายสาธารณสุขที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ มีผลทำให้ค่าใช้จ่ายในการคุมกำเนิดต่ำเพียงพอที่จะทำให้ความต้องการบุตรเปลี่ยนเป็นอุปสงค์ของบุตรได้ เพราะถ้ามีแต่ความต้องการ แต่ไม่มีเงินเพียงพอในการซื้อบริการคุมกำเนิดแล้ว ความต้องการนั้นก็จะได้ไม่ได้รับการตอบสนอง อันจะก่อให้เกิดมีบุตรเกินจำนวนที่ต้องการได้

ในอนาคตเป็นที่คาดกันว่า ภาวะเจริญพันธุ์คงจะอยู่ในระดับทดแทนเช่นนี้ต่อไปอีก โดยในบางเวลา อัตราเจริญพันธุ์รวมอาจเปลี่ยนแปลงขึ้นหรือลงบ้างเล็กน้อย ซึ่งก็เป็นไปตามธรรมชาติ แต่ในระยะยาวแล้วจะไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภาวะเจริญพันธุ์นอกจากปัจจัยที่กล่าวแล้วข้างต้น ก็คือ สัดส่วนของคนโสดจะสูงขึ้น รวมทั้งการทำแท้งก็จะมีแนวโน้มสูงเช่นกัน

สรุป

ภาวะเจริญพันธุ์ของไทยในช่วงเวลาก่อนการประกาศนโยบายวางแผนครอบครัว ในปี พ.ศ. 2513 เป็นภาวะเจริญพันธุ์ธรรมชาติ ที่มีบุตรสูงถึงครอบครัวละ 6-7 คน โดยเฉลี่ย แต่หลังจากนั้นได้ลดลงอย่างรวดเร็วจนอยู่ในระดับทดแทน คือ มีบุตรเพียงครอบครัวละ 2 คนโดยเฉลี่ย โดยใช้เวลาเพียงสองทศวรรษเท่านั้น ภาวะเจริญพันธุ์ในปัจจุบันถือได้ว่าเป็นภาวะเจริญพันธุ์ควบคุมโดยสมบูรณ์ ปัจจัยสำคัญที่ทำให้ภาวะเจริญพันธุ์อยู่ในระดับทดแทนนี้ คือ จำนวนบุตรในอุดมคติที่อยู่ในระดับทดแทน การใช้วิธีคุมกำเนิดที่แพร่หลาย และมีแหล่งบริการคุมกำเนิดที่ครอบคลุมทุกพื้นที่ โดยผ่านเครือข่ายสาธารณสุขของรัฐ และคาดว่าภาวะเจริญพันธุ์จะคงอยู่ในระดับทดแทนเช่นนี้ต่อไปในอนาคต

เอกสารอ้างอิง

- จอห์น โนเคล, อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์ และ นิพนธ์ เทพวัลย์. 2530. *การปฏิวัติขนาดครอบครัวในประเทศไทย : การลดลงอย่างรวดเร็วของภาวะเจริญพันธุ์ ในประเทศโลกที่สาม*. นภากรณ ะหวานนท์ (แปล). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จรูญดา.
- ฟิลิป เกสต์. 2538. “การลดลงของภาวะเจริญพันธุ์ในประเทศไทย : ตัวกำหนดและผลกระทบ” ใน กุศล สุนทรธาดา (บรรณาธิการ), *จุดเปลี่ยนนโยบายประชากรประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 17-95.
- วรรษัย ทองไทย. 2540. “ขนาดครอบครัวของคนไทย” *ประชากรและการพัฒนา*. ปีที่ 17 ฉบับที่ 6 เดือนสิงหาคม - กันยายน 2540. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. *สารประชากร*, ปีที่ 8 ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม 2542.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ (มมป), สำนักนายกรัฐมนตรื, *รายงานการสำรวจทัศนคติเกี่ยวกับบุตร พ.ศ.2536*.
- Bennett, Anthony, Carl Frisen, Peerasit Kammuansilpa and John McWilliam. 1990. *How Thailand's Family Planning Program Reached Replacement Level Fertility: Lessons Learned*, Occasional Paper No.4, Report prepared for U.S. Agency for International Development, Population Technical Assistance Project, DUAL & Associates, Inc. and International Science and Technology Institute, Inc., Arlington, VA.

- Bongaarts, John. 1978. "A framework for analyzing the proximate determinants of fertility", *Population and Development Review*, 4 (1) : 105-132.
- Bongaarts, John. 1982. "The fertility-inhibiting effects of the intermediate fertility variables", *Studies in Family Planning*, 13(6/7) : 179-189.
- Caldwell, John C. 1982. *Theory of Fertility Decline*, London : Academic Press.
- Davis, Kingsley and Judith Blake. 1956. "Social structure and fertility : An analytic framework", *Economic Development and Cultural Change*, 4(4): 211-235.
- Easterlin, Richard A. 1975. "An economic framework for fertility analysis", *Studies In Family Planning*, 6(3): 54-63.
- Easterlin, Richard A. 1983. "Modernization and fertility : a critical essay", in Bulatao and Lee (eds.) *Determinants of Fertility in Developing Countries. Volume 2: Fertility Regulation and Institutional Influences*, New York : Academic Press, 562-586.

การเปลี่ยนแปลงภาวะการตาย

วาทีณี บุญชะลิกย์

การเปลี่ยนแปลงระดับและแนวโน้มการตายของประชากรไทย

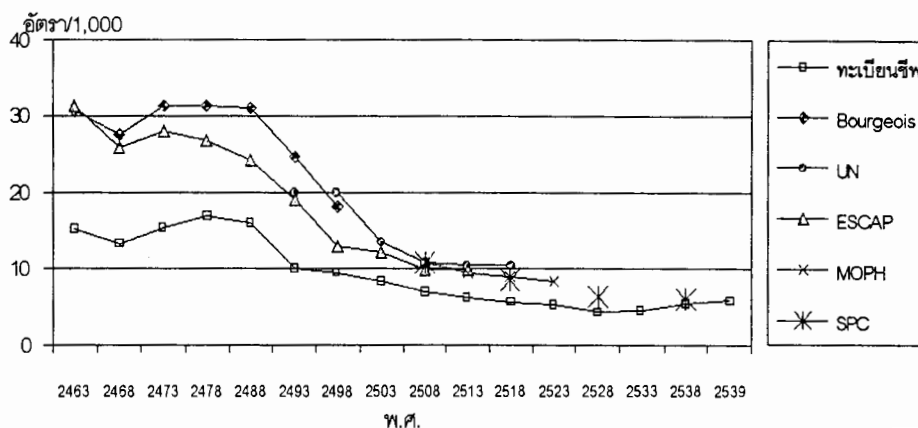
อัตราการตายของประชากรในอดีตสูงมาก อาจสูงพอ ๆ หรือต่ำกว่าอัตราเกิดเล็กน้อย แม้จะมีเครื่องบ่งชี้ว่าอัตราตายได้ลดต่ำลงมาบ้างแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ 4 แต่ความพยายามที่จะลดอัตราตายให้ต่ำลงไปอีกมิได้ลดน้อยลงไป ดังจะเห็นได้จากพระดำรัสเกี่ยวกับนโยบายสาธารณสุขเพื่อลดระดับการตายของสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยทรงกล่าวในพิธีเปิดประชุมแพทย์ไว้เมื่อวันที่ 2 ตุลาคม พ.ศ.2449 “เมืองไทยเรามีอาณาเขตกว้างขวางแต่มีคนน้อย จำนวนพลเมืองเป็นสิ่งสำคัญแก่บ้านเมืองมาก จะทำอย่างไรให้พลเมืองของเรามีมากขึ้น รัฐบาลจะเนรมิตให้คนมากขึ้นไม่ได้ก็จริงอยู่ แต่ยังมีทางที่จะทำได้อย่างหนึ่ง คือ บำรุงเด็กที่เกิดมาให้อยู่รอดจนเติบโตให้มาก อย่าให้ตายเสียให้มากนัก ในเมืองไทยนี้จำนวนคนเกิดมีมาก ถ้ารัฐบาลคิดอ่านป้องกันอย่างไรให้คนตายน้อยลงได้ จำนวนพลเมืองก็ย่อมจะมากขึ้นโดยเร็ว เพราะฉะนั้นการสาธารณสุขจึงรวมใจความลงในข้อที่จะคิดป้องกันอย่าให้ไพร่บ้านพลเมืองตายมากนัก” (ปราโมทย์ ประสาทกุล, มมป)

การเปลี่ยนแปลงระดับและแนวโน้มการตายของประชากรจากอดีตที่ผ่านมาถึงปัจจุบันนั้น พิจารณาได้จากอัตราตายอย่างหยาบต่อประชากรพันคน (Crude Death Rate) Bourgeois-Pichat (1960) ได้ประมาณค่าอัตราตายอย่างหยาบของประเทศไทยไว้ในช่วงระหว่างปี 2463-2498 ว่ามีอัตราลดลงจาก 30.8 ต่อพัน เหลือประมาณ 18.0 ต่อพัน ซึ่งหากนำมาเปรียบเทียบกับอัตราตายอย่างหยาบที่คำนวณได้จากข้อมูลทะเบียนราษฎรในช่วงเวลาเดียวกันแล้วจะพบว่าสูงกว่าเกือบเท่าตัว (รูปที่ 1) ทั้งนี้ เพราะในช่วงสมัยนั้นระบบข้อมูลทะเบียนราษฎรของประเทศไทยยังขาดความ

ครบถ้วนสมบูรณ์อยู่มาก เนื่องจากประชาชนไม่ได้ไปแจ้งเพราะขาดความสนใจและขาดแรงจูงใจมากกว่าที่จะไม่เข้าใจหรือไม่สะดวกที่จะไปแจ้ง (เฉลิมสุข บุญไทย, 2529) ทำให้อัตราการตายจากทะเบียนมีค่าต่ำกว่าค่าที่คาดว่าจะเป็นถึงเท่าตัว แต่ก็มีแนวโน้มลดลงในช่วงหลังปี 2490 ในช่วงปี 2463-2513 ESCAP (1976) ได้ประมาณค่าอัตราการตายอย่างหยาบไว้เช่นกัน (รูปที่ 1) ซึ่งก็ได้ค่าที่ต่ำกว่าค่าอัตราตายที่ Bourgeois-Pichat ประมาณไว้ แต่ก็ยังมีแนวโน้มให้เห็นว่ามีอัตราลดลงเช่นกัน นอกจากนี้กระทรวงสาธารณสุขกับมหาวิทยาลัยมหิดล (1983) ก็ได้ประมาณไว้ในช่วงปี 2503-2526 ซึ่งผลที่ได้ไม่ได้แตกต่างไปจากที่ ESCAP ประมาณไว้ เมื่อพิจารณาผลจากการคาดประมาณที่มีผู้ศึกษาไว้ในช่วงจุดระยะเวลาต่าง ๆ กันแล้ว (United Nations, 1973; Rungpitarangsi, 1974; Rachapaetayakom, 1975; Leoprapi and Wanglee, 1978; US Bureau of Census, 1978; Krongkaew, 1979; Chamrathirong, 1982; Prasartkul et al, 1986; Chamrathirong and Pejaranonda, 1986; เทียนฉาย กิระนันท์ และคณะ, 2532) กล่าวได้ว่าอัตราตายของประเทศเริ่มลดลงอย่างรวดเร็ว ซึ่งค่ากล่าวนี้สามารถยืนยันได้เมื่อพิจารณาจากอายุคาดหมายเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดของทั้งผู้ชายและผู้หญิงที่เพิ่มสูงขึ้นตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2480 เป็นต้นมา (ดูรูป 5.1 และ 5.2 หน้า 50 และ 51)

รูปที่ 1

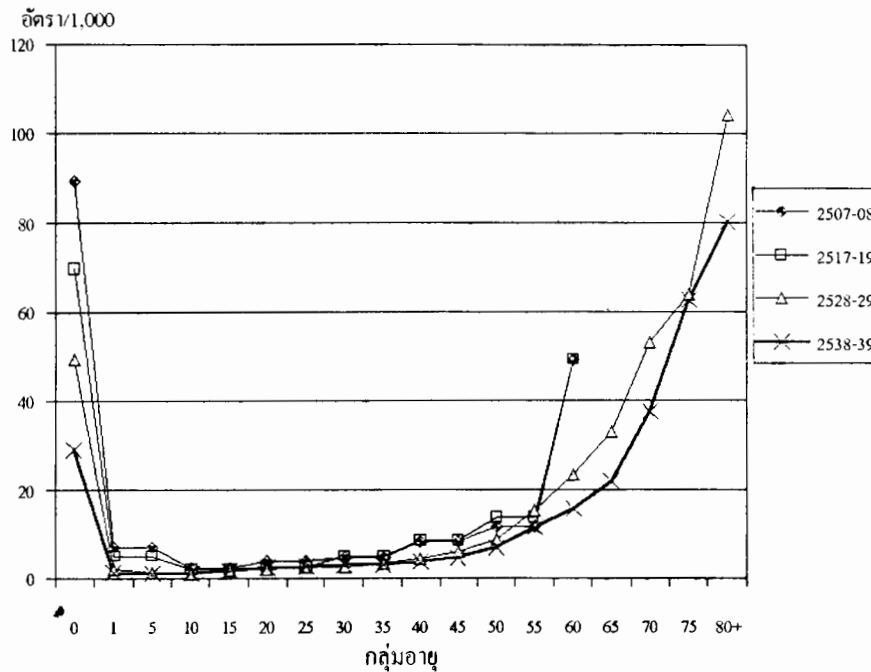
อัตราตายอย่างหยาบต่อประชากร 1,000 คน ในประเทศไทย ปี พ.ศ.2463-2540

รูปแบบการตายที่เปลี่ยนไปในช่วงกว่าครึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

เมื่อกล่าวถึงรูปแบบการตายของประชากร ในการศึกษาทางประชากรหมายถึง การตายตามกลุ่มอายุ (Age-Specific Death Rates) รูปแบบการตายของประชากรไทย ในอดีตก่อน พ.ศ.2490 นั้น คาดกันว่ามีการกระจายของอัตราตายสูงมากในวัยทารก และเด็ก และลดต่ำลงมากในกลุ่มวัยรุ่นหรือในกลุ่มอายุ 15-19 ปี หลังจากกลุ่มวัยนี้แล้ว อัตราตายจะกลับสูงขึ้นอีก และจะสูงมากในบั้นปลายของกลุ่มอายุ รูปแบบการตายตามกลุ่มอายุจึงมีลักษณะเป็นรูปตัว U (U Shaped) อันเป็นรูปแบบการตายของประเทศด้อยพัฒนา ปัจจุบันแม้ว่าการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรซึ่งเป็นการสำรวจระดับประเทศเพื่อหาระดับการเกิดและการตายของประชากรในประเทศครั้งล่าสุดในช่วงปี 2538-2539 จะพบว่ารูปแบบการตายตามกลุ่มอายุของประชากรไทยจะยังคงมีลักษณะเป็นรูปตัว U อยู่ แต่หากถ้านำมาเปรียบเทียบกับการสำรวจ 3 ครั้งที่ผ่านมา ในช่วงปี 2507-2508 2517-2519 และ 2528-2529 จะพบว่าอัตราตามกลุ่มอายุต่าง ๆ ได้ลดลงตามช่วงเวลาดังกล่าวอย่างเห็นได้ชัดเจน โดยเฉพาะอัตราตายของทารกและเด็ก รวมทั้งอัตราตายของเด็กในกลุ่มอายุ 5-14 ปี ได้ลดลงอย่างมากหลังจากช่วงปี 2507-2508 (รูปที่ 2) ทำให้รูปแบบการตายตามหมวดอายุของไทยเริ่มใกล้เคียงกับรูปตัว J (J Shaped) อันเป็นรูปแบบการตายที่ปรากฏในประเทศที่พัฒนาแล้ว

รูปที่ 2
อัตราตายตามกลุ่มอายุของประเทศไทย
ปี พ.ศ.2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

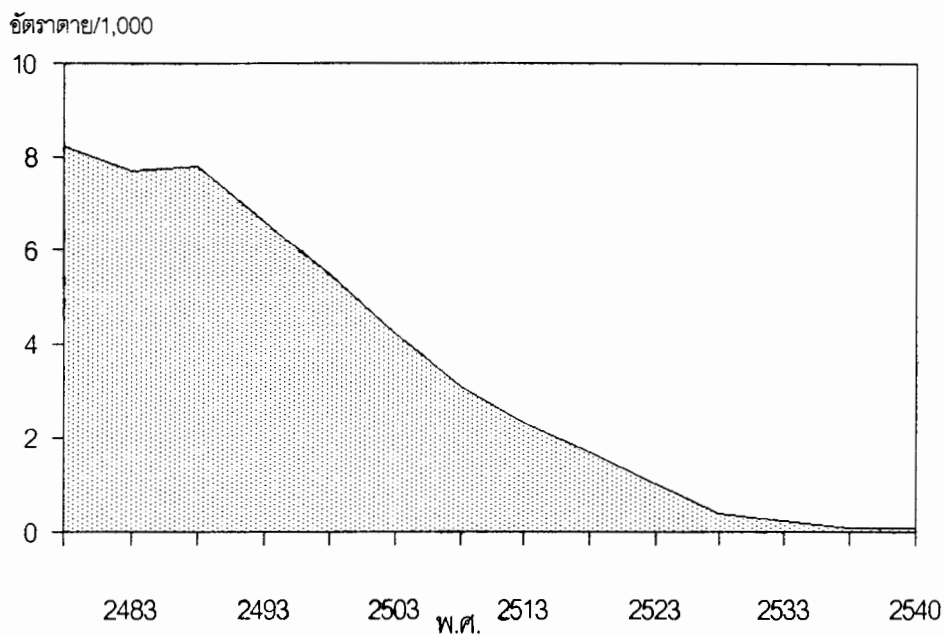
แหล่งข้อมูล : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร
ปี พ.ศ.2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

ส่วนการตายตามกลุ่มอายุและเพศ จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร ในช่วงสี่สิบปีที่ผ่านมา พบว่า อัตราตายในกลุ่มเพศชายจะสูงกว่าเพศหญิงทั้งในภาพรวมและตามรายกลุ่มอายุเกือบทุกกลุ่ม แต่อัตราตายของทารกและเด็กรวมทั้งอัตราตายของเด็กในกลุ่มอายุ 5-14 ปี ได้ลดลงอย่างมากในทั้งสองเพศนับแต่ช่วงปี 2507-2508 เป็นต้นมา และในกลุ่มประชากรเพศหญิงที่มีอายุ 15 ขึ้นไปหรือในกลุ่มสตรีวัยเจริญพันธุ์ พบว่ามีอัตราตายลดลงเช่นกัน ทั้งนี้เพราะกลุ่มสตรีวัยเจริญพันธุ์ไม่ต้องเสี่ยงต่อการเจ็บป่วยและตายจากการตั้งครรภ์หรือการติดเชื้อจากการคลอดอีกต่อไป เนื่องจากประเทศไทยมีระบบการแพทย์และการสาธารณสุขที่ดีขึ้น ทำให้อัตราตายของมารดาหลังช่วงปี 2524 เป็นต้นมา ลดลงต่ำกว่า 1 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตหนึ่งคน (รูปที่ 3) และสถิติ

สาธารณสุขล่าสุดปี 2539 พบว่าสตรีไทยประมาณร้อยละ 95 ได้รับการดูแลและทำคลอดจากแพทย์ พยาบาล ผดุงครรภ์ และหมอดำแยที่ผ่านการอบรมมาแล้ว ซึ่งจากข้อมูลเหล่านี้สามารถยืนยันได้ว่าสตรีวัยเจริญพันธุ์มีอัตราการตายลดลง สำหรับการตายของประชากรเพศชายนั้น พบว่าในกลุ่มอายุตั้งแต่ 15-59 ปีมีแนวโน้มว่ามีอัตราการตายสูงขึ้นในช่วงระยะเวลาหลัง ทั้งนี้เพราะมีพฤติกรรมเสี่ยงที่ก่อให้เกิดการตายด้วยอุบัติเหตุและการตายจากโรคเอดส์สูงขึ้น อย่างไรก็ตามแม้ว่าประชากรเพศชายบางกลุ่มอายุจะมีการตายสูงขึ้น แต่ก็อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการตายของคนไทยตามกลุ่มอายุและเพศมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นอย่างมากในช่วงกว่าสามทศวรรษที่ผ่านมา ทั้งนี้เป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การแพทย์และการสาธารณสุขในช่วง 53 ปีที่ผ่านมา

รูปที่ 3

อัตราการตายของมารดาต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคนในประเทศไทย พ.ศ.2483-2540

แหล่งข้อมูล : กระทรวงสาธารณสุข, สถิติสาธารณสุข ปี พ.ศ.2512-2540

ทารกและเด็กไทยตายน้อยลง

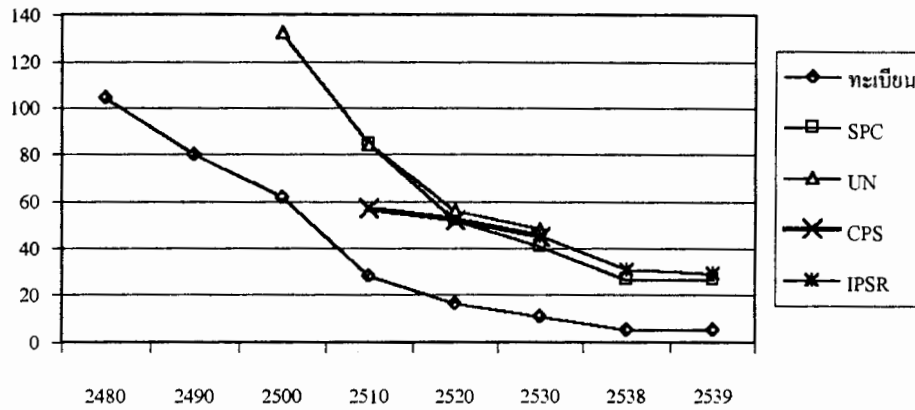
ในทางการแพทย์และสาธารณสุขถือว่าการตายของทารกเป็นตัวบ่งชี้ถึงพัฒนาการทางการแพทย์และสาธารณสุข ประเทศใดมีการตายของทารกมาก ๆ แสดงว่าระบบการแพทย์และสาธารณสุขของประเทศนั้น ๆ ไม่เจริญ ถ้าหลังและไม่ทันสมัย อัตราตายของทารกจึงสูง อัตราตายของทารก (Infant Mortality Rate) จึงเป็นตัวบ่งชี้สำคัญในการวัดความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์และสาธารณสุข

- หากพิจารณาย้อนไปในช่วงปีพุทธศักราช 2480 หรือก่อนที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงขึ้นครองราชย์ประมาณสิบปี ประเทศไทยมีอัตราตายของทารกสูงมาก ข้อมูลจากทะเบียนราษฎรที่ยังไม่ได้มีการปรับการคดงจากการแจ้งบ่งชี้ว่าประเทศไทยมีอัตราตายของทารกสูงเกินกว่าร้อย นั่นคือในจำนวนเด็กที่เกิดมามีชีวิตในปีเดียวกัน พันคนได้ตายไปในขณะที่ยังมีอายุไม่ครบปีร้อยละ 4 (รูปที่ 4) แต่หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงขึ้นครองราชย์ในปีพุทธศักราช 2489 เป็นต้นมา อัตราตายของทารกได้ลดลงอย่างรวดเร็ว ข้อมูลจากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร (SPC) สามารถนำมายืนยันการลดลงของอัตราตายที่ได้จากข้อมูลทะเบียนราษฎรได้เป็นอย่างดี จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรครั้งแรกในช่วงปี 2507-2508 นั้น พบว่าประเทศไทยมีอัตราตายของทารกสูงถึง 84.3 ต่อพัน ต่อมาจากการสำรวจครั้งที่สองในช่วงปี 2517-2519 พบว่าประเทศไทยมีอัตราตายของทารกลดลงเหลือ 51.8 ต่อพัน ในการสำรวจครั้งที่สามช่วงปี 2528-2529 พบว่ามีอัตราตายของทารกลดลงเหลือ 40.7 ต่อพัน และในการสำรวจครั้งล่าสุดในช่วงปี 2538-2539 พบว่าอัตราตายของทารกลดลงเหลือประมาณ 26.1 ต่อพัน และในปี 2542 ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระชนมายุครบหกสิบปี สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ได้ประมาณไว้ว่าประเทศไทยมีอัตราตายของทารกประมาณ 25.0 ต่อพัน จะเห็นว่า

อัตราการตายของทารกที่ได้ไม่ว่าจากข้อมูลทะเบียนราษฎร จากการสำรวจหรือจากการคาดประมาณ แสดงให้เห็นว่ามีการลดลงอย่างต่อเนื่อง

รูปที่ 4

อัตราการตายของทารกต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคนในประเทศไทย ปี พ.ศ.2480-2540

สำหรับการตายของเด็กอายุต่ำกว่า 5 ปีก็มีอัตราลดลงอย่างต่อเนื่องในรอบสี่สิบปีที่ผ่านมาเช่นกัน แม้จะลดลงไม่มากเท่ากับอัตราการตายของทารกก็ตาม จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรเมื่อปี 2507-2508 พบว่าประเทศไทยมีอัตราการตายของเด็กอายุต่ำกว่า 5 ปีสูงถึง 36.3 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน จากการสำรวจล่าสุดเมื่อปี 2538-2539 พบว่าประเทศไทยมีอัตราการตายของเด็กอายุต่ำกว่า 5 ปีลดลงเหลือ 31.4 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน

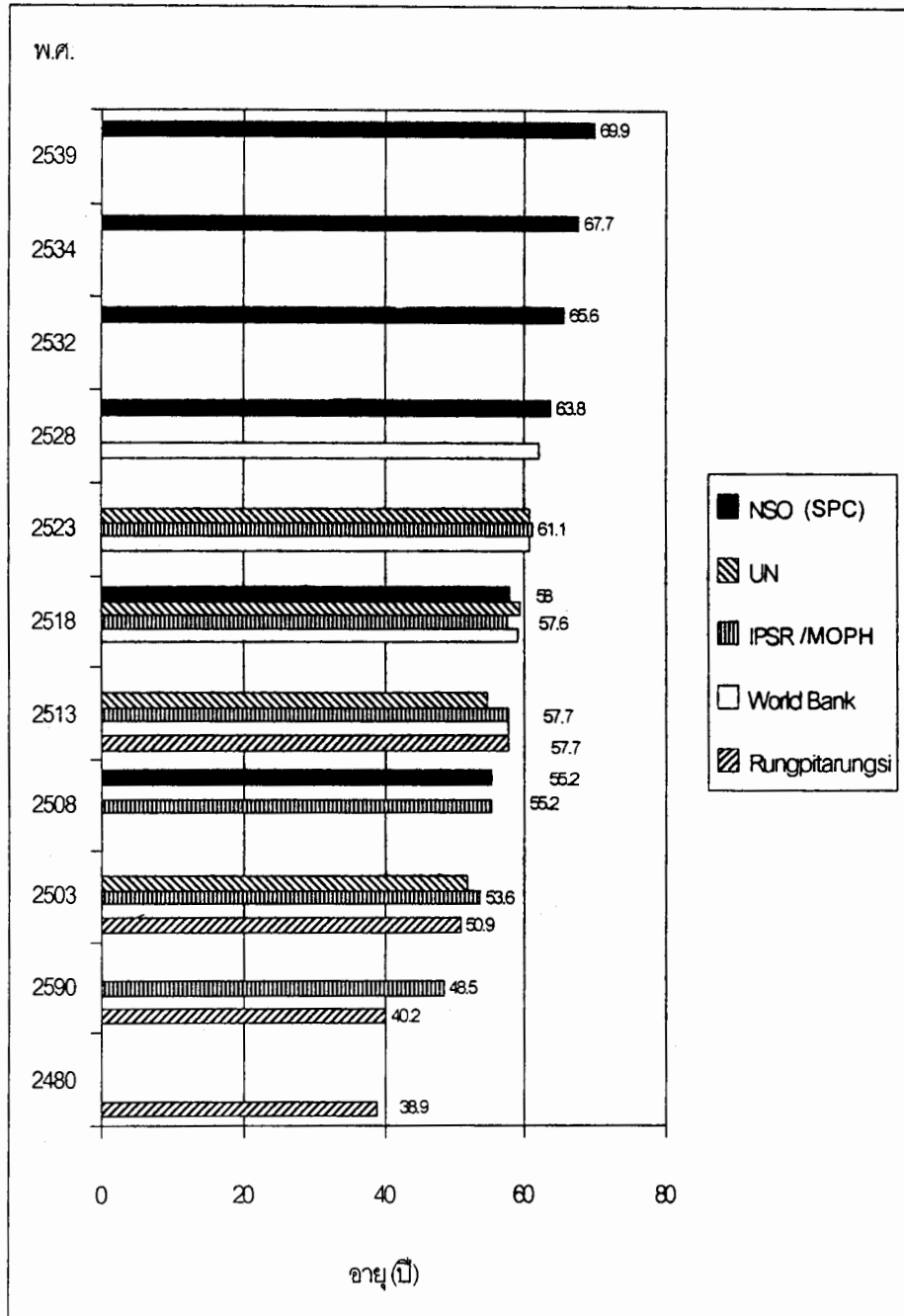
ประชาชนชาวไทยมีอายุยืนยาวขึ้น

ในอดีตคนไทยมีอายุไม่ยืนยาวนัก ประมาณว่าเฉลี่ยแล้วไม่เกิน 50 ปี ทั้งนี้เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวคนไทยประสบกับการเจ็บป่วยและการตายด้วยโรคติดเชื้อที่ร้ายแรงเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการตายของทารกและเด็กที่มีอายุต่ำกว่า 5 ปี ทั้งนี้เพราะเด็กมีภูมิคุ้มกันน้อย แม้ในช่วงเวลานั้นจะมีเด็กเกิดมากก็ตาม แต่ก็มี การตายมากเช่นกัน ในช่วงปีพุทธศักราช 2480 ได้มีการประมาณค่าอายุขัยเฉลี่ยของคนไทยว่าผู้ชายน่าจะมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 39 ปี และผู้หญิงน่าจะมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 41 ปี (Rungpitarangsi, 1966) ต่อมาในช่วงปี 2490 คนไทยมีอายุขัยเฉลี่ยสูงขึ้นเล็กน้อย กล่าวคือ ผู้ชายมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 40 ปี ผู้หญิงมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 44 ปี ซึ่งการคาดประมาณนี้ใกล้เคียงกับผลการคาดประมาณของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในช่วงระยะเวลาเดียวกัน แต่ต่ำกว่าค่าที่มหาวิทยาลัยมหิดลร่วมกับทางกระทรวงสาธารณสุขประมาณ (รูปที่ 5.1 และ 5.2) แต่นับจากหลังปีพุทธศักราช 2490 เป็นต้นมาค่าอายุขัยเฉลี่ยที่ประมาณได้ แสดงให้เห็นว่าคนไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเพิ่มสูงขึ้น

ในช่วงปี 2501-2504 มีการคาดประมาณจากหลายแหล่งที่ให้ค่าอายุขัยเฉลี่ยของประชากรใกล้เคียงกันแม้จะใช้ฐานข้อมูลต่างกัน คือผู้ชายมีอายุขัยเฉลี่ย ประมาณ 51-54 ปี ผู้หญิงมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 55-59 ปี (United Nations, 1966; Rungpitarangsi, 1974; Institute for Population and Social Research, Mahidol University and Ministry of Public Health, 1985) จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงปี 2507-2508 ซึ่งดำเนินการโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ พบว่าผู้ชายไทยมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 55 ปี และผู้หญิงไทยมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 62 ปี สิบปีต่อมาเมื่อมีการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรครั้งที่สองในช่วงปี 2517-2519 พบว่าผู้ชายไทยมีอายุขัย

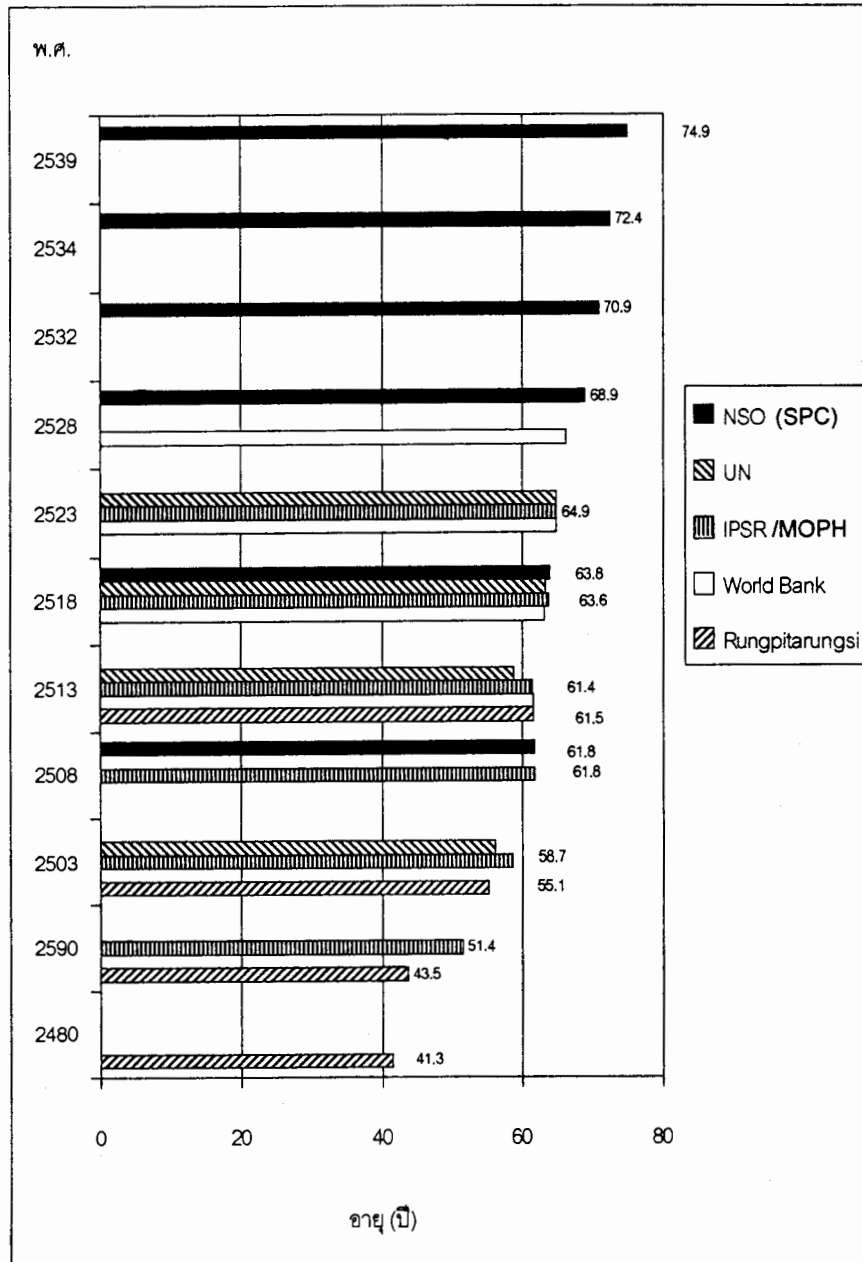
เฉลี่ยเพิ่มขึ้นเป็น 58 ปี และผู้หญิงไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นเป็น 64 ปี ต่อมาอีกสิบปี จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรครั้งที่สามในช่วงปี 2528-2529 พบว่าผู้ชายไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดเพิ่มขึ้นเป็น 64 ปี และผู้หญิงไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดเพิ่มขึ้นเป็น 69 ปี ล่าสุดจากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงปี 2538-2539 พบว่าผู้ชายไทยมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 70 ปี และผู้หญิงไทยมีอายุขัยเฉลี่ยประมาณ 75 ปี (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2540) จึงกล่าวได้ว่าในช่วงตั้งแต่ปี 2490-2540 หรือในช่วงห้าสิบปีภายใต้พระบรมโพธิสมภารขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว อายุขัยเฉลี่ยของคนไทยได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก นั่นคือประชาชนไทยมีอายุยืนยาวขึ้น โดยในช่วงสิบปีแรก (2490-2500) ประชาชนชาวไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นประมาณ 10-12 ปี ในช่วงสิบปีต่อมา (2500-2510) ประชาชนชาวไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นอีกประมาณ 4-5 ปี ในช่วงยี่สิบปีต่อมา (2510-2530) แม้อายุขัยเฉลี่ยของประชาชนชาวไทยจะเพิ่มขึ้นไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับในช่วงสิบปีแรก แต่ประชาชนชาวไทยก็มีอายุขัยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นอีกประมาณ 4-5 ปี และสิบปีที่ผ่านมา (2530-2540) ประชาชนชาวไทยก็มีอายุขัยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นอีกประมาณ 5-6 ปี รวมแล้วห้าสิบปี ประชาชนชาวไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเพิ่มขึ้นประมาณ 30 ปี

รูปที่ 5.1
อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดของประชากรไทย ปี พ.ศ.2480-2540 เพศชาย

รูปที่ 5.2

อายุขัยเฉลี่ยเมื่อแรกเกิดของประชากรไทย ปี พ.ศ.2480-2540 เพศหญิง

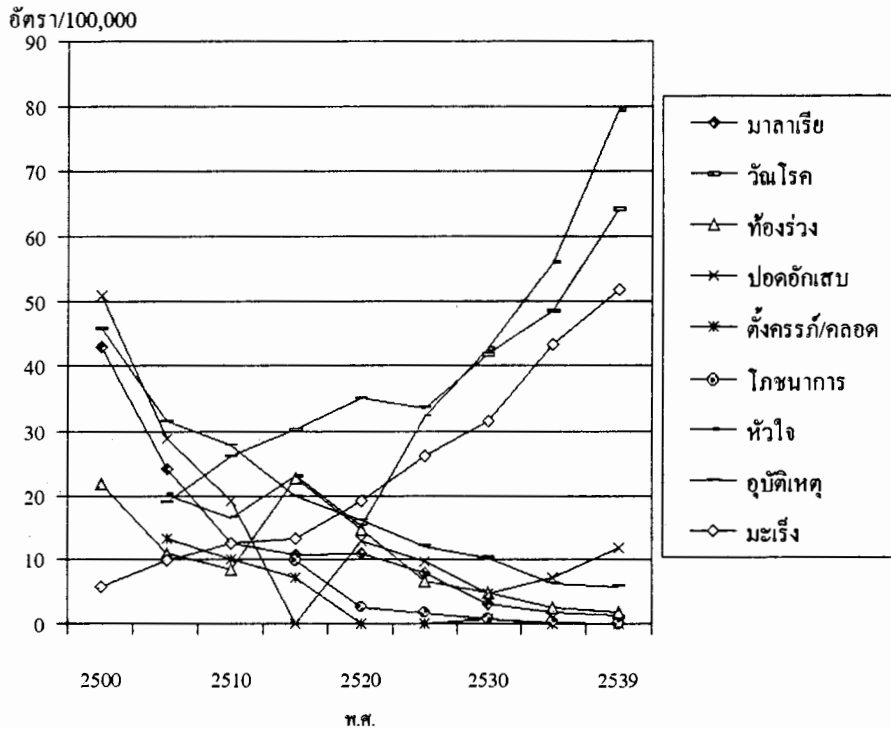
คนไทยตายด้วยโรคติดเชื้อน้อยลง

ในอดีตหรือก่อนปี 2490 คนไทยเจ็บป่วยและตายด้วยโรคติดเชื้อที่อันตรายเป็นจำนวนมาก เช่น ป่วยและตายด้วยอหิวาตกโรค (Cholera) ไข้ทรพิษ (Smallpox) ไข้กาฬหลังแอ่น (Meningococcal Meningitis) และกาฬโรค (Plague) แต่หลังจากปี 2495 เป็นต้นมาไม่มีการเจ็บป่วยและตายด้วยกาฬโรคในประเทศไทยอีก และหลังจากปี 2505 เป็นต้นมาก็ไม่มีการเจ็บป่วยและตายด้วยไข้ทรพิษอีกเช่นกัน ส่วนการเจ็บป่วยและตายด้วยอหิวาตกโรคแม้ยังคงไม่หมดสิ้นไปจากปัจจุบันแต่ก็ลดลงอย่างมาก ส่วนไข้กาฬหลังแอ่นยังคงมีอยู่ประปรายหรือเกือบจะไม่ปรากฏขึ้นเลยในประเทศในบางปี

สำหรับโรคติดเชื้ออื่น ๆ ที่เคยเป็นสาเหตุการเจ็บป่วยและตายในอันดับต้น ๆ ของคนไทย เช่น มาเลเรีย (Malaria) วัณโรคระบบหายใจ (Tuberculosis of Respiratory System) โรคท้องร่วง (Diarrhea) โรคแทรกซ้อนในระหว่างตั้งครรภ์และคลอด (Diseases of Pregnancy, Childbirth and Puerperium) ปอดอักเสบ (Pneumonia) ภาวะขาดวิตามินและความบกพร่องทางโภชนาการ (Avitaminoses and Other Nutritional Deficiency) ก็ได้ลดลงอย่างมากเช่นกันในช่วงหลังปี 2510 เป็นต้นมา และในช่วงสามสิบปีหลังมานี้ก็มีแนวโน้มว่าประชาชนมีการเจ็บป่วยและตายด้วยโรคที่เกิดจากการพัฒนามากขึ้น เช่น โรคหัวใจและโรคที่เกิดจากระบบการไหลเวียนของโลหิต มะเร็ง และอุบัติเหตุ เป็นต้น (รูปที่ 6) ทำให้รูปแบบการเจ็บป่วยและตายของคนไทยเปลี่ยนแปลงไป จากการตายด้วยโรคติดเชื้อในสาเหตุนำอันดับต้น ๆ ในอดีต มาเป็นการเจ็บป่วยและตายด้วยโรคไม่ติดเชื้อหรือโรคที่เกิดจากการพัฒนามากขึ้น

รูปที่ 6

อัตราตายด้วยสาเหตุสำคัญบางสาเหตุต่อประชากร 100,000 คนในประเทศไทย

แหล่งข้อมูล : กระทรวงสาธารณสุข, สถิติสาธารณสุข พ.ศ.2512-2539

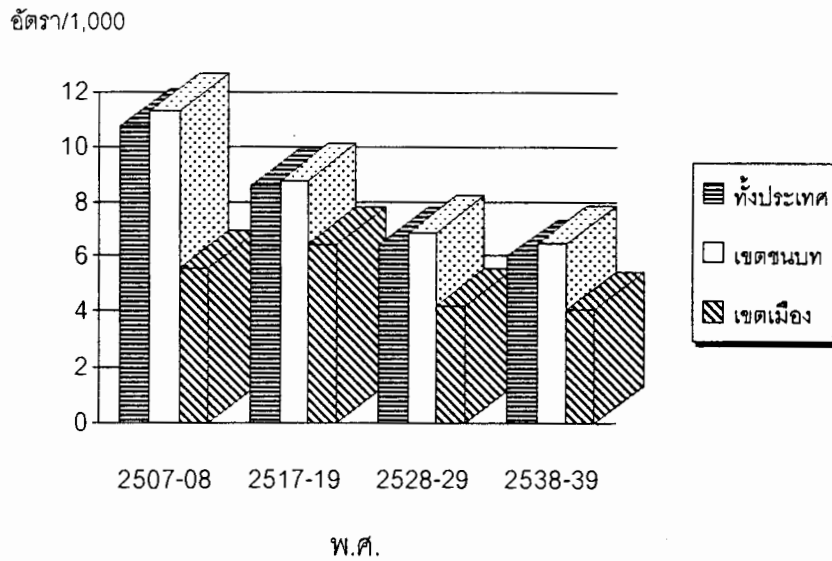
ความเหลื่อมล้ำในการตายของคนไทยลดน้อยลง

เมื่อก้าวถึงความเหลื่อมล้ำในการตาย ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะความแตกต่างของการตายตามเขตที่อยู่อาศัยและภาคเท่านั้น เพราะโดยทั่ว ๆ ไปเมื่อก้าวถึงความแตกต่างของการตายอาจพิจารณาได้จากความแตกต่างของการตายตามอายุและเพศ ตามฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม เช่น การศึกษา อาชีพ รายได้ และสถานภาพการสมรส เป็นต้น

จากการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรเมื่อปี 2507-2508 ซึ่งเป็นการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรครั้งแรก พบว่า มีความแตกต่างกันของการตายตามเขตที่อยู่อาศัยและภาค โดยในเขตเมืองมีการตายเกิดขึ้นน้อยกว่าในเขตชนบท นั้นเป็นเพราะประชาชนในเขตเมืองมีโอกาสเข้าถึงแพทย์และแหล่งบริการสาธารณสุขมากกว่าประชาชนในเขตชนบท เนื่องจากช่วงเวลานั้นการแพทย์และสาธารณสุขของประเทศยังกระจายไปไม่ถึงทั่วถึง ยังขาดเส้นทางคมนาคมในชนบทที่ห่างไกล ประเทศยังอยู่ในช่วงระยะเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับต้น ๆ ดังนั้นอัตราการตายของประชาชนในเขตชนบทจึงสูงกว่าอัตราการตายของประชาชนในเขตเมือง ในช่วงต่อมาเมื่อการแพทย์และสาธารณสุขครอบคลุมทั่วทั้งประเทศ มีแพทย์กระจายไปอยู่ในชนบทที่ห่างไกล มีสถานอนามัยครบทุกตำบลโรงพยาบาลครบเกือบทุกอำเภอ (สถิติล่าสุดปี 2538 ทั่วประเทศมีอำเภอและกิ่งอำเภอ 767 และ 101 แห่ง มีโรงพยาบาลระดับอำเภอหรือโรงพยาบาลชุมชน 652 แห่งและโรงพยาบาลสาขาอีก 13 แห่ง มีสถานอนามัยตำบล 8,263 แห่งใน 7,307 ตำบล) ความแตกต่างกันของการตายตามเขตที่อยู่อาศัยก็ลดลงตามลำดับ แม้ว่าการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรเมื่อปี 2517-2519 ปี 2527-2528 และปี 2538-2539 จะให้ผลในทำนองเดียวกันกับการสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากรครั้งแรก คือยังคงมีความแตกต่างกันระหว่างการตายในเขตเมืองและเขตชนบทอยู่ (รูปที่ 7.1) แต่ความแตกต่างกันของการตายนั้นได้ลดน้อยลง จากอัตราที่เคยต่างกัน 5.7 ต่อพัน ลดลงเหลือต่างกันเพียง 2.6 ต่อพัน 2.7 ต่อพัน และ 2.4 ต่อพันตามลำดับ (จากอัตราการตาย 5.6, 6.4, 4.2 และ 4.1 ต่อพันสำหรับในเขตเมือง และ 11.3, 9.0, 6.9 และ 6.5 ต่อพันสำหรับในเขตชนบท)

รูปที่ 7.1

อัตราการตายในประเทศไทยจำแนกตามเขตที่อยู่อาศัย ปี พ.ศ.2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

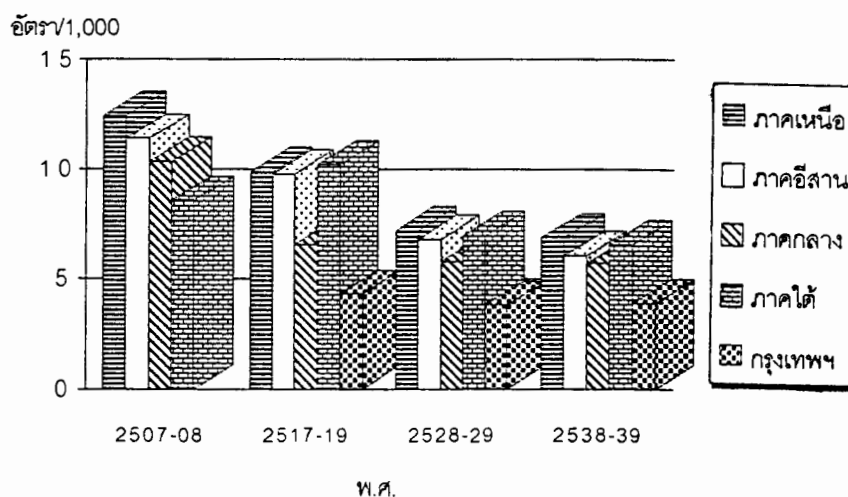
แหล่งข้อมูล : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร ปี พ.ศ.2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

เมื่อพิจารณาความเหลื่อมล้ำของการตายในระดับภาค พบว่าในช่วงปี 2507-2508 ภาคเหนือมีอัตราการตายสูงสุด รองลงมาคือ ภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ ในช่วงสิบปีต่อมา (ปี 2517-2519) พบว่าอัตราการตายลดลงเกือบทุกภาค ยกเว้นภาคใต้ ที่กลับมีอัตราการตายสูงขึ้นและสูงกว่าภาคอื่น ๆ ต่อมาในช่วงปี 2528-2529 และช่วงปี 2538-2539 พบว่าอัตราการตายลดลงทุกภาค โดยภาคเหนือมีอัตราการตายสูงสุด รองลงมาคือ ภาคใต้ ภาคอีสาน ภาคกลาง และกรุงเทพฯ ตามลำดับ เมื่อพิจารณาความแตกต่างของการตายระหว่างภาคโดยใช้กรุงเทพฯ เป็นฐานในการเปรียบเทียบเพราะมีอัตราการตายต่ำที่สุด พบว่าความแตกต่างของการตายระหว่างภาคลดน้อยลง แม้ว่าภาคเหนือและภาคใต้จะยังคงมีอัตราการตายสูงกว่าภาคอื่น ๆ แต่ความแตกต่างของการตายก็ลดลงจากที่

เคยต่างกับกรุงเทพฯ 5.6 และ 5.9 ต่อพันในช่วงปี 2517-2519 ลดลงเหลือต่างกันเพียง 3.4 และ 3.2 ต่อพันในช่วงปี 2528-2529 และต่างกันเพียง 3.0 และ 2.7 ต่อพันในช่วงปี 2538-2539 ตามลำดับ (รูปที่ 7.2)

รูปที่ 7.2

อัตราการตายในประเทศไทยจำแนกตามภาค ปี พ.ศ.2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

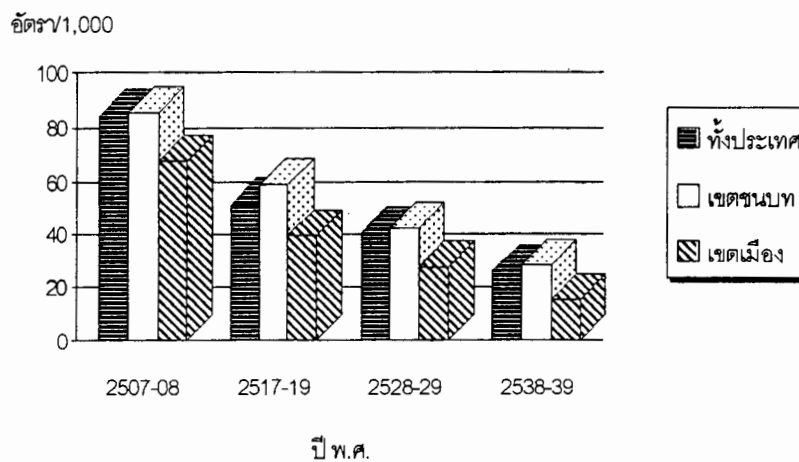
แหล่งข้อมูล : สำนักงานสถิติแห่งชาติ. การสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร ปี พ.ศ.2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

สำหรับอัตราการตายของทารกซึ่งเป็นดัชนีชี้วัดที่สำคัญทางสุขภาพอนามัยก็เช่นกัน พบว่าแม้ในเขตเมืองจะมีอัตราตายต่ำกว่าในเขตชนบท แต่ก็มีแนวโน้มลดลงทั้งสองเขต และความแตกต่างของการตายระหว่างสองเขตก็ลดลงลดลงเช่นกัน (รูปที่ 8.1) โดยช่วงปี 2507-2508 ในเขตเมืองมีอัตราตายของทารก 67.6 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน ในเขตชนบทมีอัตราตายของทารก 85.5 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน ในช่วงปี 2517-2519 พบว่า

อัตราตายของทารกในเขตเมืองลดลงเหลือ 19.6 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน ในเขตชนบทลดลงเหลือ 58.7 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน ในช่วงปี 2528-2529 อัตราตายของทารกในเขตเมืองเพิ่มขึ้นเล็กน้อยเป็น 27.6 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน ในเขตชนบทลดลงอีกเหลือ 42.6 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน และในช่วงปี 2538-2539 พบว่าอัตราตายของทารกในเขตเมืองลดลงเหลือ 15.2 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน ในเขตชนบทลดลงเหลือ 28.2 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคน แสดงให้เห็นว่าความแตกต่างของการตายของทารกระหว่างเขตเมืองและเขตชนบทลดลงตามลำดับนับแต่ช่วงปี 2517-2519 เป็นต้นมา โดยมีอัตราตายของทารกลดลงจากที่เคยต่างกัน 39.1 เป็นต่างกัน 15.0 และ 13.0 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคนตามลำดับ

รูปที่ 8.1

อัตราตายของทารกต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคนในประเทศไทย จำแนกตามเขตที่อยู่อาศัย
ปี พ.ศ. 2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

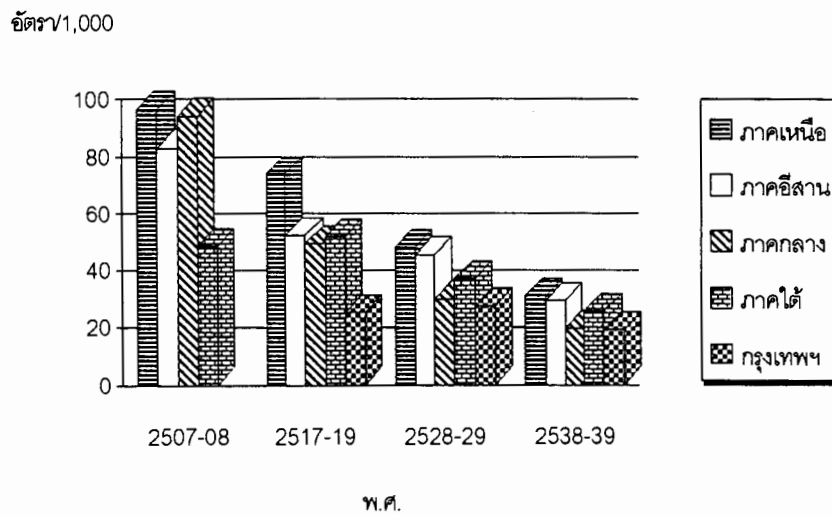

แหล่งข้อมูล : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร ปี พ.ศ. 2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างกันของการตายของทารกระหว่างภาคพบว่า แม้จะมีความแตกต่างกันอยู่ แต่อัตราตายของทารกก็มีแนวโน้มลดลงในทุกภาค แม้ภาคเหนือจะยังคงมีอัตราตายของทารกสูงที่สุด รองลงมาคือภาคอีสาน ภาคใต้ ภาคกลาง และกรุงเทพมหานคร แต่เมื่อใช้กรุงเทพมหานครเป็นฐานในการเปรียบเทียบ พบว่าความแตกต่างกันของอัตราตายของทารกระหว่างภาคในช่วงสามสิบปีลดลง คือจากที่เคยแตกต่างกัน 23.7 ถึง 48.8 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคนในช่วงปี 2517-2519 ได้ลดลงเหลือต่างกันเพียง 0.5 ถึง 11.9 ต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคนในช่วงปี 2538-2539 ตามลำดับ (รูปที่ 8.2)

รูปที่ 8.2

อัตราตายของทารกต่อเด็กเกิดมีชีวิตพันคนในประเทศไทย จำแนกตามภาค
ปี พ.ศ.2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

แหล่งข้อมูล : สำนักงานสถิติแห่งชาติ, การสำรวจการเปลี่ยนแปลงประชากร ปี พ.ศ.2507-08, 2517-19, 2528-29 และ 2538-39

สรุป

ในช่วง 52 ปี ภายใต้พระบรมโพธิสมภารขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประชาชนชาวไทยอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข การเจ็บไข้ได้ป่วยจากโรคติดเชื้อที่เคยคร่าชีวิตคนเป็นจำนวนมากได้ลดน้อยลง เนื่องจากมีระบบการแพทย์และสาธารณสุขที่ทันสมัย ครอบคลุมและกระจายไปทั่วทั้งประเทศ ทำให้ประชาชนไทยสามารถเข้าถึงบริการสาธารณสุข ไม่เจ็บป่วยและตายรวดเร็วก่อนวัยอันควร เด็กทารกมีชีวิตรอดมากขึ้น สตรีลดการเสี่ยงจากการเจ็บป่วยและตายจากการตั้งครรภ์และการคลอด ประชาชนมีอายุขัยเฉลี่ยยืนยาวขึ้นประมาณสามสิบปี และความเหลื่อมล้ำของการตายของประชาชนตามเขตที่อยู่อาศัยและภาคก็ลดน้อยลงตามลำดับ

เอกสารอ้างอิง

กระทรวงสาธารณสุข. 2512-2540. สถิติสาธารณสุข พ.ศ. 2512-2539.

เฉลิมสุข บุญไทย. พ.ญ. ม.ร.ว. 2529. การกำหนดข้อสมมุติด้านภาวะการตาย. ใน การศึกษาการกำหนดข้อสมมุติเพื่อใช้ในการคาดประมาณประชากร และผล การคาดประมาณประชากร. กรุงเทพฯ : กองวางแผนทรัพยากรมนุษย์ สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

เทียนฉาย กิระนันท์ และคณะ. 2532. แบบแผนการเจ็บป่วยและการตายของประชากร. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เยาวรัตน์ ปรปักษ์ขาม และ ปราโมทย์ ประสาทกุล. (มมป.). ภาวะการตายใน ประเทศไทย : การศึกษาระดับและแนวโน้มของการตายและประเด็นด้านสุขภาพ ของประชากร. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ปราโมทย์ ประสาทกุล. (มมป.). แนวโน้มและนโยบายประชากรในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารอัครำเนา.

สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล. สารประชากรมหาวิทยาลัย มหิดล. ปีที่ 7, ฉบับที่ 1 มกราคม 2542.

Arnold, F. Ratherford, R.D. and Wanglee, A. 1977. "The Demographic Situation in Thailand." Paper of the East-West Population Institute. No.45.

- Bourgeois-Pichat, J. 1974. "An Attempt to Appraise the Accuracy of Demographic Statistics for an Under-developed Country : Thailand." United Nations Seminar on Evaluation and Utilization of Population Census Data in Latin America. Reprinted in *Perspective on Thai Population Research Report* No.11. Bangkok : Institute of Population Studies. Chulalongkorn University.
- Chamrathirong, A. 1982. "Mortality Trends and Differentials in Thailand, 1950-1975." In *Mortality in South and East Asia : A Review of Changing Trends and Patterns, 1950-1975*. Report and Selected Papers Presented At Joint WHO/ESCAP Meeting held in Manila, 1-5 December 1980.
- Chamrathirong, A and Petcharanondda, C. 1986. "Levels, Trends and Differentials in Mortality in Thailand." In *New Development in the Analysis of Mortality and Causes of Death* edited by Hansluwka, H. et al. Bangkok : Amarin Press.
- Knodel, J. and Chamrathirong, A. 1987. "Infant and Child Mortality in Thailand : Levels, Trends and Differentials as Derived Through Indirect Estimation Technique." Paper of the East-West Population Institute. No.57.
- Krongkaew, M. 1979. "The Distribution of An Access to Basic Health Services in Thailand." Bangkok : Thammasat University. Mimeograph.
- Leoprapai, B. and Wanglee, A. 1978. "Estimates of Vital Rates by Stable Population Analysis of the Age Distribution for Thailand 1960 and 1970." Paper Presented at the Pattaya Workshop. 19-23 June.

Minister of Public Health and Mahidol University. 1983. *Thailand Population*, Bangkok. Mimeograph.

National Epidemiology Board of Thailand. 1987. Review of The Health Situation in Thailand Priority Ranking of Diseases. Bangkok: Ministry of Public Health.

National Statistical Office, Office of the Prime Minister of Thailand. 1969. The Survey of Population Change 1964-1965.

_____. 1978. *The Survey of Population Change 1974-1976*.

_____. 1988. *The Survey of Population Change 1985-1986*.

_____. 1990. *The Survey of Population Change 1989*.

_____. 1992. *The Survey of Population Change 1991*.

_____. 1997. *The Survey of Population Change 1995-1996*.

Rachapaetayakom, Y. 1975. *Mortality and Life Expectancy of Thai Population in 1969-1971*. Population and Manpower Planning Division. National Economic and Social Development Board. Bangkok, July 1975.

Rungpitarangsi, B. 1974. *Mortality Trends in Thailand : Estimates for the Period 1937-1970*. Paper No.10. Bangkok : Institute of Population Studies, Chulalongkorn University.

Thomlison, R. 1971. *Thailand's Population : Facts, Trends, Problems, and Policies*. Bangkok : Thai Wattana Panich Press.

Unhanand, M. et al. 1972. *Thailand Country Profiles*. New York : Population Council.

United Nations. 1966. *Demographic Yearbook*. New York : United Nations.

_____. 1973. "Comparative of Mortality Trend in ECAFE Countries." *Asian Population Studies Series No. 14*. Bangkok .

_____. 1985. "Mortality and Health Issues : Review of Current Situation and Study Guidelines." *Asian Population Studies Series No.63*. Bangkok : ESCAP.

_____. 1986. "Mortality and Health Issues : Levels and Trends of Mortality in Thailand." *Asian Population Studies Series No.77*. Bangkok : ESCAP.

_____. 1986. *World Population Prospects : Estimates and Projections as Assessed in 1984*. Population Studies, No.98. New York : United Nations.

U.S. Bureau of Census. 1978. *Country Demography Profiles :Thailand*. Washington. D.C.

World Bank. 1984. *World Development Report*. London : Oxford University Press.

การย้ายถิ่นและการกระจายตัวของประชากร

สุรีย์พร พันพิ่ง

แนวคิดและนิยาม

การย้ายถิ่นไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของเหตุการณ์ (event) ที่เกิดขึ้น เช่นเดียวกับภาวะการเกิดหรือการตายเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของระดับของเหตุการณ์ ซึ่งมีความสัมพันธ์กับอาณาเขต ระยะเวลา และอาจจะมี "วัตถุประสงค์" หรือ "เจตนา" ร่วมด้วย ในขณะที่การเกิดและการตายเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และทุกคนมีการเกิดและการตายได้เพียงหนึ่งครั้งเท่านั้น แต่การย้ายถิ่นเป็นเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้ คือคนคนหนึ่งอาจจะไม่เคยย้ายถิ่นเลยตลอดชีวิต แต่อีกคนหนึ่งอาจมีการย้ายถิ่นได้หลายครั้ง ดังนั้นในการวัดการย้ายถิ่น จึงต้องมีการให้คำจำกัดความที่แน่นอนว่าจะวัดจำนวนผู้ย้ายถิ่น หรือวัดจำนวนของการย้ายถิ่น (ธนาภรณ์ ประดิษฐ์วงศ์, 2533)

ในการวิเคราะห์เกี่ยวกับการย้ายถิ่นภายในประเทศ การย้ายถิ่นถูกจำแนกออกเป็นหลายประเภท เช่น การย้ายถิ่นแบบช่วงชีวิต หมายถึง เมื่อบุคคลหนึ่งมีสถานที่เกิดแตกต่างกับสถานที่อยู่ในปัจจุบัน (หรือที่อยู่ ณ เวลาที่ทำการเก็บข้อมูล) โดยไม่สนใจว่าบุคคลนั้นจะทำการย้ายถิ่นมาที่ครั้งแล้วก็ตาม เช่น ในเหตุการณ์ที่บุคคลนั้นย้ายถิ่น แต่ได้ย้ายกลับมาอาศัยในสถานที่เกิดในเวลาทำการเก็บข้อมูล บุคคลนั้นไม่ถูกจำแนกกว่าเป็นผู้ย้ายถิ่นแบบช่วงชีวิต

การย้ายถิ่นแบบ 5 ปี หมายถึง บุคคลที่มีที่อยู่ปัจจุบัน (หรือที่อยู่ ณ เวลาที่ทำการเก็บข้อมูล) แตกต่างกับที่อยู่เมื่อ 5 ปีที่แล้ว โดยไม่สนใจว่าบุคคลนั้นจะมีการย้ายถิ่นกี่ครั้ง และอย่างไรในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา นอกจากนี้ รูปแบบการย้ายถิ่นอื่น ๆ ที่จะกล่าวถึง

ในบทนี้คือการย้ายถิ่นตามฤดูกาล (Seasonal migration) การย้ายถิ่นชั่วคราว (Temporary migration) การย้ายถิ่นแบบหมุนเวียน (Circulate migration) และการย้ายถิ่นกลับ (Return migration) โดยการย้ายถิ่นตามฤดูกาล หมายถึง การย้ายถิ่นเฉพาะในช่วงที่ว่างจากการทำงานประจำ เช่น ฤดูกาลทำนา โดยจะมีการย้ายถิ่นกลับเมื่อเริ่มฤดูกาลทำงานอีกครั้ง เป็นต้น การย้ายถิ่นชนิดนี้อาจจะใช้คำว่า ย้ายถิ่นชั่วคราว เพราะเป็นการย้ายเฉพาะช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น หรือย้ายถิ่นแบบหมุนเวียน เพราะรูปแบบการย้ายแบบนี้เกิดขึ้น สลับกับการย้ายถิ่นกลับที่เกิดขึ้นเป็นประจำหรือต่อเนื่อง ในขณะที่การย้ายถิ่นกลับนั้น หมายถึงการย้ายกลับไปอาศัยในที่ที่บุคคลนั้นเคยอาศัย

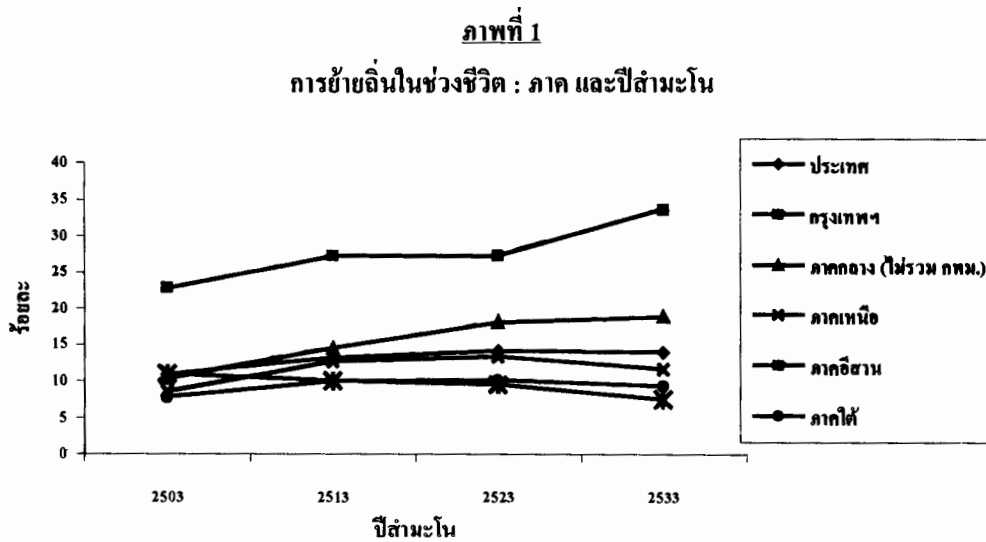
รูปแบบการย้ายถิ่นภายในประเทศ

รูปแบบการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นในประเทศไทย ไม่ได้มีความแตกต่างจากรูปแบบการย้ายถิ่นที่เกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย คือมีรูปแบบของการย้ายถิ่นของชนบทไปสู่เมืองมากที่สุด ในขณะที่เดียวกันก็มีกระแสการย้ายถิ่นจากชนบทไปชนบท จากเมืองไปเมือง และจากเมืองไปชนบท เกิดขึ้นเช่นกัน นอกจากนี้รูปแบบการเคลื่อนย้ายอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นในปัจจุบันคือการเดินทางแบบไปเช้า-เย็นกลับ โดยเฉพาะการเดินทางไปทำงานหรือไปโรงเรียน เนื่องจากการปรับปรุงระบบการคมนาคมและขนส่งโดยเฉพาะในเขตเมือง และเขตรอบเมือง มีผลให้การย้ายถิ่นแบบถาวรลดลง ซึ่งส่วนหนึ่งทำให้การกระจายตัวของประชากรในแง่ของที่อยู่อาศัย มีความเปลี่ยนแปลงน้อยลง แต่การเคลื่อนไหวของประชากรมีมากขึ้น โดยเฉพาะความแตกต่างอย่างมากระหว่างประชากรในเวลากลางวันและประชากรในเวลากลางคืนในพื้นที่ที่ส่วนมากเป็นที่ตั้งของสถานที่ทำงาน

การย้ายถิ่นในช่วงชีวิตและการย้ายถิ่น 5 ปี

การย้ายถิ่นในช่วงชีวิตระหว่างจังหวัด ตั้งแต่ในต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น พบว่า กระแสการย้ายถิ่นในช่วงชีวิตของคนไทยอยู่ในระดับที่ต่ำ คือ มีเพียงร้อยละ 10.8 ของประชากรทั้งหมดที่ไม่ได้อาศัยอยู่ในจังหวัดที่เกิด ในปี พ.ศ.2503 และเพิ่มเป็นร้อยละ 13.1 และ 14.1 ในสามะโนปี พ.ศ.2513 และ 2523 ตามลำดับ แต่ลดลงเล็กน้อยในปีสามะโน 2533 เหลือร้อยละ 13.9 ของประชากรทั้งหมด, รูปภาพที่ 1 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533) แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เมื่อคำนวณสัดส่วนเหล่านี้ กลับไปเป็นจำนวนผู้ย้ายถิ่นในช่วงชีวิต จะพบว่าจำนวนเพิ่มขึ้นทุกปีสามะโน เนื่องมาจากประชากรฐานเพิ่มขึ้นทุกปีสามะโน

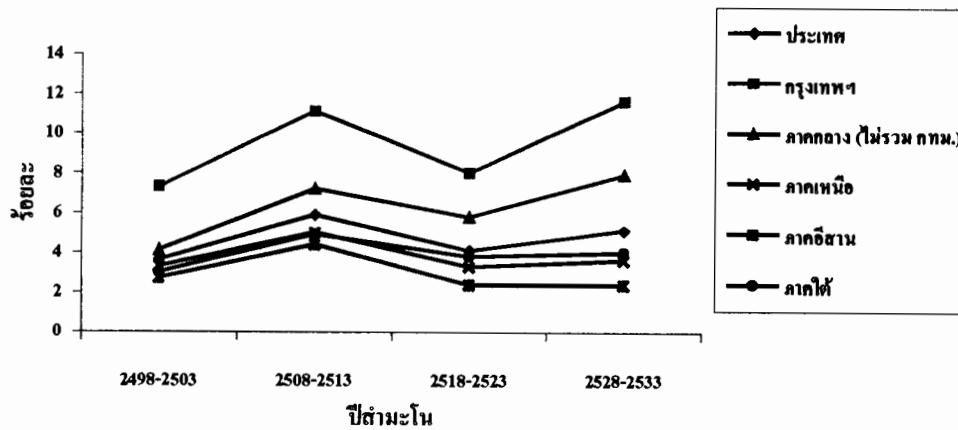
เมื่อเปรียบเทียบตามภาค พบว่า คนกรุงเทพฯ มีแนวโน้มที่จะเป็นผู้ย้ายถิ่นในช่วงชีวิตเพิ่มขึ้น คือ ประมาณร้อยละ 33.7 หรือ 1 ใน 3 ของคนกรุงเทพฯ ในสามะโนปี พ.ศ.2533 เป็นคนที่เกิดในจังหวัดอื่น ๆ ในขณะที่มีเพียงร้อยละ 22.8 หรือ 1 ใน 5 ของคนกรุงเทพฯ ในสามะโนปี พ.ศ.2503 เป็นคนที่เกิดในจังหวัดอื่น ๆ เช่นเดียวกับภาคกลางที่มีสัดส่วนผู้ย้ายถิ่นในช่วงชีวิตเพิ่มขึ้นตลอดปีการสามะโน ภาคเหนือและภาคใต้มีแนวโน้มของสัดส่วนการย้ายถิ่นในช่วงชีวิตเพิ่มขึ้นจากสามะโนปี พ.ศ.2503 แต่กลับลดลงหลังจากสามะโนปี พ.ศ.2513 แต่ไม่มากนัก ในขณะที่สัดส่วนการย้ายถิ่นในช่วงชีวิตของประชากรในภาคอีสานมีแนวโน้มลดลง ตั้งแต่สามะโนปี พ.ศ.2503 (รูปภาพที่ 1)

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533

การย้ายถิ่นในช่วง 5 ปี มีรูปแบบการย้ายถิ่นแบบเดียวกันทั้งในระดับประเทศ และระดับภาค คือสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่น 5 ปีต่อประชากรทั้งหมดเพิ่มขึ้น หลังจกสำมะโนปี พ.ศ.2503 แต่ลดลงในสำมะโนปี พ.ศ.2523 และกลับเพิ่มขึ้นอีกในสำมะโนปี พ.ศ.2533 (ดูภาพที่ 2) ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการเพิ่มการย้ายถิ่นในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟู คือประมาณช่วงปี พ.ศ.2528-2533 และดูเหมือนว่าผู้ย้ายถิ่นเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะมาอยู่ในระยะยาว หรือตั้งถิ่นฐานในถิ่นที่อยู่ใหม่ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ซึ่งมีสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่น 5 ปี ร้อยละ 11.6 ของประชากรทั้งหมด ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการที่ผู้ย้ายถิ่นสามารถมีที่ทำงานประจำและเป็นเจ้าของบ้านในกรุงเทพฯ

ภาพที่ 2
การย้ายถิ่น 5 ปี : ภาค และปีสำมะโน

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533

การย้ายถิ่นระหว่างเมือง-ชนบท

ภาพที่ 3 แสดงกระแสการย้ายถิ่น 5 ปี จากข้อมูลสำมะโนปี พ.ศ.2513, 2523 และ 2533 พบว่า การย้ายถิ่นระหว่างเขตชนบทมีจำนวนสูงที่สุด คือ ประมาณ 2 ล้านคน ในสำมะโนปี พ.ศ.2513 แต่ลดลงในปีต่อ ๆ มา ซึ่งมีผู้ย้ายถิ่นระหว่างชนบทประมาณ 1.5 ล้านคน ในสำมะโนปี พ.ศ.2533 จำนวนการอพยพที่มากเช่นนี้อาจเป็นเพราะประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทยอาศัยในเขตชนบท และการลดลงของจำนวนการย้ายถิ่นสู่ชนบท อาจเนื่องมาจากการลดลงของพื้นที่ทำการเกษตรในช่วงเวลาศึกษา ทำให้การย้ายถิ่นซึ่งมักจะเป็นการบุกเบิกที่ทำกินใหม่เพื่อหาพื้นที่ทำการเกษตรลดลง และการเพิ่มงานนอกภาคเกษตรในพื้นที่เขตเมือง (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533; Isarankura, 1990)

ส่วนกระแสการย้ายถิ่นเข้าสู่เขตเมืองนั้น มีขนาดรองจากการย้ายถิ่นระหว่างเขตชนบท โดยมีผู้ย้ายถิ่นจากชนบทสู่เมือง ประมาณ 350,000 คน ในสามะโนปี พ.ศ. 2513 ในสามะโนปี พ.ศ.2533 จำนวนการย้ายถิ่นจากชนบทสู่เขตเมืองได้เพิ่มขึ้นประมาณ 2 เท่าของสามะโนปี พ.ศ.2513

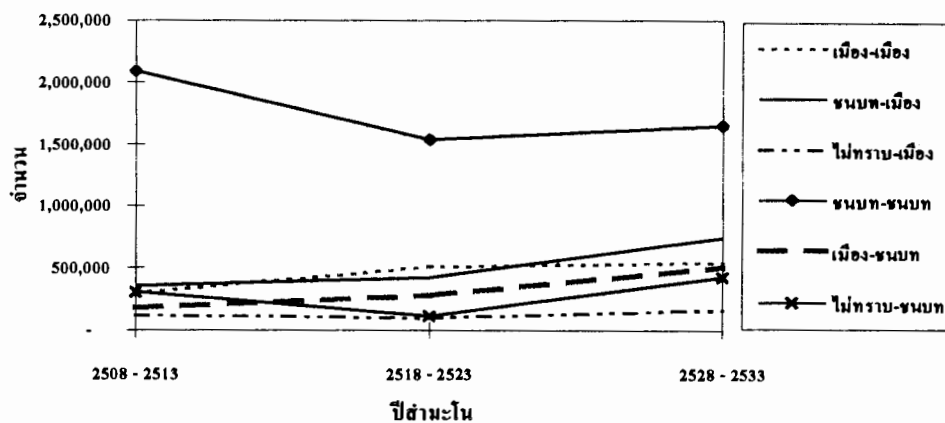
ในขณะที่เดียวกัน การย้ายถิ่นจากเขตชนบทสู่เขตเมืองก็เพิ่มจำนวนขึ้นมาตลอดปีสามะโน 3 ครั้ง คือ เพิ่มจำนวนจากประมาณ 180,000 คน ในสามะโนปี พ.ศ.2513 เป็นประมาณ 500,000 คน ในสามะโนปี พ.ศ.2533 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการมีงานในเขตเมืองเพิ่มมากขึ้น เนื่องมาจากการพัฒนาอุตสาหกรรม การขยายพื้นที่เขตเมือง (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533)

กระแสการย้ายถิ่นระหว่างเขตเมืองเพิ่มขึ้นเกือบสองเท่าในช่วงสามะโนปี พ.ศ.2513 และ 2523 แต่เกือบคงที่ในสามะโนปี พ.ศ.2533 การย้ายถิ่นระหว่างเขตเมืองนี้ ส่วนหนึ่งน่าจะมาจากการย้ายระหว่างกรุงเทพฯ กับเขตเมืองของจังหวัดปริมณฑล ซึ่ง Guest (1992) พบว่าคนกรุงเทพฯ มีการเคลื่อนย้ายที่อยู่อาศัยในอัตราที่สูง

ถึงอย่างไรก็ตามมีผู้ย้ายถิ่น ทั้งผู้ที่ย้ายเข้าเขตชนบทและเขตเมืองที่ไม่ทราบสถานที่อยู่ของตนเองก่อนการย้ายถิ่นในระยะเวลา 5 ปีก่อนปีสามะโน ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงอาณาเขตของเขตเมือง โดยเฉพาะในช่วงก่อนปี พ.ศ.2513 ซึ่งภาวะเจริญพันธุ์ของประเทศไทยยังคงสูงอยู่ ส่งผลให้มีประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งส่วนหนึ่งทำให้เกิดการเพิ่มขึ้นของพื้นที่เขตเมือง โดยที่ใช้ประชากรเป็นตัวกำหนด เช่น กองประสานการพัฒนาเมือง, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กำหนดให้พื้นที่ที่มีประชากรมากกว่า 5,000 คน เป็นเขตสุขาภิบาลหรือเทศบาล (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2530) ดังนั้นจึงมีพื้นที่ที่เคยถูกนิยามว่าเป็นเขต

ชนบทในปีที่ผู้ย้ายถิ่นเคยอยู่ แต่ได้ถูกเปลี่ยนเป็นพื้นที่เขตเมือง เนื่องมาจากประชากรที่เพิ่มขึ้นในปีที่ทำสำมะโน เป็นต้น ทำให้มีคำตอบไม่ทราบปรากฏขึ้นมา

ภาพที่ 3
การย้ายถิ่น 5 ปี : ทิศทางและปีสำมะโน

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533

การย้ายถิ่นระหว่างภาค

เมื่อเปรียบเทียบการย้ายถิ่น 5 ปี ระหว่างจังหวัดภายในภาคเดียวกัน และการย้ายถิ่น 5 ปี ระหว่างภาค พบว่า ในสำมะโนปี พ.ศ.2513 นั้น สัดส่วนของการย้ายข้ามจังหวัดภายในภาคเดียวกัน สูงกว่าสัดส่วนของการย้ายระหว่างภาค (ร้อยละ 32.7 และ 13.0 ตามลำดับ) แต่ในสำมะโนปี พ.ศ.2523 และ 2533 กลับพบว่าสัดส่วนผู้ย้ายถิ่นระหว่างภาคสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นระหว่างจังหวัดในภาคเดียวกัน นั่นคือ ร้อยละ 28.2 และ 27.8 ในสำมะโนปี พ.ศ.2523 และร้อยละ 37.7 และ 27.1 ในสำมะโนปี พ.ศ.2533 ตามลำดับ นอกจากนี้มีสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นระหว่างภาคเพิ่มขึ้นประมาณ 2 เท่าในช่วง 20

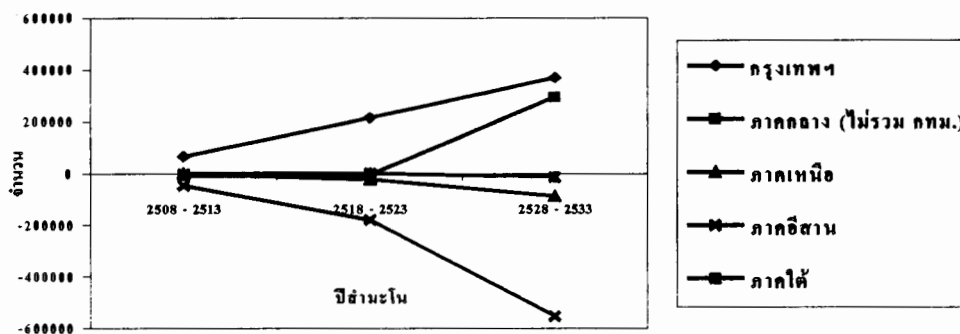
ปี คือเพิ่มจากร้อยละ 13.0 ในสามะโนปี พ.ศ.2513 เป็นร้อยละ 27 สามะโนปี พ.ศ.2533 แต่สัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นระหว่างจังหวัดภายในภาคเดียวกัน กลับลดลงระหว่างสามะโนปี พ.ศ.2513 และ 2523 และเพิ่มขึ้นอีกในสามะโนปี พ.ศ.2533 ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการพัฒนาเมืองหลักในภูมิภาคต่าง ๆ การขยายตัวทางเศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533) และการปรับปรุงการสื่อสารและการคมนาคมขนส่งในประเทศ ส่งผลให้การย้ายถิ่นทำได้ในระยะเวลาสั้น ระยะทางไกลมากขึ้น

มีการเปลี่ยนแปลงทิศทางการย้ายถิ่นระหว่างภาค คือ สัดส่วนของผู้ที่ย้ายเข้าภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ในสามะโนปี พ.ศ.2533 ลดลงเมื่อเทียบกับสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นในสามะโนปี พ.ศ.2513 และ 2523 แต่ขณะเดียวกันสัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นออกจากภาคเหล่านี้ก็มีมากขึ้นด้วย (ดูภาพที่ 4) นั่นคือการย้ายถิ่นสุทธิ¹ ในภาคเหล่านี้มีค่าติดลบ ภาคกลางเป็นภาคที่มีผู้ย้ายเข้ามากรองจากกรุงเทพมหานคร แต่ก็มีการย้ายถิ่นออกมากเช่นกัน โดยเฉพาะในช่วงสามะโนปี พ.ศ.2513 และ 2523 แต่ในสามะโนปี พ.ศ.2533 จำนวนผู้ย้ายถิ่นเข้าภาคกลางมีจำนวนสูงกว่าผู้ย้ายถิ่นออก ทั้งนี้ น่าจะเนื่องมาจากการย้ายเข้าสู่ 5 จังหวัดปริมณฑล (ซึ่งรวมอยู่ในภาคกลาง) ในช่วงยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ของประเทศที่โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ขยายออกมามากนอกเขตกรุงเทพมหานคร เนื่องจากกรุงเทพฯ ไม่สามารถรองรับการเติบโตอย่างรวดเร็วของเศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (2530) ที่ได้แยกถิ่นปลายทางของผู้ย้ายถิ่นเป็นจังหวัดปริมณฑลออกจากภาคกลาง และพบว่า 5 จังหวัดปริมณฑลเป็นถิ่นปลายทางที่ผู้ย้ายถิ่นเข้ามากรองจากกรุงเทพฯ จำนวนการย้ายถิ่นสุทธิของกรุงเทพฯ ไม่เคยติดลบในทุกช่วงปีสามะโน (ดูภาพที่ 4) และคาดว่าจะยังคงเป็นเช่นนี้ไม่อีกนาน เนื่องจากกรุงเทพฯ ไม่สามารถที่จะกระจายความเจริญรุ่งเรืองทั้งในแง่ของศิลปวัฒนธรรม การศึกษา และเศรษฐกิจ ที่สั่งสมมามากกว่า 200 ปีไปสู่ภูมิภาค ในเวลาอันสั้นได้และ

¹ จำนวนการย้ายถิ่นสุทธิ = จำนวนการย้ายถิ่นเข้า - จำนวนการย้ายถิ่นออก

เหตุผลสำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ผู้ย้ายถิ่นเข้ามากรุงเทพฯ คือ ต้องการมาพบความ "ศิวิไลซ์" ของเมืองหลวง

ภาพที่ 4
การย้ายถิ่นสุทธิ 5 ปี : ภาคและปีสำมะโน

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533

การย้ายถิ่นตามฤดูกาลและการย้ายถิ่นซ้ำ

ข้อมูลในสำมะโนประชากรนั้น เป็นข้อมูลการย้ายถิ่นในช่วงชีวิต และการย้ายถิ่นภายใน 5 ปีเท่านั้น ไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับการย้ายถิ่นตามฤดูกาล (seasonal migration) การย้ายถิ่นซ้ำ (repeat migration) ซึ่งอาจจะเป็นการย้ายถิ่นกลับ (return migration) หรือการย้ายถิ่นต่อไป (onward migration) (Goldstein, 1964 และ Morrison, 1971 อ้างใน พิษณศ เจษฎาฉัตร, 2533) พบว่า ผู้ย้ายถิ่นส่วนมากในประเทศไทยเป็นผู้ย้ายถิ่นซ้ำ โดยมีทั้งผู้ที่ย้ายกลับบ้านและผู้ที่ย้ายต่อไป

การสำรวจการย้ายถิ่นระดับชาติ โดยสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ได้รวบรวมข้อมูลการย้ายถิ่นตามฤดูกาล การย้ายถิ่นซ้ำ โดยให้คำจำกัดความว่าการย้ายถิ่นตามฤดูกาล หมายถึง ในช่วง 2 ปีก่อนการสำรวจ ถ้าบุคคลนั้นย้ายมากกว่า 1 ครั้ง โดยการย้ายครั้งสุดท้ายเป็นการย้ายตามฤดูกาล ให้นับว่า เป็นผู้ย้ายถิ่นตามฤดูกาล (Seasonal migrants) บุคคลที่ย้าย 2 ครั้งหรือมากกว่า โดยการย้ายครั้งสุดท้ายไม่เกี่ยวข้องกับการทำงานตามฤดูกาล ให้นับว่าเป็นผู้ย้ายถิ่นซ้ำ (Repeat migrants) และถ้าบุคคลที่มีการย้ายเพียงครั้งเดียวในช่วง 2 ปีก่อนการสำรวจ ให้นับว่าเป็นผู้ย้ายถิ่นครั้งเดียว (Single move) (Chamrathirong et al., 1995) การสำรวจพบว่า ประมาณร้อยละ 76 ถึง 83 ของผู้ย้ายถิ่นครั้งเดียว อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ภาคกลาง และภาคใต้ ในขณะที่ประมาณร้อยละ 55 ของผู้ย้ายถิ่นในภาคเหนือ เป็นผู้ย้ายถิ่นครั้งเดียว แต่มีประมาณร้อยละ 20 และ 25 ที่เป็นผู้ย้ายตามฤดูกาล และย้ายซ้ำตามลำดับ นอกจากนี้ไม่ถึงครึ่งหนึ่งของผู้ย้ายถิ่นในภาคอีสานที่เป็นผู้ย้ายครั้งเดียว แต่ประมาณร้อยละ 39 และ 15 ที่เป็นผู้ย้ายตามฤดูกาล และย้ายซ้ำ ตามลำดับ (ดูตารางที่ 1) สาเหตุหนึ่งที่ทำให้จำนวนผู้ย้ายถิ่นตามฤดูกาลและย้ายถิ่นซ้ำมีจำนวนมากในภาคเหนือ และภาคอีสานเนื่องมาจากการที่ข้อมูลนี้รวบรวมในช่วงฤดูทำการเกษตร ทำให้ได้จำนวนผู้ย้ายถิ่นกลับ โดยเฉพาะกลับมาจากกรุงเทพฯ และภาคกลาง และเมื่อถามต่อไปพบว่า ในจำนวนผู้ย้ายถิ่นกลับนี้ ประมาณร้อยละ 85 ถึง 91 กลับมาทำงานเกษตร (Chamrathirong et al., 1995)

ตารางที่ 1: ร้อยละของผู้ย้ายจำแนกตามประเภท และภาคที่อยู่อาศัย, ปี พ.ศ.2535

ประเภทการย้ายถิ่น	กรุงเทพฯ	กลาง	เหนือ	อีสาน	ใต้	รวม
ครั้งเดียว	82.4	76.6	54.7	45.9	79.9	64.1
ฤดูกาล	1.9	6.3	20.4	39.3	5.0	18.8
ย้ายซ้ำ	15.6	17.1	24.9	14.8	15.1	17.1
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
(จำนวน)	2,014	602	669	1,051	565	4,901

ที่มา: Chamrathirong et al., 1995, Table 3.2, page 22.

คุณลักษณะทางประชากรของผู้ย้ายถิ่น

คุณลักษณะประชากรที่สำคัญ คือ เพศ และอายุของผู้ย้ายถิ่น โดยอัตราส่วนเพศ² เป็นดัชนีชี้ความแตกต่างในจำนวนของเพศชาย และหญิงที่ย้ายถิ่น อัตราส่วนเพศของผู้ย้ายถิ่น 5 ปี ในภาพรวมทั้งประเทศ ได้เพิ่มขึ้นจาก 109 เป็น 117 ในระหว่างปี พ.ศ.2518-2523 และปี พ.ศ.2528-2533 ตามลำดับ หรือในระดับประเทศมีผู้ชายย้ายถิ่นมากกว่าผู้หญิงในช่วงปี พ.ศ.2518-2533 โดยที่การเพิ่มของอัตราส่วนเพศนี้มีมากในภาคกลาง (เพิ่มจาก 105 เป็น 167 ในสำมะโนปี พ.ศ.2523 และ 2533 ตามลำดับ) และภาคอีสาน (เพิ่มจาก 134 เป็น 144 ในสำมะโนปี พ.ศ.2523 และ 2533 ตามลำดับ) การย้ายถิ่นในภาพรวมของทุกภาค ยกเว้นกรุงเทพฯ พบว่า ในระหว่างปี พ.ศ.2518-2523 มีผู้ชายย้ายถิ่นมากกว่าผู้หญิงในทุกภาค (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2523) แต่ในระหว่างปี พ.ศ.2528-2533 มีผู้ชายย้ายถิ่นมากกว่าผู้หญิงในภาคอีสานเท่านั้น และเมื่อพิจารณาการย้ายถิ่นระหว่างภาค พบว่า การย้ายถิ่นจากภาคอีสานเข้าสู่ภาคกลาง มีอัตราส่วนเพศสูงถึง 290 รองลงมาคือ 175 ซึ่งเป็นการย้ายจากภาคกลางไปภาคอีสานในระหว่างปี พ.ศ.2528-2533 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533) ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะผู้ชายส่วนใหญ่ย้ายเข้ามาทำงานก่อสร้าง ในภาคกลางโดยเฉพาะในจังหวัดปริมณฑล และเหตุการณ์ที่ผู้ชายย้ายถิ่นระหว่างภาคน้อยกว่าผู้หญิงเกิดขึ้นในการย้ายถิ่นจากภาคใต้ไปภาคเหนือ โดยที่ในระหว่างปี พ.ศ.2518-2523 อัตราส่วนเพศของผู้ย้ายถิ่นจากภาคใต้ไปภาคเหนือนั้นเท่ากับ 60 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2523) ซึ่งความแตกต่างนี้อาจเป็นเพราะลักษณะงานที่แตกต่างกัน เนื่องมาจากภูมิประเทศและอากาศที่ทำให้ผู้ชายจากภาคใต้ ซึ่งมักจะย้ายด้วยเหตุผลของการไปหางานทำ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533) ไม่ต้องการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ จึงไม่ต้องการย้ายถิ่น ในขณะที่ผู้หญิงมักจะย้ายด้วยเหตุผลทางครอบครัวทำให้มีทางเลือกน้อยกว่าผู้ชาย ดังนั้นผู้หญิงภาคใต้จึงมีโอกาสที่จะย้ายไปภาคเหนือนั้นมากกว่าผู้ชาย

² อัตราส่วนเพศ หมายถึง ผู้ย้ายถิ่นชายต่อผู้ย้ายถิ่นหญิง 100 คน

ผู้หญิงย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ มากกว่าผู้ชาย โดยที่ในระหว่างปี พ.ศ.2508-2513 อัตราส่วนเพศของผู้ย้ายเข้ากรุงเทพฯ เท่ากับ 98.8 และลดเป็น 89.0 ในระหว่างปี พ.ศ. 2518-2523 และ 87.2 ในระหว่างปี พ.ศ.2528-2533 โดยในระหว่างปี พ.ศ.2518-2523 และระหว่างปี พ.ศ.2528-2533 อัตราส่วนเพศของผู้ย้ายถิ่นจากภาคอีสานย้ายเข้ามา กรุงเทพฯ ต่ำกว่า อัตราส่วนเพศของผู้ย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ จากภาคอื่น ๆ แสดงว่าผู้หญิง มีโอกาสที่จะได้งานนอกภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะงานในภาคการผลิต และภาคบริการ ทำให้ผู้หญิงย้ายเข้ามากรุงเทพฯ ในจำนวนที่มากกว่าผู้ชาย (สุชาติ ประดิษฐ์รัฐสินธุ์, 2530; สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2523 และ 2533; Soonthornmhada, 1987)

แต่อย่างไรก็ตาม การสำรวจการย้ายถิ่นระดับชาติ ไม่พบความแตกต่างทางเพศ ของผู้ย้ายถิ่นภายใน 2 ปี ในการย้ายถิ่นภายในภาคและระหว่างภาค ซึ่งไม่สอดคล้อง กับทฤษฎีเกี่ยวกับการย้ายถิ่นที่วิเคราะห์ว่า ผู้หญิงมักจะย้ายในระยะทางใกล้กว่าผู้ชาย เพราะระยะทางใกล้ หมายถึง ความเสี่ยงที่ต่ำกว่า การศึกษานี้พบว่า การย้ายไปไกล ๆ เช่น ไปกรุงเทพฯ ที่ซึ่งมีความเสี่ยงในเศรษฐกิจ และสังคม ต่ำกว่าการย้ายไปที่ใกล้ ๆ แต่ไม่มีข้อมูลในขั้นนั้น ๆ เลย (Chamratrithirong et al., 1995)

ลักษณะอีกประการหนึ่งของผู้ย้ายถิ่นที่เกือบจะเหมือนกันในทุกการศึกษา คือ ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่อยู่ในวัยหนุ่ม-สาว ในช่วง 5 ปี ก่อนสำมะโนปี พ.ศ.2523 ผู้ย้ายถิ่น ที่มีสัดส่วนสูงที่สุดคือ ผู้ที่มีอายุ 20-29 ซึ่งสูงเป็นสองเท่าของอัตราการย้ายถิ่นในหมวด อายุอื่น ๆ สัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นสูงที่สุดในหมวดอายุ 20-24 ปี คือ 14.3 แล้วลดอย่างรวดเร็วหลังจากหมวดอายุ 25-29 จนกระทั่งเหลือร้อยละ 2.7 สำหรับผู้ย้ายถิ่นอายุ ตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2523) ซึ่งรูปแบบเดียวกันนี้เกิดขึ้นในสำมะโน ปี พ.ศ.2533 แต่สัดส่วนของผู้ย้ายถิ่นอายุ 20-24 เป็นร้อยละ 20.1 และเหลือร้อยละ 2.3 สำหรับผู้ย้ายถิ่นอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไป (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533) นอกจากนี้ ยังพบว่าผู้ชายมีอายุเฉลี่ยสูงกว่าผู้หญิงเล็กน้อย คืออายุเฉลี่ยของผู้ชายที่ย้ายถิ่นครั้งเดียว

ย้ายถิ่นตามฤดูกาล และย้ายถิ่นซ้ำ เท่ากับ 26.2 28.8 และ 24.8 ปี ตามลำดับ ในขณะที่อายุเฉลี่ยของผู้หญิงที่ย้ายถิ่นครั้งเดียว ย้ายถิ่นตามฤดูกาล และย้ายถิ่นซ้ำ เท่ากับ 24.8 27.5 และ 22.8 ปี ตามลำดับ (Chamratrithirong et al., 1995)

สาเหตุการย้ายถิ่น

สาเหตุการย้ายถิ่นในประเทศนั้นมีทั้งความหลากหลายและซับซ้อนมากยิ่งขึ้นตามภาวะเศรษฐกิจที่มีความเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะภาวะที่เศรษฐกิจถดถอยตั้งแต่กลางปี พ.ศ.2539 ทำให้เกิดกระแสการย้ายถิ่นกลับ เนื่องมาจากการไม่สามารถหางานทำในถิ่นปลายทางได้อีกต่อไปแล้ว แต่อย่างไรก็ตามเหตุผลการย้ายถิ่นระหว่างสามะโนปี พ.ศ.2523 และ 2533 คล้ายคลึงกันคือ เหตุผลทางเศรษฐกิจ และเหตุผลทางครอบครัว สำหรับผู้ที่ย้ายถิ่นเข้าเมือง และสู่ชนบท โดยเหตุผลทางครอบครัวมีความสำคัญมากกว่าเหตุผลทางเศรษฐกิจ สำหรับผู้ย้ายถิ่นเข้าชนบท (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2533) โดยภาพรวมการย้ายถิ่นระหว่างจังหวัดนั้น ส่วนใหญ่เนื่องมาจากความแตกต่างของความเจริญทางเศรษฐกิจ โครงสร้างประชากร เงื่อนไขทางทรัพยากร นโยบายของรัฐ และปัจจัยที่ส่งเสริมการย้ายถิ่น คือ ข้อมูลข่าวสารการมีเครือข่ายทางสังคม ความสะดวกของการคมนาคม

การย้ายถิ่นออกจากที่ใดที่หนึ่งนั้น อาจไม่ใช่เพียงสาเหตุจากความยากจนเท่านั้น เช่น พบว่าการย้ายถิ่นของชาวบ้านทางช้าง จังหวัดอุษายานัน เกิดจากความตื่นตัวต่อโอกาสทางเศรษฐกิจใหม่ ๆ มากกว่าเนื่องมาจากความยากจน ผู้ย้ายถิ่นมีความไวต่อความเปลี่ยนแปลงและก้าวหน้า ผู้ย้ายถิ่นตอบสนองต่อโอกาสทางเศรษฐกิจในการตัดสินใจย้ายถิ่นและตัดสินใจเลือกที่อยู่ใหม่อย่างรวดเร็ว และมีเหตุผล ซึ่ง อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์ (2526) เห็นว่าการย้ายถิ่นนี้เป็นการย้ายถิ่นเพื่อการพัฒนา (Innovating migration) โดยแท้จริง

การกระจายตัวของประชากรเมือง-ชนบท

การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา มีผลให้เกิดความเหลื่อมล้ำของลักษณะทางเศรษฐกิจระหว่างภูมิภาคและพื้นที่ต่าง ๆ อย่างมาก กิจกรรมทางเศรษฐกิจส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร และปริมณฑล ในขณะที่ภาคอีสานและภาคเหนือกลับมีบทบาทหรือสัดส่วนต่อการผลิต และรายได้ประชาชาติลดลง ซึ่งสิ่งเหล่านี้สอดคล้องกับการกระจายตัวของประชากร เนื่องจากการกระจายตัวของประชากรไทยนั้นขึ้นอยู่กับสภาพเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ในขณะที่ลักษณะการเติบโตของชุมชนระดับเมืองขาดความสมดุล การกระจายตัวของประชากรในชุมชนระดับเมืองก็ขาดความสมดุลมากขึ้นด้วย (เฉลิม แก้วกั้งวาล, 2526) เช่น กรุงเทพมหานครมีขนาดประชากรในเมืองใหญ่กว่าเมืองที่สอง คือ เชียงใหม่ถึง 50 เท่า ในสำมะโนปี พ.ศ.2533 ซึ่งนับว่าเป็นชุมชนเมืองที่มีความไม่สมดุลกันเป็นอย่างยิ่ง

เมื่อพิจารณาการกระจายตัวของประชากรเมืองและชนบท ในช่วงปีสำมะโนพบว่า ความแตกต่างระหว่างประชากรในเมือง³ และชนบท ได้ลดลง โดยประชากรในเขตเมืองของทั้งประเทศเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 12.5 ในสำมะโนปี พ.ศ.2503 เป็น 13.2 17.3 และ 18.7 ในสำมะโนปี พ.ศ.2513 พ.ศ.2523 และ พ.ศ.2533 ตามลำดับ การเพิ่มขึ้นของประชากรเมืองของภาคอีสานและภาคกลางเพิ่มขึ้นอย่างช้า ๆ ในขณะที่ประชากรในเมืองของภาคเหนือลดลง แต่กลับเพิ่มขึ้นอีกในสำมะโนปี พ.ศ.2523 ประชากรเมืองของภาคใต้เพิ่มขึ้น และดูเหมือนว่าจะมีอัตราการเติบโตสูงกว่าภาคอื่น ๆ (คูตารางที่ 2)

³ เมืองในที่นี้ หมายถึง พื้นที่ในเขตเทศบาล (นคร เมือง และตำบล) ยกเว้นกรุงเทพฯ ตามคำนิยามของสำนักงานสถิติแห่งชาติ (Kiranandana and Surasiengsunk, 1985)

ตารางที่ 2: การกระจายร้อยละของประชากรชนบท-เมือง จำแนกตามภาค
และปีสำมะโน

ภาค	2503		2513		2523		2533	
	ชนบท	เมือง	ชนบท	เมือง	ชนบท	เมือง	ชนบท	เมือง
ทั่วประเทศ	87.5	12.5	86.8	13.2	82.7	17.3	81.3	18.7
กลาง	91.0	9.2	93.3	6.7	90.1	9.9	87.8	12.2
เหนือ	93.6	6.4	94.1	5.9	92.7	7.3	92.0	8.0
อีสาน	96.5	3.5	96.3	3.7	95.9	4.1	94.2	5.8
ใต้	89.9	10.1	89.3	10.7	87.9	12.1	87.0	13.0

ที่มา: สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ปี พ.ศ. 2503, 2513, 2523 และ 2533

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาการเติบโตของความเป็นเมืองของประเทศไทยในช่วง 20 ปี คือ ระหว่างปี พ.ศ. 2490 (หนึ่งปีหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจันทรมหาราช) ถึงปี พ.ศ. 2510 โดยพิจารณาจากจำนวนเขตที่เรียกว่า 1) เขต "นคร" 2) เขตเทศบาลเมือง ในแต่ละจังหวัด และ 3) เขตเทศบาลตำบล ซึ่ง Goldstein (1971) ได้ให้ข้อสังเกตว่า การศึกษาความเป็นเมืองตามจำนวนรายชื่อเขตเทศบาลนั้น อาจจะบิดเบือนผลการศึกษาได้ เนื่องจาก "เขตเทศบาล" นั้น มักจะนิยามจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นมากกว่าการพัฒนาสาธารณูปโภคในพื้นที่นั้น ๆ แต่เนื่องจากข้อจำกัดทางด้านข้อมูลเราจึงต้องใช้จำนวนเขตเทศบาลเป็นตัวกำหนดระดับความเป็นเมืองในการศึกษานี้ โดยที่ในปี พ.ศ. 2490 ประเทศไทยมีเขตเมืองทั้งสิ้น 116⁴ และเพิ่มเป็น 119 แห่ง ในปี พ.ศ. 2503 และยังคงจำนวนเดิมจนถึงปี พ.ศ. 2510 และเมื่อจำแนกโดยขนาดประชากร

⁴ เพื่อการเปรียบเทียบกับข้อมูลในปี พ.ศ. 2503 และปีอื่นๆ , Goldstein (1971) จึงได้รวมเทศบาล กรุงเทพฯ และชลบุรี ในปี พ.ศ. 2490 เข้าด้วยกัน เพราะฉะนั้นเขตเมืองในประเทศไทยในปี พ.ศ. 2490 มี 117 แห่ง

และภาค (ดูภาคผนวกตารางที่ 1) พบว่า ภาคกลางเป็นภาคที่มีจำนวนเขตเมืองอยู่มากที่สุด ทั้ง 3 ช่วงปีที่ทำการศึกษา โดยที่จำนวนเขตเมืองในภาคเหนือมีเกือบเท่ากับในภาคใต้ และมีจำนวนมากกว่าจำนวนของเขตเมืองในภาคอีสานเล็กน้อย โดยสาม เขตเมืองที่เพิ่มขึ้นในช่วง 20 ปีนั้น สองเขตเมืองอยู่ในภาคกลาง และอีก หนึ่งเขตเมืองอยู่ในภาคอีสาน ภาคกลางมีเขตเมืองที่มีประชากรมากกว่า 750,000 คน ในขณะที่ภาคอื่น ๆ ไม่มี ภาคอีสานเป็นภาคที่มีจำนวนเขตเมืองที่มีขนาดประชากรน้อยกว่า 15,000 คนมากที่สุด (ดูภาคผนวกตารางที่ 1) ซึ่งสอดคล้องกับการกระจายตัวของประชากรในเขตเมืองของภูมิภาคต่าง ๆ คือ ภาคกลางมีประชากรเมืองมากที่สุด ซึ่งแน่นอนจำนวนนี้ถูกทำให้เบี่ยงเบนด้วยประชากรของกรุงเทพฯ และธนบุรี ถ้าแยกเทศบาลกรุงเทพฯ-ธนบุรี ออก ภาคกลางอาจไม่ใช่ภาคที่มีประชากรเมืองมากกว่าภาคอื่น ๆ ก็ได้ โดยในปี พ.ศ.2490 ประชากรในเทศบาลกรุงเทพฯ-ธนบุรี มีประมาณร้อยละ 70.4 ของประชากรเมืองทั้งประเทศ และได้เพิ่มเป็นร้อยละ 78.5 ในปี พ.ศ.2510 นอกจากนี้ ในระหว่างปี พ.ศ.2490-2510 ภาคเหนือ ภาคใต้ มีประชากรเมืองเป็นอันดับที่ 2 และ 3 รองจากภาคกลาง ส่วนภาคอีสานมีประชากรเมืองน้อยที่สุด (ดูภาคผนวกตารางที่ 2) เมื่อพิจารณาจำนวนประชากรในเขตเทศบาล พบว่า ประชากรเมืองเพิ่มจากร้อยละ 9.9 ในปี พ.ศ.2490 เป็นร้อยละ 12.5 ในปี พ.ศ.2503 และร้อยละ 14.4 ในปี พ.ศ.2510 โดยเฉลี่ยประชากรเมืองเพิ่มขึ้นร้อยละ 5 ในช่วงปี พ.ศ.2490-2503 และร้อยละ 4.8 ในช่วงปี พ.ศ.2503-2510 ในขณะที่ประชากรชนบทเพิ่มขึ้นร้อยละ 3.0 และ 3.1 ในช่วงปี พ.ศ.2490-2503 และปี พ.ศ.2503-2510 ตามลำดับ (Goldstein, 1971)

ปรากฏการณ์ของความแตกต่างในระดับความเป็นเมืองในแต่ละภูมิภาคนี้ เนื่องมาจากความแตกต่างในระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจ-สังคม และประชากร (ภาวะเจริญพันธุ์ ภาวะการตาย) โดยเฉพาะความแตกต่างระหว่างรายได้ของผู้ที่อยู่ในเมือง และชนบท เป็นปัจจัยสำคัญกำหนดระดับความเป็นเมือง ในขณะที่ตัวชี้วัดภาวะเจริญพันธุ์และภาวะการตายก็มีความสัมพันธ์กับความแตกต่างของความเป็นเมืองใน

แต่ละภูมิภาคเช่นกัน (Goldstein, 1971) โดยสรุปการเติบโตของจำนวนเขตเมืองในตอนต้นรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นไปอย่างช้า ๆ คือ เขตเมืองเพิ่มขึ้นเพียง 3 เขต ในรอบ 20 ปี แต่ประชากรในเขตเมืองได้เพิ่มตลอดเวลา ส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงขนาดของเขตเมือง ซึ่งจะเห็นว่า มีเขตเมืองที่มีขนาดประชากร 20,000-100,000 คน เพิ่มขึ้นจาก 5 เป็น 35 เขตเมือง ในระหว่างปี พ.ศ.2490-2510 และ Goldstein (1971) พบว่า กระบวนการเป็นเมืองในประเทศไทยไม่มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศในช่วงปี พ.ศ.2490-2510

อย่างไรก็ตาม ระดับและอัตราการเติบโตของเมืองก็มีความแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับคำจำกัดความของคำว่า "เมือง" เช่น ถ้าเมือง หมายถึง เขตเทศบาล และ สุขาภิบาล โดยใช้คำนิยามของกระทรวงมหาดไทย ในการแบ่งเขตเทศบาล สุขาภิบาล เมือง สุขาภิบาลชนบท เช่น เขตสุขาภิบาลนั้นแบ่งโดยใช้เกณฑ์ของประชากร (ตั้งแต่ 1,500 คนขึ้นไป) จำนวนครัวเรือน (มากกว่า 100 ครัวเรือนขึ้นไป) รายได้ของประชาชน (ไม่น้อยกว่า 50,000-60,000 บาทต่อปี) หรือพื้นที่ (อย่างน้อย 4-5 ตารางกิโลเมตร) ถ้าใช้คำจำกัดความนี้ เมืองไทยในปี พ.ศ.2518, 2523 และ 2527 มีจำนวนเทศบาลและ สุขาภิบาลรวมกันทั้งสิ้น 791 504 และ 881 ตามลำดับ (Kiranandana and Surasiengsunk, 1985) จำนวนของเขตเมืองนี้ จากจำนวนเขตเมืองศึกษาโดย Goldstein (1971) อย่างมาก ซึ่งมีผลให้ประชากรเมืองมีความแตกต่างกันอย่างมากเช่นกัน อย่างไรก็ตาม การกระจายความเป็นเมืองในระดับภูมิภาค ในระหว่างปี พ.ศ.2518-2527 นั้น ไม่แตกต่างจากรูปแบบที่เกิดขึ้น ในช่วงปี พ.ศ.2490-2510 มากนัก

เมื่อเปรียบเทียบกับ การย้ายถิ่นเข้าภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศพบว่า ระหว่าง 2518-2523 ผู้ย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ และปริมณฑล สุทธิประมาณร้อยละ 90 ของผู้ย้ายถิ่นระหว่างภูมิภาคสุทธิ ยิ่งไปกว่านั้นทุกจังหวัดของกรุงเทพฯ และปริมณฑล มีจำนวนผู้ย้ายถิ่นเข้ามากกว่าผู้ย้ายถิ่นออก โดยเฉพาะกรุงเทพฯ มีผู้ย้ายถิ่นสุทธิร้อยละ 78.8

ของผู้ย้ายถิ่นระหว่างภูมิภาคที่ย้ายเข้ากรุงเทพฯ และปริมณฑล (Isarunkura, 1990) ด้วยเหตุนี้ส่งผลให้ในปัจจุบันประชากรที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ จังหวัดเดียวมีประมาณร้อยละ 10 ของประชากรทั้งประเทศ ก่อให้เกิดการกระจายตัวของประชากรไม่เท่ากัน แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อวิเคราะห์โดยสัดส่วนของพื้นที่และประชากรแล้ว พบว่าในระหว่างปี พ.ศ.2524 และ 2527 ไม่มีการกระจุกตัวกันหนาแน่นในพื้นที่พื้นที่หนึ่งจนเกินไป ถึงแม้ว่ากรุงเทพฯ จะมีประชากรเมืองมากกว่าเขตเมืองในจังหวัดอื่น ๆ แต่ก็มีพื้นที่มากกว่าเขตอื่น ๆ ซึ่งมีผลทำให้ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่ต่ำกว่าในบางจังหวัด ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบในเชิงความหนาแน่นของประชากรกับจังหวัดใกล้เคียงแล้ว กรุงเทพฯ ยังสามารถเจริญเติบโตอีกประมาณ 2-3 เท่า โดยที่การกระจายตัวของประชากรและกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่กระจุกตัวอยู่ในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งเท่านั้น (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2530)

การกระจายตัวของประชากรอีกลักษณะหนึ่งคือ การที่ประชากรเป็นจำนวนมากย้ายเข้ามาในกรุงเทพฯ จนทำให้เกิดลักษณะการกระจายของประชากรจากกรุงเทพฯ ไปอยู่ในจังหวัดที่มีอาณาเขตติดต่อกัน หรือจังหวัดปริมณฑล เกิดการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ที่เคยถูกจำแนกกว่าเป็นเขตชนบท ตามเขตการบริหาร (Urban-rural fringe) และการกระจายตัวของประชากรจากกรุงเทพฯ ได้ก่อให้เกิดเมืองบริวาร หรือลักษณะของชุมชน (Satellite communities) ที่มีขนาดและลักษณะแตกต่างกัน รอบ ๆ เขตกรุงเทพฯ และประชากรมักจะย้ายไปตามการขยายของพื้นที่เมืองเดิมออกไปรอบ ๆ ตามถนนสายหลัก (ซึ่งเรียกการพัฒนาแบบนี้ว่า "Ribbon Development") ทำให้เพิ่มระยะทาง เวลา และค่าใช้จ่าย ในการเดินทางในชีวิตประจำวันมากขึ้น โดยเฉพาะของผู้ที่ทำงานหรือโรงเรียนยังคงอยู่ในเขตกรุงเทพฯ (Isarankura, 1990; Punpuing, 1996) และการกระจายตัวของประชากรจากเมืองใหญ่ไปยังพื้นที่ใกล้เคียง ลักษณะนี้กำลังเกิดขึ้นกับเมืองหลักอื่น ๆ เช่น เชียงใหม่ พิษณุโลก ขอนแก่น นครราชสีมา หาดใหญ่ ซึ่งสังเกตจากปรากฏการณ์รถติดในระหว่างชั่วโมงเร่งด่วน

นอกจากนี้ อัตราการเติบโตของเมือง⁵ มีความสำคัญต่อการวางแผนพัฒนา เรื่องการกระจายตัวของประชากร โดยเฉพาะอัตราความแตกต่างระหว่างเขตเมืองและชนบท (Urban Rural Growth Differential, URGD) ถ้า URGD สูง แสดงว่าเขตเมืองมีอัตราเติบโตสูงกว่าเขตชนบทมาก ในช่วงปี พ.ศ.2524 และ 2527 พบว่าภาคอีสานมี URGD สูงที่สุดคือมีถึง 5.62 ตามด้วยเขตปริมณฑล ภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออก ภาคตะวันตก และภาคใต้ คำนี้นี้ชี้ให้เห็นว่า เขตปริมณฑลมีอัตราความเป็นเมืองสูงกว่าเขตชนบทเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ของประเทศ ยกเว้นภาคอีสาน ทั้งนี้เพราะการที่โรงงานอุตสาหกรรมและที่อยู่อาศัยได้กระจายออกไปในเขตปริมณฑล (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2530; Punpuing, 1996) ในระหว่าง 5 จังหวัดปริมณฑลนี้ จังหวัดปทุมธานีมี URGD สูงที่สุด (14.74) ตามด้วยจังหวัดนนทบุรี และนครปฐม สิ่งที่น่าสนใจคือจังหวัดที่มีการเติบโตของประชากรในเขตชนบทสูงกว่าในเขตเมือง คือ จังหวัดสมุทรสาคร และสมุทรปราการ

นโยบายเกี่ยวกับการกระจายตัวและการย้ายถิ่นภายในประเทศ

เนื่องจากการกระจายตัวของประชากรไม่เท่ากัน ทั้งในเขตชนบทและเมืองภูมิภาคต่าง ๆ และกรุงเทพฯ นโยบายที่เกี่ยวข้องกับการกระจายตัวของประชากรถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (2515-2519) โดยการลดการเคลื่อนย้ายแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมือง โดยเฉพาะในหน้าแล้ง ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 (2520-2524) รัฐบาลมีนโยบายที่จะลดอัตราการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่กรุงเทพฯ และชุมชนในบางจังหวัด สนับสนุนให้มีการเคลื่อนย้ายประชากรออกจากกรุงเทพฯ ไปยังจังหวัดใกล้เคียงและจังหวัดอื่น ๆ สนับสนุนให้มีการเคลื่อนย้ายประชากรภายในภาคมากกว่าระหว่างภาค สนับสนุนให้ประชากรย้าย

⁵ เขตเมือง นิยามโดยเทศบาลหรือสุขาภิบาลที่มีประชากรตั้งแต่ 5,000 คนขึ้นไป และมีความหนาแน่นของประชากรไม่ต่ำกว่า 1,000 คนต่อตารางกิโลเมตร (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2530)

จากชนบทเข้าสู่เมืองหลักของภาคนั้น ๆ และหยุดยั้งการอพยพเข้าของชาวต่างประเทศ โดยเฉพาะผู้ลี้ภัยจากประเทศข้างเคียง และส่งผู้อพยพที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยกลับประเทศเดิมของตน หรือส่งไปประเทศที่สาม ส่วนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (2525-2529) รัฐบาลได้ส่งเสริมให้มีการกระจายตัวของประชากรให้สอดคล้องกับระดับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศน์ ด้วยการเร่งพัฒนาชนบท สร้างเมืองหรือจังหวัดที่เป็น "Satellite towns" และโดยการสร้างเขตอุตสาหกรรมในเมืองชายฝั่งทะเล เช่น การพัฒนาเขตอุตสาหกรรมภาคตะวันออก (Eastern Seaboard) และกำหนดระดับการเพิ่มของประชากรในเขตกรุงเทพฯ ให้สอดคล้องกับการพัฒนาเมือง สำหรับในแผนพัฒนาฉบับที่ 6 (2530-2534) นั้น พบว่าการพัฒนาความเป็นเมืองของกรุงเทพฯ ที่เพิ่มขึ้นพร้อมกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนั้นหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่นคือ รัฐบาลไม่ขัดขวางการเติบโตนี้ เพราะฉะนั้นนโยบายการกระจายตัวของประชากรในแผนฉบับนี้จึงมุ่งไปที่อิทธิพลของทั้งปัจจัยดึงดูดและปัจจัยผลักดัน (pull and push factors) ที่มีต่อการเคลื่อนย้ายประชากรด้วยการลดปัจจัยผลักดัน โดยส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรด้วยการแนะนำพันธุ์พืชชนิดใหม่ ๆ การเลี้ยงสัตว์ การเลี้ยงปลา และสัตว์น้ำประเภทอื่น ๆ เพื่อเพิ่มรายได้ในชนบท รัฐบาลมีนโยบายเพิ่มคุณภาพชีวิตประชากรในชนบทด้วยการปรับปรุงสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน ขยายการให้บริการทางการศึกษาและสุขภาพอนามัย และสนับสนุนให้มีการกระจายอำนาจจากส่วนกลางสู่ท้องถิ่นมากขึ้น ตลอดจนการส่งเสริมให้มีการพัฒนาเมืองและชนบทให้สอดคล้องกับเอกลักษณ์ประจำท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจและจงใจให้รักถิ่นฐาน ซึ่งจะช่วยให้สามารถลดการอพยพเคลื่อนย้ายประชากรที่ไม่เหมาะสม (เฉลิมศักดิ์ วานิชสมบัติ, 2533) และในด้านของนโยบายที่จะลดปัจจัยดึงดูดในถิ่นปลายทางนั้น ประกอบด้วย การพัฒนากรุงเทพฯ และปริมณฑล เพื่อลดความกดดันที่กรุงเทพฯ เมืองโตเดี่ยว เพิ่มการพัฒนาในแต่ละภูมิภาค เพื่อลดการย้ายถิ่นระหว่างภาค และการเร่งพัฒนาเมืองอุตสาหกรรมชายฝั่งตะวันออก (Richter et al., 1990)

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 (2535-2539) เน้นการพัฒนาโครงข่ายบริการขั้นพื้นฐาน โดยเฉพาะการสร้างถนนที่เชื่อมโยงกรุงเทพฯ และปริมณฑล กับพื้นที่บริเวณชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยมีเป้าหมายที่จะพัฒนาให้เป็นระบบเครือข่ายชุมชนเมืองเดียวกัน และพัฒนาเมืองศูนย์กลางความเจริญในส่วนภูมิภาคให้เป็นฐานเศรษฐกิจหลักของแต่ละภาค เพื่อรองรับการกระจายการพัฒนาไปสู่ภูมิภาค หรือเพื่อหักเหกระแสการย้ายถิ่นเข้ากรุงเทพฯ และปริมณฑลนั่นเอง ส่วนในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 (2539-2542) นั้น ต้องการลดการอพยพเข้ากรุงเทพฯ และปริมณฑลโดยการมุ่งพัฒนาคน และเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการพัฒนาและเสริมสร้างโอกาสเพื่อสร้างอาชีพและการมีงานทำให้เหมาะสมกับศักยภาพชุมชนและท้องถิ่น โดยใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมมีการพัฒนาเกษตรยั่งยืน นอกจากนี้มีการวางแผนพัฒนาระบบขนส่งมวลชนที่มีประสิทธิภาพเพื่อเชื่อมโยงระหว่างชุมชนเพื่อบรรเทาความแออัดของกรุงเทพฯ

นโยบายด้านการย้ายถิ่นได้เปลี่ยนแปลงจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 ที่พยายามสกัดกั้นการย้ายถิ่น มาเป็นนโยบายการลดการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่กรุงเทพฯ แต่พยายามสนับสนุนให้มีการย้ายถิ่นไปสู่เมืองหลักและการย้ายภายในภาคที่อยู่อาศัยหรืออีกนัยหนึ่งคือ พยายามหักเหทิศทางการย้ายถิ่นจากชนบทเข้ากรุงเทพฯ เป็นการย้ายเข้าเมืองหลักในภูมิภาคต่าง ๆ ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 ซึ่งแผนนี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นคือ บางภาคที่เคยสูญเสียประชากรกลับได้ประชากรเพิ่มขึ้น และบางภาคที่เคยได้ประชากรเพิ่มขึ้นก็ต้องสูญเสียประชากรจากการย้ายถิ่นระหว่างภาคและเมืองหลัก ภาคที่มีบทบาทมากที่สุดคือภาคอีสาน ซึ่งเป็นภาคที่เสียประชากรสุทธิมากขึ้นตามด้วยภาคเหนือ และภาคใต้ ซึ่งเสียประชากรสุทธิทั้งสองภาค แต่ก่อนหน้าที่จะมีการพัฒนาเมืองหลัก ภาคใต้เคยได้ประชากรสุทธิจากการย้ายถิ่น ในขณะที่กรุงเทพฯ ได้ประชากรสุทธิสูงเกือบเท่าตัว ส่วนปริมณฑล และภาคตะวันออก ซึ่งเคยเสียประชากรกลับได้ประชากรเพิ่มขึ้น สำหรับภาคกลางและภาคตะวันตก ซึ่งเคยเสียประชากรก็ยังคงเสียประชากรต่อไป อย่างไรก็ตาม แสดงให้เห็นว่าผู้ย้ายถิ่นยังคงย้ายเข้ากรุงเทพฯ

และเพิ่มการย้ายเข้าปริมณฑลและภาคตะวันออก ทั้งนี้เนื่องจากการพัฒนาเศรษฐกิจในพื้นที่เหล่านี้ สำหรับการย้ายถิ่นระหว่างภาคได้เพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 20 ในช่วงปี พ.ศ.2508-2513 และ 2518-2523 สำหรับนโยบายการพัฒนาเมืองหลัก เมืองรอง และพื้นที่เฉพาะนั้นยังไม่ได้ผลในด้านเปลี่ยนทิศทางการย้ายถิ่นของประชากรที่คาดหวัง (สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2530) ถึงแม้ว่าในระยะต่อมาจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 นั้น พบว่ามีคนย้ายเข้าสู่เมืองหลักเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ เนื่องจากเหตุผลของการกระจาย การศึกษาระดับอุดมศึกษา และสำนักงานสาขาขององค์กร และหน่วยงานต่าง ๆ ตามเมืองหลัก ทำให้ผู้ย้ายถิ่นจำนวนมาก ย้ายเพื่อการศึกษา และเพื่อตำแหน่งการงานที่สูงกว่า แต่กรุงเทพฯ และปริมณฑลก็ยังคงเป็นแหล่งปลายทางใหญ่ของผู้ย้ายถิ่น

นอกจากนั้น การดำเนินงานของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 ก็ไม่สามารถลดจำนวนผู้อพยพเข้ามาในกรุงเทพฯ ตามที่คาดหวังพบว่า ระหว่างปี พ.ศ.2526-2528 นั้น ประมาณร้อยละ 80 ของผู้ย้ายถิ่นในกรุงเทพฯ เป็นผู้มาจากเขตชนบท (Richter et al., 1990) อย่างไรก็ตาม นโยบายการกระจายตัวของประชากรจากกรุงเทพฯ นั้น ประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง จากการที่มีการเติบโตอย่างรวดเร็วของประชากรในจังหวัดปริมณฑล (ดูตารางที่ 3) ประชากรของกรุงเทพมหานคร และปริมณฑลมีการเคลื่อนย้ายมากกว่าประชากรในส่วนอื่น ๆ ของประเทศไทย (Guest, 1992; Isarankura, 1990)

ตารางที่ 3: อัตราการเติบโตของประชากรทั่วราชอาณาจักร, กรุงเทพฯ และปริมณฑล,
 กรุงเทพฯ และปริมณฑล : 2503-2513, 2513-2523, 2523-2533, 2533-2543
 และ 2543-2553

ปี	ทั่วราชอาณาจักร	กรุงเทพฯ และปริมณฑล	กรุงเทพฯ	ปริมณฑล
2503-2513	2.70	3.07	3.46	2.27
2513-2523	2.65	3.83	4.22	2.93
2523-2533	1.96	2.57	2.26	3.29
2533-2543	1.62	2.29	1.95	3.00
2543-2553	1.04	1.50	1.10	2.25

ที่มา: Punpuing, 1999: Table 4: page 40

สรุป

สถานการณ์การย้ายถิ่นทั้งภายในประเทศ และ ระหว่างประเทศในช่วง 53 ปี แห่งการครองราชย์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้นมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งในรูปแบบ และระดับการย้ายถิ่นอย่างรวดเร็ว หลังจากช่วงประมาณ 25 ปี แห่งการครองราชย์ หรือคือเมื่อนโยบายการกระจายตัวของประชากร ได้ถูกบรรจุไว้ในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในปี พ.ศ.2515 นั่นคือ ผู้ที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ เป็นผู้ที่ไม่ได้เกิดในกรุงเทพฯ มากขึ้น ประชากรมีการกระจายตัวออกจากกรุงเทพฯ สู่อำเภอ ปริมณฑล และเมืองหลักเพิ่มขึ้น ในขณะที่ระดับความเป็นเมืองก็เพิ่มขึ้นในทุกภาคของประเทศไทย การย้ายถิ่นภายในประเทศไทยส่วนมากมีรูปแบบเป็น

การย้ายถิ่นแบบชั่วคราวมากกว่าการย้ายถิ่นแบบถาวร โดยเฉพาะเมื่อเศรษฐกิจของ ไทยในยุคฟองสบู่ ได้เกิดมีรูปแบบการย้ายถิ่นชนิดย้ายตามฤดูกาล ย้ายแบบหมุนเวียน อย่างเด่นชัด การย้ายถิ่นส่วนมากเป็นการย้ายเข้ามากรุงเทพมหานคร และเป็นการย้าย ถิ่นในภาค โดยภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นภาคที่มีผู้ย้ายถิ่นออกมากที่สุด ในขณะที่ ภาคใต้เป็นภาคที่มีผู้ย้ายถิ่นออกน้อยที่สุด กระแสการย้ายถิ่นจากชนบท สู่มืองยังเป็น กระแสสำคัญ โดยที่ผู้ย้ายถิ่นหญิงมักจะย้ายเข้ามากรุงเทพฯ และเขตเมืองอื่น ๆ มากกว่า ผู้ย้ายถิ่นชาย ผู้ย้ายถิ่นส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในวัยแรงงานตอนต้น เหตุผลสำคัญของการ ย้ายถิ่นคือการย้ายเพื่อทำงาน แต่อย่างไรก็ตามการย้ายถิ่นในช่วงต้นรัชสมัยของพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น ส่วนหนึ่งอาจเป็นการย้ายเพื่อลดความกดดันทางประชากร โดยเฉพาะในเขตชนบทที่ยังคงมีภาวะเจริญพันธุ์สูงกว่าในเขตเมืองคือ เมื่อ 30 ปีที่ผ่านมา โดยเฉลี่ยผู้หญิงหนึ่งคนมีลูกประมาณ 6 คน (อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์ และคณะ, 2540) เมื่อทรัพยากรมีจำนวนจำกัด การย้ายถิ่นจึงเป็นยุทธวิธีที่จะลดความกดดันเรื่องทรัพยากร ในเขตชนบท

เมื่อประเทศไทยประสบปัญหาภาวะเศรษฐกิจถดถอย ตั้งแต่กลางปี พ.ศ.2539 นั้น ดูเหมือนว่านโยบายที่พยายามเบี่ยงเบนกระแสการย้ายถิ่นจากกรุงเทพฯ อาจจะ ได้รับผลสำเร็จบ้างจากการที่โครงการก่อสร้างต่าง ๆ ต้องหยุดชะงักลงไป และโรงงาน อุตสาหกรรมหลายแห่งลดพนักงาน จึงอาจเป็นเหตุให้ผู้ย้ายถิ่นจำนวนหนึ่งย้ายกลับ ภูมิลำเนาเดิม ซึ่งสิ่งเหล่านี้ได้ทำให้รัฐบาลต้องทบทวนนโยบายการย้ายถิ่นอีกครั้ง และ หาวิธีการรองรับผู้ย้ายถิ่นกลับในชนบท เชื่อว่าถ้านโยบายในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 สามารถทำให้การพัฒนาในชนบทเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนคือ ประชากรในชนบทสามารถ มีคุณภาพชีวิตที่เหมาะสมกับศักยภาพของตนเองและชุมชน ก็อาจลดกระแสการย้ายถิ่น ที่เกิดจากปัจจัยหลัก โดยเฉพาะความยากจน ในชนบท แต่อย่างไรก็ตามการย้ายถิ่นก็ ยังเป็นยุทธวิธีหนึ่งของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และขบวนการย้ายถิ่นเป็นการลด ความเหลื่อมล้ำของการพัฒนาเป็นการกระจายทรัพยากรจากที่มีการพัฒนาสูงไปสู่ที่มี

ระดับการพัฒนาต่ำกว่า (พีระสิทธิ์ คำนวณศิลป์, 2533) เหล่านี้เป็นสิ่งที่รัฐบาลควรให้ความสำคัญต่อนโยบายการย้ายถิ่นอย่างรอบคอบ

ถึงอย่างไรก็ตาม นโยบายเกี่ยวกับการย้ายถิ่นและการกระจายตัวของประชากรในประเทศนั้น โดยแท้จริงแล้ว ส่วนหนึ่งของความสำเร็จต่าง ๆ นั้นมาจากงานและโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของเรา โดยเฉพาะการลดปัจจัยผลักดันให้เกิดการย้ายถิ่นในถิ่นต้นทาง และความพยายามกระจายทรัพยากรเพื่อให้เกิดการกระจายตัวของประชากรอย่างเหมาะสม

เอกสารอ้างอิง

- กรมการจัดหางาน. 2538. *การจัดส่งแรงงานไทยไปทำงานต่างประเทศ. ฝ่ายส่งเสริมและพัฒนาแรงงาน. สำนักงานบริหารแรงงานไทยไปต่างประเทศ.*
- กฤตยา อาชวนิจกุล. 2538. บทสังเคราะห์ภาพรวมสถานการณ์ “คนข้ามชาติ” ของประเทศไทย : นโยบายและทิศทางการวิจัย. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง การวิจัยเรื่อง “คนข้ามชาติ” ของประเทศไทย : นโยบาย แบบแผน และผลกระทบ. โรงแรมรอยัลซิติ้ กรุงเทพฯ, วันที่ 10 มกราคม.
- กฤตยา อาชวนิจกุล, พรสุข เกิดสว่าง, วรรณ จารุสมบุญ, จี๊ ละวิน, แสงเหมย และต้น หน้าย. 2541. *สถานการณ์แรงงานอพยพจากประเทศพม่า : ผลกระทบต่อประเทศไทยและความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล.*
- เกษมสันต์ จินณวาโส. 2538. *แรงงานอพยพจากต่างประเทศ : ข้อเท็จจริงประเด็นปัญหาและแนวทางแก้ไข. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. เอกสารหมายเลข 10.*
- เฉลิมศักดิ์ วานิชสมบัติ. 2533. “นโยบายการย้ายถิ่นในประเทศไทย”. *รายงานการสัมมนา นโยบายการย้ายถิ่นในประเทศไทย : การสัมมนาเรื่องข้อมูลที่จำเป็น. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารทางวิชาการหมายเลข 151.*
- ธนาภรณ์ ประดิษฐ์วงศ์. 2533. “ปัญหาเกี่ยวกับข้อมูลในเรื่องการย้ายถิ่น”. *รายงานการสัมมนา นโยบายการย้ายถิ่นในประเทศไทย : การสัมมนาเรื่องข้อมูลที่จำเป็น. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารทางวิชาการหมายเลข 151.*

คารณี ถวิลพิพัฒน์กุล. 2539. กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทยกำลังพัฒนา. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

นัยนา สุภาพิ๊ง. 2537. แรงงานไทยในต่างแดนที่ผิดกฎหมาย. กลุ่มเพื่อนแรงงานหญิงไทยในเอเชีย.

พชัย พยอมยนต์. 2533. “นโยบายการย้ายถิ่นในประเทศไทย”. รายงานการสัมมนา นโยบายการย้ายถิ่นในประเทศไทย : การสัมมนาเรื่องข้อมูลที่น่าสนใจ. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารทางวิชาการหมายเลข 151.

พิธีสิทธิ์ คำนวนศิลป์. 2533. “วิจารณ์บทความ”. รายงานการสัมมนา นโยบายการย้ายถิ่นในประเทศไทย : การสัมมนาเรื่องข้อมูลที่น่าสนใจ. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารทางวิชาการหมายเลข 151.

พรทิพย์ กาญจนจิตรา สายสุนทร. 2540. การเข้ามาในประเทศไทยของคนต่างด้าวเพื่อทำงาน : ข้อสำรวจทางกฎหมายปัญหาและทางเลือกนโยบาย. เอกสารประกอบการสัมมนาระดับชาติ เรื่อง ทางเลือกนโยบายการนำเข้าแรงงานข้ามชาติของประเทศไทย : การศึกษาข้อเท็จจริงจากกลุ่มผลประโยชน์ ข้อสำรวจทางกฎหมาย และการวิเคราะห์ระบบจัดการของรัฐ. โรงแรมสยามซิตี้ กรุงเทพฯ, วันที่ 26-28 พฤษภาคม.

ขงยุทธ แฉล้มวงษ์. 2539. การประเมินจำนวนคนงานต่างชาติ. รายงานความก้าวหน้าของโครงการ “A Policy Study on the Management of Undocumented Migrant Workers in Thailand”. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย.

- โยธิน แสงวงศ์, กฤตยา อาชวนิจกุล และ อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์. 2529. ความยากจนในภาคอีสาน ทางออกอยู่ที่ไหน : การศึกษาแบบการจัดกลุ่มสนทนา. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารทางวิชาการหมายเลข 97.
- วงศ์ จันทอง. 2537. การส่งออกแรงงานไทย : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง “คนข้ามชาติ” ของประเทศไทย : นโยบายและทิศทางการวิจัย. สถาบันวิจัยประชากรและสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. 2537. แรงงานไทยในสิงคโปร์ สถานการณ์, ปัญหา และทางเลือก. ร่างรายงานการศึกษา. เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์.
- สุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์. 2530. การศึกษาเปลี่ยนแปลง : ความเป็นเมือง การเติบโตของเมือง และการย้ายถิ่น. คณะสถิติประยุกต์ และศูนย์ศึกษาเมือง, สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- สุริชัย หวันแก้ว. 2538. คนข้ามชาติกับวัฒนธรรมข้ามพรมแดน กรณี ไทย-ญี่ปุ่น : แนวความคิด สถานการณ์ และประเด็นการวิจัย. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง การวิจัยเรื่อง “คนข้ามชาติ” ของประเทศไทย : นโยบายแบบแผน และผลกระทบ. โรงแรมรอยัลซิติ้ กรุงเทพฯ, วันที่ 10 มกราคม.
- สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2515. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- _____. 2520. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4. สำนักนายกรัฐมนตรี.
- _____. 2525. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5. สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2530. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2535. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2540. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2524. สรุปสาระสำคัญ แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 พ.ศ.2540-2544 และการปรับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8. สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2503. สำมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ.2503. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2513. สำมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ.2513. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2523 ก. สำมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ.2523. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2533 ข. รายงานเชิงวิเคราะห์ ฉบับที่ 2 การย้ายถิ่น สำมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ.2523. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2533 ก. สำมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ.2533. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2533 ข. รายงานเชิงวิเคราะห์ ฉบับที่ 1 การย้ายถิ่น สำมะโนประชากรและเคหะ ปี พ.ศ.2533. สำนักนายกรัฐมนตรี.

_____. 2527. การสำรวจการย้ายถิ่นของประชากรเข้าสู่กรุงเทพมหานครและปริมณฑล พ.ศ.2527. สำนักนายกรัฐมนตรี.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2540. รายงานผลการสำรวจการย้ายถิ่นของประชากร พ.ศ.2540. สำนักนายกรัฐมนตรี.

อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์. 2526. ทางเลือกของชาวนชนบทภาคกลาง การศึกษาติดตาม และเปรียบเทียบผู้ย้ายถิ่น จากบ้านทางช้าง จังหวัดอยุธยา. สถาบันวิจัยประชากร และสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารทางวิชาการหมายเลข 69.

อภิชาติ จำรัสฤทธิรงค์, ปราโมทย์ ประสาทกุล, วรชัย ทองไทย และ ฟิลิป เกสต์. 2540. การสำรวจภาวะคุมกำเนิดในประเทศไทย พ.ศ.2539. สถาบันวิจัยประชากร และสังคม, มหาวิทยาลัยมหิดล. เอกสารทางวิชาการหมายเลข 212.

อาภรณ์ จันทร์เจริญสุข. 2528. “การกระจายตัวประชากร การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ และการพัฒนา”. บทความเสนอในการ สัมมนาทางวิชาการระดับชาติ จัดโดย สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. พัทยา ชลบุรี.

Archavanitkul, Kritaya. 1998. Transnational Migration and Development in ASEAN Countries. Paper presented at *the Regional Workshop on Transnational Migration and Development in ASEAN Countries*. SD Avenue Hotel, Bangkok and Majestic Beach Resort Hotel, Hua Hin, Thailand : May 25-27.

Archavanitkul, Kritaya and Philip Guest. 1999. *Managing the Flow of Migration : Regional Approaches*. Mahidol University, Thailand. IPSR Publication No.233.

- Chamratrithirong, Aphichat, Kritaya Archavanitkul, Kerry Richter, Philip Guest, Varachai Thongthai, Wathinee Boonchalaksi, Kittaya Piriathamwong and Panee Vong-Ek. 1995. *National Migration Survey of Thailand*. Institute for Population and Social Research, Mahidol University, Thailand. IPSR Publication No.188.
- Goldstein, Sidney. 1971. Urbanization in Thailand, 1947-1967. *Demography* 8(2) : 205-223.
- Guest, Philip. 1996. Migration and Gender Relations : Conceptual Issues and Research Findings. Paper presented at *International Symposium on the Dynamics of Labor Migration in Asia*, Tokyo.
- _____. 1992. The Mobility Plans of Bangkok Residents. Paper presented at *the 1992 Thai National Symposium on Population Studies*, November 19-20. The Royal River Hotel, Bangkok.
- Hugo, Graeme and Singhanetra-Renard, Anchalee. 1987. International Migration of Contract Labour in Asia : Major Issues and Implications. Summary of the Proceeding of a *Workshop Held Under IDRC Auspices at Chiangmai University*, November 16-20, Chiangmai.
- Isarankura, Watana. 1990. Emerging Urban-Regional Linkages : the Bangkok Metropolitan Region. *Regional Development Dialogue*, 11(2) : 56-81.

- Jones, Huw and Pardthaisong, Tieng, 1999. The Impact of Overseas Labour Migration on Rural Thailand : Regional, Community and Individual Dimensions. *Journal of Rural Studies*, 15 (1) : 35-47.
- Kiranandana, Thienchay and Surasiengsunk, Suwanee. 1985. *Population Policy Background Paper Study on Economic Consequences of Urbanization in Thailand, 1987-2001*. Thailand Development Research Institute (TDRI).
- National Economic and Social Development Board (NESDB). *Summary The Eight National Economic and Social Development Plan (1997-2001)*. Office of the Prime Minister, Thailand.
- Punpuing, Sureeporn. 1999. Bangkok and Its Environment as the Context of Commuting. *Journal of Population and Social Studies*, 7 (2) : 33-69.
- _____. 1996. Commuting Behaviour Patterns in Bangkok (Ph.D. thesis. Centre for Resource and Environmental Studies, the Australian National University, Canberra).
- Punpuing, Sureeporn and Krittaya Archavanitkul. 1996. The Situation of Oversea Thai Workers : Past and Present. In *Movement of People Within and From the East and Southeast Asian Countries : Trends, Causes and Consequences*, edited by Carunia Mulya Firdausy. Toyota Foundation and Southeast Asian Studies Program, Indonesian Institute of Sciences, pp.67-83.

- Richter, Kerry, Apichat Chamratritthirong and Kritaya Archavanitkul. 1991. Migration Policy in Thailand : Needed Data. Paper presented in *the International Conference on Migration*” Singapore, February 7-9.
- Skrobanek, Siriporn. 1994. Traffic in Women, Forms and Remedies : the Case of Thailand. *Proceedings of the International Conference on Transnational Migration in the Asia-Pacific Region : Problems and Prospects*. Asian Research Center for Migration. Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.
- Soonthorndhada, Amara. 1987. *Circular Mobility of Female Labourers and Economic Development in Thailand*. International Exchange Department, Institutes of Developing Economies. Tokyo.
- Stern Aaron. 1998. *Thailand's Migration Situation and its Relations with APEC Members and Other Countries in Southeast Asia*. Asian Research Center for Migration, Institute of Asian Studies, Chulalongkorn University.
- Tasy Ching-lung. 1992. Clandestine Labour Migration to Taiwan. *Asian and Pacific Migration Journal*, 1(3-4) : 637-656.

ตารางที่ 2: การกระจายร้อยละของประชากรเมือง จำแนกโดยขนาดของเขตเมือง และภาคของประเทศไทย
ปี พ.ศ.2490 2503 2510

ขนาดเมือง (ประชากร, หน่วย 'พันคน)	ภาคกลาง			ภาคเหนือ			ภาคอีสาน			ภาคใต้			
	ปี พ.ศ.	2490	2503	2510	2490	2503	2510	2490	2503	2510	2490	2503	2510
จำนวนเขตเมือง		45	47	47	20	21	21	26	26	26	25	25	25
1000.0 และ มากกว่า		-	76.2	78.5	-	-	-	-	-	-	-	-	-
750.0-999.9		70.4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
75.0-99.9		-	-	-	-	-	-	-	-	17.8	-	-	-
50.0-74.9		-	-	-	-	-	16.8	-	17.5	-	-	-	-
40.0-49.9		-	-	1.3	-	14.6	10.7	-	-	18.6	-	-	20.0
30.0-39.9		-	2.8	6.2	-	9.9	7.9	16.2	27.3	8.5	-	20.3	30.4
20.0-29.9		3.9	7.0	4.9	11.7	15.1	22.4	9.8	-	4.6	-	16.3	14.5
15.0-19.9		3.2	3.0	2.5	-	16.4	16.1	7.4	8.4	14.1	35.4	26.7	3.5
10.0-14.9		6.2	4.1	1.5	40.0	23.7	18.2	25.3	25.3	29.0	17.1	17.2	17.5
5.0-9.9		11.5	6.2	4.7	41.1	18.9	7.9	31.3	17.5	4.8	25.8	16.0	13.2
ต่ำกว่า 5.0		4.8	0.7	0.4	7.1	1.4	-	10.0	4.0	2.6	21.7	3.5	0.9
รวม		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
ประชากร		1110	2364	3329	235	380	459	191	306	436	198	332	450

คุณภาพชีวิตประชากรไทย สมัย ร.9

กุศล สุนทรธาดา

ตลอดระยะเวลา 53 ปีแห่งการครองราช พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้บำเพ็ญพระราชกรณียกิจมากมาย เพื่อความผาสุกของประชาชน และความเจริญของประเทศชาติ ทรงขจัดปัญหาความเดือดร้อนของประชาชนในด้านการทำมาหากิน ให้ประชาชนมีอาชีพและรายได้เลี้ยงตนเองและครอบครัว ทรงส่งเสริมและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทำนุบำรุงส่งเสริมการศึกษา ทรงพัฒนาความเจริญทางการแพทย์และสาธารณสุข ดังจะเห็นได้จากโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริตั้งแต่เริ่มแรกจนปัจจุบันมีกว่า 2,000 โครงการ ที่เอื้อประโยชน์และช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตของชาวไทย ซึ่งเป็นโครงการที่อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ หรือเรียกสั้น ๆ ว่าสำนักงาน กปร. โดยสามารถจำแนกเป็นกลุ่มโครงการได้ 8 ประเภทคือ 1) ด้านการเกษตร 2) ด้านการพัฒนาแหล่งน้ำ 3) ด้านการส่งเสริมอาชีพ 4) ด้านสิ่งแวดล้อม 5) ด้านสาธารณสุข 6) ด้านคมนาคมและการสื่อสาร 7) ด้านสวัสดิการสังคม และ 8) โครงการด้านการศึกษาและอื่น ๆ ถ้าพิจารณาตั้งแต่ปีงบประมาณ 2515-2538 ซึ่งมีโครงการจำนวน 1,598 โครงการ พบว่า โครงการทั้งหมดใช้งบประมาณมากขึ้นแตกต่างกันไปตามลำดับดังนี้ มากที่สุดคือโครงการพัฒนาแหล่งน้ำ (ร้อยละ 33.54) ด้านการศึกษาและอื่น ๆ (ร้อยละ 17.18) ด้านสิ่งแวดล้อม (ร้อยละ 14.41) ด้านการเกษตร (ร้อยละ 13.53) ด้านการส่งเสริมอาชีพ (ร้อยละ 7.11) ด้านสวัสดิการ (ร้อยละ 6.29) คมนาคมและการสื่อสาร (ร้อยละ 5.54) และด้านสาธารณสุข (ร้อยละ 7.11) (สำนักงาน กปร., 2539)

โครงการและผลของโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ที่มีต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากรไทย

1. โครงการพัฒนาด้านการเกษตร

นับเป็นพระราชกรณียกิจที่ทรงค้ำนึ่งถึงมากที่สุด เพราะพระองค์ทรงเล็งเห็นว่าเศรษฐกิจของประเทศไทยขึ้นอยู่กับเกษตรมาแต่ไหนแต่ไร ความเจริญของประเทศต้องอาศัยความเจริญของการเกษตรเป็นสำคัญ จึงโปรดเกล้าฯ ให้มีการส่งเสริมการเกษตรในทุกแขนง พระราชประสงค์หรือเป้าหมายในการพัฒนาด้านการเกษตรก็คือ

- ก. ทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ โดยเฉพาะด้านอาหาร (เช่น ข้าว พืชผัก ผลไม้ ฯลฯ)
- ข. พยายามเน้นมิให้เกษตรกรพึ่งพาอยู่กับพืชเกษตรแต่เพียงอย่างเดียว เพราะจะเกิดความเสียหายง่าย มีความไม่แน่นอนของตลาดและธรรมชาติ ดังนั้นเกษตรกรจะต้องมีรายได้เพิ่มนอกเหนือจากภาคเกษตร เช่น การทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน เป็นต้น
- ค. ทรงเห็นว่าการพัฒนาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติจะมีผลโดยตรงต่อการพัฒนา การเกษตร จึงทรงมุ่งที่จะให้มีการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศในระยะยาว ทรงสนพระราชหฤทัยอย่างยิ่งต่อการที่จะทำนุบำรุงปรับปรุงสภาพของทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำ ฯลฯ ให้อยู่ในสภาพที่จะมีผลต่อการเพิ่มประสิทธิภาพของการผลิตอย่างมากที่สุด

แนวพระราชดำริเกี่ยวกับการพัฒนาประสิทธิภาพการผลิตทางการเกษตรที่สำคัญคือ การที่ทรงเน้นในเรื่องของการค้นคว้าทดลอง และวิจัยหาพันธุ์พืชต่าง ๆ ใหม่ ๆ ทั้งพืชเศรษฐกิจ (เช่น หม่อนไหม ยางพารา ฯลฯ) พืชเพื่อการปรับปรุงบำรุงดิน และพืชสมุนไพร ตลอดจนการศึกษาเกี่ยวกับแมลงศัตรูพืช ทั้งนี้รวมทั้งพันธุ์สัตว์ต่าง ๆ ที่เหมาะสม (เช่น โค กระบือ แพะ แกะ พันธุ์ปลา ฯลฯ) และสัตว์ปีกทั้งหลายด้วย เพื่อแนะนำให้เกษตรกรนำไปปฏิบัติได้ ราคาถูกและใช้เทคโนโลยีที่ง่าย และไม่สลับซับซ้อน ซึ่งเกษตรกรจะสามารถรับไปดำเนินการเองได้ และที่สำคัญคือ พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ หรือเทคนิควิธีการดูแลต่าง ๆ นั้น จะต้องเหมาะสมกับสภาพสังคมและสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย ทรงให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรในระยะยาว ให้ค่อยเป็นค่อยไป และมีสภาพชีวิตที่มีความสุข จากเป้าหมายดังกล่าว มีแนวพระราชดำริที่ถือเป็นเทคนิควิธีการที่จะบรรลุถึงเป้าหมายนั้นหลายประการคือ

ประการแรก ทรงเห็นว่าพัฒนาการเกษตรที่จะได้ผลจริงนั้น **จะต้องลงมือทดลองค้นคว้า ต้องปฏิบัติอย่างค่อยเป็นค่อยไป** ดังพระราชดำรัสว่า

“...เกษตรกรกรรมนี้ หรือความเป็นอยู่ของเกษตรกรนั้น
ขอให้ปฏิบัติ ไม่ใช่ถือตำราเป็นสำคัญอย่างเดียว....”

สำหรับการค้นคว้าทดลองนั้น ได้ทรงเน้นให้มีทั้งก่อนการผลิตและหลังการผลิตแล้ว โดยพิจารณาตั้งแต่เรื่องความเหมาะสมของพืช ความเหมาะสมของดิน ส่วนการค้นคว้าวิจัยหลังการผลิตคือการดูเรื่องความต้องการของตลาด เรื่องคุณภาพของผลผลิต ทำอย่างไรจึงจะให้เกษตรกรได้มีความรู้เบื้องต้นในด้านการบัญชีและคู่มือเรื่องรายได้-รายจ่ายโดยเน้นให้รู้จักการทำบัญชี การทำธุรกิจการเกษตรในลักษณะที่พอจะทำธุรกิจแบบพึ่งตนเองได้ สำหรับในเรื่องนี้ทรงเห็นว่า การรวมกลุ่มกันของเกษตรกรเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่จะช่วยได้เป็นอย่างดี

ประการที่สอง คือการที่ทรงเน้นการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติให้มากที่สุด เช่น การใช้ที่ดินที่ปล่อยทิ้งไว้เปล่า ๆ ให้เป็นประโยชน์ หรือการมองหาประโยชน์จากธรรมชาติในสิ่งที่คุณอื่นนึกไม่ถึง เช่น ครั้งหนึ่งทรงสนับสนุนให้มีการทำครั้งจากต้นจามจุรีที่ขึ้นอยู่ริมทางหลวงที่จะเสด็จฯ ไปพระราชวังไกลกังวล มีพระราชดำรัสว่า

“...เกิดจากความคิดที่จะเอาต้นก้ามปูมาทำให้ประชาชน
มีงานทำแล้วรวมเป็นกลุ่ม...”

ประการที่สาม คือ การประหยัด ทรงเน้นความจำเป็นที่จะลดค่าใช้จ่ายในการทำมาหากินของเกษตรกรให้เหลือน้อยที่สุด โดยอาศัยพึ่งพิงธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญ วิธีการของพระองค์มีตั้งแต่การสนับสนุนให้เกษตรกรใช้ โค กระบือ ในการทำนามากกว่าการใช้เครื่องจักร ให้มีการปลูกพืชหมุนเวียน โดยเฉพาะพืชตระกูลถั่ว เพื่อลดค่าใช้จ่ายเรื่องปุ๋ย หรือกรณีที่ต้องใช้ปุ๋ยก็ทรงสนับสนุนให้เกษตรกรใช้ปุ๋ยธรรมชาติแทนปุ๋ยเคมีซึ่งมีราคาแพง และมีผลกระทบต่อสุขภาพและคุณภาพของดินในระยะยาว ทรงสนับสนุนให้ทำ การเกษตรอย่างยั่งยืน นอกจากนั้นยังทรงแนะนำในเรื่องการผลิตก๊าซชีวภาพ อันจะมีผลดีทั้งในด้านเชื้อเพลิงและปุ๋ย รวมทั้งได้ทรงเน้นอยู่เสมอที่จะให้เกษตรกรมีรายได้เสริมหรือรายได้นอกการเกษตร จากการทำวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น เช่น ไม้ ย่านลิเภา ป่าหนัน ฯลฯ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ ในการจักสานเพื่อเป็นอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ของตนเอง

โครงการพัฒนาด้านการเกษตรอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น ประกอบด้วยงานหลายประเภทเกี่ยวกับการศึกษา ค้นคว้า ทดลอง วิจัยหาพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่นั้น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ดำเนินการอยู่ใน ศูนย์ศึกษาการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งดำเนินการในหลายภูมิภาค ในปัจจุบันนี้มีทั้งหมด 6 ศูนย์ ได้แก่ ศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนฯ อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา (เน้นการพัฒนาที่ทำกินให้มีความอุดมสมบูรณ์) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยทรายฯ

อ.ชะอำ จ.เพชรบุรี (เน้นการฟื้นฟูสภาพป่าเสื่อมโทรมและสร้างแนวป้องกัน ไฟป่า โดยใช้ระบบเปียก เช่น แนวคูคลอง เป็นต้น) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาอ่าวคุ้งกระเบนฯ
 อ.ท่าใหม่ จ.จันทบุรี (เน้นการคันคว่ำ ทดลอง และสาธิตการพัฒนาปรับปรุงสภาพแวดล้อมด้านประมงชายฝั่ง) ศูนย์ศึกษาการพัฒนาภูพานฯ อ.เมือง จ.สกลนคร (เน้นการทดลองงานพัฒนาด้านเกษตรต่าง ๆ การพัฒนาป่าไม้ด้วยระบบชลประทาน และการปลูกพืชเศรษฐกิจที่มีผลต่อการเพิ่มรายได้ของเกษตรกร) ศูนย์ศึกษาห้วยฮ่องไคร้ฯ อ.ดอยสะเก็ด
 จ.เชียงใหม่ (เน้นการพัฒนาพื้นที่ดินน้ำถาวร การปลูกป่า 3 อย่าง (ไม้เศรษฐกิจ ไม้ผล และไม้พื้น) 3 วิธี คือ โดยการใช้น้ำจากระบบชลประทาน น้ำฝน และฝายกักเก็บน้ำขนาดเล็กตามแนวร่องหุบเขา (check dam) รวมทั้งทดลองรูปแบบการพัฒนาที่ให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อม) และศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิภพทองฯ อ.เมือง จ.นราธิวาส (เน้นการศึกษาวิจัยดินพรุในภาคใต้ ให้สามารถนำมาใช้เป็นประโยชน์ด้านการเกษตรกรรม ศึกษาทดลองโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมขนาดครอบครัวแบบครบวงจรในเรื่องยางพาราและปาล์มน้ำมัน) โดยแต่ละศูนย์จะมีศูนย์สาขาอีกหลายแห่ง โดยผลสำเร็จจากการศึกษาทดลองจะนำไปถ่ายทอดสู่ประชาชนด้วยการฝึกอบรมให้เกษตรกรมีความรู้ในวิชาการเกษตรแผนใหม่ นอกจากนี้ยังมีโครงการเพื่อการส่งเสริมการเกษตรอื่น ๆ อีก เช่น โครงการส่งเสริมการปลูกข้าวและทำนาแบบขั้นบันได อ.ศรีสาคร จ.นราธิวาส หรือโครงการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นต้น

ในการจัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1). ทำการศึกษาคันคว่ำ ทดลอง และวิจัย เพื่อแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาต่าง ๆ ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ดังนั้นศูนย์ศึกษาฯ จึงเปรียบเสมือน “ตัวแบบ” ของความสำเร็จที่จะเป็นแนวทางให้แก่พื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

2). ทำการแลกเปลี่ยนสื่อสารระหว่างนักวิชาการ นักปฏิบัติ และประชาชน ดังนั้นหลังจากที่ศูนย์ได้ทำการศึกษาค้นคว้า ทดลองและวิจัยได้ผลแล้วก็ควรจะได้นำไปใช้ประโยชน์ในพื้นที่จริง โดยศูนย์จะเป็นแหล่งผสมผสานวิชาการและการปฏิบัติ และเป็นแหล่งแลกเปลี่ยนถ่ายทอดประสบการณ์ระหว่างนักวิชาการ เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานพัฒนาส่งเสริม และราษฎร

3). การพัฒนาแบบผสมผสาน ศูนย์ศึกษาฯ จะเป็นตัวอย่างของการใช้แนวคิด สหวิชาการ (multidisciplinary) เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่พื้นที่นั้น ระบบของศูนย์ศึกษาฯ จึงเป็นทั้งการผสมผสานในเรื่องความรู้ การดำเนินงานและการบริหารจัดการโดยศูนย์ศึกษาฯ แต่ละแห่งจะเป็นแบบจำลองของพื้นที่ และรูปแบบการพัฒนาที่ควรจะเป็น ที่สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่

4). การผสมผสานงานระหว่างหน่วยราชการ แนวทางการดำเนินงานของศูนย์ศึกษาฯ ทุกแห่ง เน้นความร่วมมือ ประสานงานระหว่างส่วนราชการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและผลสำเร็จของงานที่เกิดขึ้นได้จริง

5). เป็นศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จ (one-stop service) โดยศูนย์ศึกษาฯ มีการศึกษาทดลอง และสาธิตให้เห็นถึงความสำเร็จของการดำเนินงานพร้อมกันไปทุกด้าน ทั้งด้านเกษตร ปศุสัตว์ ประมงและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการพัฒนาด้านสังคมและงานอาชีพ โดยจะทำในลักษณะของ “พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต” ที่มีผู้สนใจเข้าไปศึกษาดูงานได้ทุกเรื่อง ในบริเวณศูนย์ศึกษาทั้งหมด และมีสาธิตไว้ทั้งในพื้นที่ศูนย์ศึกษา และพื้นที่หรือหมู่บ้านรอบ ๆ ศูนย์ซึ่งเป็นประชากรเป้าหมายกลุ่มแรกที่ได้รับประโยชน์ และนำไปขยายผลให้กว้างออกไป ประชาชนสามารถเข้ามาศึกษาดูงานในศูนย์ศึกษาฯ ด้วยตนเองหรือเข้ามาเป็นหมู่คณะก็ได้

ศูนย์ศึกษาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในด้านการพัฒนาการเกษตรที่กระจายในทุกภาคทั่วประเทศนั้น ได้ส่งผลโดยตรงต่อความกินดีอยู่ดีของเกษตรกรเป็นอย่างมาก เนื่องจากเป็น โครงการที่มุ่งแก้ปัญหาหลักด้านการพัฒนาการเกษตร โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งทำให้เกษตรกรได้มีโอกาสมากขึ้นในการเข้าถึงแหล่งความรู้ในด้านเทคนิคและวิชาการเกษตรสมัยใหม่ ซึ่งแต่เดิมเกษตรกรไม่เคยมีโอกาสเช่นนี้มาก่อน รวมทั้งยังได้มีโอกาสเรียนรู้และเห็นตัวอย่างของความสำเร็จของการผลิตในพื้นที่ต่าง ๆ และสามารถนำไปปรับใช้ในการเพาะปลูกของตนเองอย่างได้ผล ความเจริญของเกษตรกรและภาคเกษตรกรรมนี้ มิใช่มีจุดหมายในตัวเองเท่านั้น หากแต่ยังมีความหมายต่อความเจริญของภาคเศรษฐกิจแขนงอื่น และของประเทศชาติโดยรวมด้วย

2. โครงการพัฒนาแหล่งน้ำ

การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูกหรือการชลประทาน นับว่าเป็นงานที่มีความสำคัญและมีประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ในการช่วยให้เกษตรกรทำการเพาะปลูกได้อย่างสมบูรณ์ตลอดปี ในปัจจุบันพื้นที่การเพาะปลูกส่วนใหญ่ทุกภาคของประเทศ เป็นพื้นที่เพาะปลูก นอกเขตชลประทาน ซึ่งต้องอาศัยเพียงน้ำฝนและน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้พืชได้รับน้ำไม่สม่ำเสมอตามที่พืชต้องการ อีกทั้งความผันแปรเนื่องจากฝนตกไม่พอมะกับความต้องการ เป็นผลให้ผลผลิตที่ได้รับไม่ดีเท่าที่ควร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญสนพระราชหฤทัยเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งน้ำมากกว่าโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริประเภทอื่น ทรงให้ความสำคัญในลักษณะ “น้ำคือชีวิต” ดังพระราชดำรัส ณ สวนจิตรลดา เมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2529 ความตอนหนึ่งว่า

“...หลักสำคัญว่าต้องมีน้ำบริโภค น้ำใช้ น้ำเพื่อการเพาะปลูก เพราะว่าชีวิตอยู่ที่นั่น ถ้ามีน้ำคนอยู่ได้ ถ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้ ไม่มีไฟฟ้าคนอยู่ได้ แต่ถ้ามีไฟฟ้าไม่มีน้ำคนอยู่ไม่ได้...”

การพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น มีหลักและวิธีการที่สำคัญ ๆ คือ 1) ต้องเหมาะสมกับรายละเอียดสภาพภูมิประเทศเสมอ 2) ต้องเหมาะสมกับสภาพแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีในแต่ละท้องถิ่นเสมอ 3) ควรพิจารณาความเหมาะสมในด้านเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น หลีกเลี่ยงการเข้าไปสร้างปัญหาความเดือดร้อนให้กับคนกลุ่มหนึ่ง โดยสร้างประโยชน์ให้กับคนอีกกลุ่มหนึ่ง ไม่ว่าประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจเกี่ยวกับการลงทุนนั้น จะมีความเหมาะสมเพียงใดก็ตาม ด้วยเหตุนี้การทำงานโครงการพัฒนาแหล่งน้ำทุกแห่ง จึงพระราชทานพระราชดำริไว้ว่า ราษฎรในหมู่บ้านซึ่งได้รับประโยชน์จะต้องดำเนินการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดิน โดยจัดการช่วยเหลือผู้ที่เสียประโยชน์ตามความเหมาะสมที่จะตกลงกันเอง เพื่อให้ทางราชการสามารถเข้าไปใช้ที่ดินทำการก่อสร้างได้ โดยไม่ต้องจัดซื้อที่ดินซึ่งเป็นพระบรมราโชบายที่มุ่งหวังให้ราษฎรมีส่วนร่วมกับรัฐบาล และช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในสังคมของตนเอง และมีความหวงแหนที่จะต้องดูแลบำรุงรักษาสิ่งก่อสร้างนั้นต่อไปด้วย

โครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ อาจแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท ดังต่อไปนี้

- 1). โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก และอุปโภคบริโภค ได้แก่อ่างเก็บน้ำ และฝายทดน้ำ
- 2). โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการรักษาดันน้ำท่าธาร
- 3). โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ
- 4). โครงการระบายน้ำออกจากพื้นที่ลุ่ม
- 5). โครงการบรรเทาอุทกภัย

อย่างไรก็ตาม โครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ส่วนใหญ่จะมีวัตถุประสงค์เพื่อการเกษตรเป็นสำคัญ แต่ก็มีการพัฒนาแหล่งน้ำหลาย ๆ โครงการที่มีวัตถุประสงค์หลาย ๆ อย่างพร้อมกันไป

โครงการพัฒนาแหล่งน้ำอันเนื่องมาจากพระราชดำริ สามารถก่อให้เกิดประโยชน์แก่ประชาชนและประเทศชาติเป็นส่วนรวม ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว พอสรุปได้ดังนี้

- 1). ช่วยให้พื้นที่เพาะปลูกมีน้ำอย่างอุดมสมบูรณ์ สามารถทำการเพาะปลูกได้ทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง ช่วยให้ได้ผลผลิตมากขึ้นและสามารถทำการเพาะปลูกครั้งที่สองได้ เป็นการช่วยให้ราษฎรมีรายได้มากขึ้น
- 2). ในบางท้องที่เคยมีน้ำท่วมขัง จนไม่สามารถใช้ทำการเพาะปลูกได้ หรือไม่ได้ผลดีเท่าที่ควร โครงการระบายน้ำออกจากพื้นที่ลุ่มอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เช่น บริเวณขอบพรุ ทำให้พื้นที่แห้งลงจนสามารถจัดสรรให้ราษฎรที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองเข้าทำกินได้ ช่วยให้ไม่ไปบุกรุกทำลายป่าหาที่ทำกินแห่งอื่น ๆ ต่อไป ซึ่งเป็น การช่วยรักษาป่าไม้อันเป็นทรัพยากรของชาติไว้ได้
- 3). เมื่อมีการก่อสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดต่าง ๆ ไว้ ก็มีการปล่อยพันธุ์ปลา ทำให้ราษฎรที่อยู่ตามหมู่บ้านใกล้เคียงสามารถมีปลาบริโภคภายในครอบครัว หรือ เสริมรายได้ขึ้น
- 4). ช่วยให้ราษฎรมีน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคที่สะอาดอย่างเพียงพอ ตลอดปี ทำให้ราษฎรมีสภาพอนามัยดีขึ้น และยังช่วยให้มีแหล่งน้ำสำหรับการเลี้ยง สัตว์ด้วย
- 5). บางโครงการที่ทำเพื่อบรรเทาอุทกภัยในเขตชุมชนเมืองใหญ่ ๆ เช่น กรุงเทพฯ และปริมณฑล ช่วยลดความเสียหายต่อระบบเศรษฐกิจทั้งภาคเอกชน และภาครัฐบาลเป็นอันมาก
- 6). โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการผลิตไฟฟ้าพลังน้ำ จะช่วยให้ราษฎรที่อยู่ในป่าเขาในท้องที่ทุรกันดารได้มีไฟฟ้าใช้สำหรับแสงสว่างในครัวเรือนได้บ้าง
- 7). โครงการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการรักษาดินน้ำลำธารอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยการสร้างฝายกักเก็บน้ำบริเวณต้นน้ำลำธารเป็นชั้น ๆ พร้อมระบบ กระจายน้ำจากฝายต่าง ๆ ไปสู่พื้นที่สองฝั่งของลำธาร ทำให้พื้นดินชุ่มชื้น และป่าไม้ตาม

แนวสองฝั่งลำธารเขียวชอุ่มตลอดปี ลักษณะเป็นป่าเปียกสำหรับป้องกันไฟป่าเป็นแนวกระจายไปทั่วบริเวณต้นน้ำลำธาร ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ มีความอุดมสมบูรณ์ต่อไป

กล่าวได้ว่าการพัฒนาแหล่งน้ำนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทำทุกอย่าง ทุกขั้นตอน ดังที่นายปราโมทย์ ไม้กลัด เล่าให้ประชาชาติธุรกิจ ฉบับวันที่ 5-10 ตุลาคม 2538 ดังนี้

“...งานของพระองค์ท่านมีตั้งแต่ ถ้าน้ำขาดแคลนก็จัดหา และเมื่อน้ำท่วม น้ำมากก็จัดการบรรเทาให้น้อยลง เมื่อมีน้ำเน่าเสียก็ต้องมีการบำบัดการจืดน้ำค่าน้ำทั้งหมด ท่านทรงทราบปัญหาอย่างละเอียด...”

3. โครงการพัฒนาด้านการส่งเสริมอาชีพ

เป็นโครงการส่งเสริมทั้งอาชีพเกษตรกรรมและนอกเหนือจากเกษตรกรรม ซึ่งเป็นอาชีพหลัก โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริส่วนใหญ่ เมื่อได้ดำเนินการบรรลุวัตถุประสงค์ของโครงการแล้ว จะทำให้เกิดการส่งเสริมอาชีพแก่ราษฎรในพื้นที่ใกล้เคียง โดยเฉพาะศูนย์ศึกษาการพัฒนาทั้งหลายนั้น จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการจัดตั้งขึ้นมาก็เพื่อที่จะให้มีการศึกษา ค้นคว้า ทดลอง วิจัย เพื่อแสวงหาแนวทางและวิธีการพัฒนาด้านต่าง ๆ ที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และการประกอบอาชีพของราษฎรที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคนั้น ๆ เพื่อให้ราษฎรสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างจริงจัง ส่วนโครงการประเภทการส่งเสริมอาชีพโดยตรงนั้น ก็มีจำนวนไม่น้อยทั้งนี้เพื่อเป็นการช่วยเหลือให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ ใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ และเพิ่มรายได้ให้แก่ครอบครัว และยังเป็นการอนุรักษ์ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอีกด้วย เช่น โครงการฝึกอบรมและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรในหมู่บ้านรอบศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ โครงการศิลปาชีพพิเศษทั่วประเทศ โครงการส่งเสริมอุตสาหกรรมปาล์ม

ขนาดเล็ก โครงการศูนย์บริการการพัฒนาขยายพันธุ์ไม้ดอก-ไม้ผลบ้านไร่ อ.หางดง จ.เชียงใหม่ ผลของโครงการนอกจากประชาชนที่อยู่ในเป้าหมายโครงการ สามารถที่จะนำความรู้ไปประกอบอาชีพจนทำให้เกิดรายได้กับครอบครัว ยังเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอีกด้วย

4. โครงการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริด้านการพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนใหญ่จะเป็นวิธีการที่จะทำนุบำรุง และปรับปรุงสภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นในด้านต่าง ๆ อาทิ เช่น การอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ ดิน น้ำ และป่าไม้ ซึ่งมีสาระโดยสรุปดังนี้ คือ

ด้านการอนุรักษ์และพัฒนาทรัพยากรดิน

ในช่วงระยะเวลา 20 ปีที่ผ่านมา การเพิ่มผลผลิตและรายได้ของประเทศมาจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูกมากกว่าการเพิ่มผลผลิตต่อหน่วยพื้นที่ จนถึงขณะนี้ประมาณได้ว่าพื้นที่ที่เหมาะสมต่อการเกษตรกรรมได้ใช้ไปจนเกือบหมด และพยายามหาพื้นที่ชดเชยด้วยการอพยพโยกย้ายเข้าไปอยู่กระจุกกระจายในเขตป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่ป่าไม้ถูกทำลายเพิ่มจำนวนมากขึ้น เพราะการใช้ที่ดินกันอย่างขาดความระมัดระวัง และไม่มีการบำรุงรักษา ซึ่งทำให้เกิดความเสื่อมโทรมทั้งด้านเคมีและกายภาพ ปัญหาเหล่านี้หากไม่รีบแก้ไข ย่อมส่งผลกระทบต่อการพัฒนาประเทศเป็นอย่างมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องของดิน ทั้งในแง่ของการแก้ปัญหาดินที่เสื่อมโทรม ขาดคุณภาพ และการขาดแคลนที่ดินทำกิน สำหรับเกษตรกร ดังนี้

● สนับสนุนให้เกษตรกรเรียนรู้เข้าใจวิธีการอนุรักษ์ดินและน้ำ การปรับปรุงบำรุงดิน ซึ่งสามารถนำไปปฏิบัติได้เอง มีพระราชดำริว่า

“...การปรับปรุงที่ดินนั้นต้องอนุรักษ์ผิวดิน ซึ่งมีความสมบูรณ์ไว้ ไม่ให้ไถหรือลอกหน้าดินทิ้งไป สงวนไม้ยืนต้นที่ยังเหลืออยู่เพื่อที่จะรักษาความชุ่มชื้นของผิวดิน...”

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เพื่อทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับการสร้างระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ เป็นตัวอย่างในการป้องกันการชะล้างพังทลายของดิน การขยายพันธุ์พืชเพื่ออนุรักษ์ดินและบำรุงดิน ศูนย์ศึกษาการพัฒนาพิภพทองๆ ก็มีวัตถุประสงค์หลักในการศึกษาและพัฒนาพื้นที่พรุ ซึ่งเป็นดินเปรี้ยวให้เป็นดินที่มีคุณภาพ สามารถทำการเพาะปลูกได้ ตลอดจนการทำแปลงสาธิตการพัฒนาที่ดินแก่เกษตรกร ในบางพื้นที่มีปัญหาในการพัฒนา ปรับปรุงดินเสื่อมโทรมด้วยสาเหตุต่าง ๆ เช่น ดินเปรี้ยว ดินเค็ม ดินทราย ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อให้พื้นที่ที่มีปัญหาสามารถใช้ประโยชน์ทางการเกษตรได้อีก นอกจากนั้นเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2534 ได้พระราชทานพระราชดำริเกี่ยวกับหญ้าแฝก เพื่อป้องกันการชะล้างพังทลายของดินและอนุรักษ์ความชุ่มชื้นไว้ในดิน เพราะขั้นตอนการดำเนินการเองได้ โดยไม่ต้องให้การดูแลภายหลังการปลูกมากนัก และได้พระราชทานพระราชดำริอีกหลายครั้งเกี่ยวกับการนำหญ้าแฝกมาใช้ประโยชน์ในลักษณะต่าง ๆ และทรงเน้นเสมอว่ากระบวนการพัฒนาที่ดินทั้งหมดนี้จะต้องชี้แจงให้ราษฎร ซึ่งเป็นผู้ได้รับประโยชน์มีส่วนร่วมและลงมือลงแรงด้วย

● การจัดสรรและปฏิรูปที่ดิน พัฒนาที่ดินว่างเปล่าแล้วจัดสรรให้เกษตรกรที่ไร้ที่ทำกินได้ประกอบอาชีพในรูปของหมู่บ้านสหกรณ์ ทั้งนี้โดยให้สิทธิทำกินแต่ไม่ให้กรรมสิทธิ์ในการถือครอง พร้อมกับการจัดบริการพื้นฐานให้ตามความเหมาะสม นอกจากนี้ยังมีการจัดพื้นที่ทำกินให้ราษฎรชาวไทยภูเขา สามารถดำรงชีพอยู่ได้เป็น

หลักแหล่งโดยไม่ต้องทำลายป่าอีกต่อไป ในการจัดพื้นที่ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีหลักการว่าต้องวางแผนการจัดให้ดีเสียตั้งแต่ต้น โดยใช้แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศช่วย การจัดสรรพื้นที่ทำกินควรจัดสรรตามแนวพื้นที่รับน้ำจากโครงการชลประทานเป็นหลัก ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินของเกษตรกรเป็นปัญหาสำคัญยิ่งในปัจจุบัน ด้วยพระอัจฉริยะในการแก้ปัญหาจึงได้พระราชทาน “ทฤษฎีใหม่” ให้ดำเนินในพื้นที่ทำกินที่มีขนาดเล็ก ประมาณ 15 ไร่ ด้วยวิธีการจัดสรรที่ดินให้เหมาะสมกับการทำการเกษตรแบบผสมผสานอย่างได้ผล เพื่อให้เกษตรกรมีรายได้ใช้จ่ายตลอดปี ซึ่งได้ดำเนินการอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

- ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรแหล่งน้ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบดีว่าประชาชนส่วนใหญ่ของพระองค์ท่านมีอาชีพทางการเกษตรและอาศัยน้ำฝนจึงทรงเน้นการอนุรักษ์และพัฒนาแหล่งน้ำเป็นพิเศษ และทรงโปรดให้จัดตั้งศูนย์ศึกษาการพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ.คอยสะแกเค็ด จ.เชียงใหม่ เพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับรูปแบบที่เหมาะสมของการพัฒนาพื้นที่ดินน้ำลำธาร เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจ รวมทั้งรูปแบบการพัฒนาต่าง ๆ ที่ทำให้เกษตรกรพึ่งตนเองได้ โดยไม่ต้องทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนที่สนใจเข้าไปศึกษาและนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ โดยที่มีการอนุรักษ์ดินน้ำลำธารและพัฒนาป่าไปพร้อม ๆ กัน สุดท้ายความชุ่มชื้นก็จะเกิดขึ้น และจะบรรเทาปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภคบริโภคได้ในที่สุด มีพระราชหฤทัยมุ่งมั่นที่จะแก้ไข ปรับปรุงและพัฒนาป่าในอยู่ในสภาพสมบูรณ์ดั้งเดิม จากแนวพระราชดำริของพระองค์ก่อให้เกิดโครงการพัฒนาและบำรุงป่าไม้จำนวนมากมายทั่วประเทศ โดยเฉพาะป่าไม้ที่เป็นดินน้ำลำธารให้คงอยู่เช่นเดิม เพื่อป้องกันอุทกภัยต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น ในขณะเดียวกัน ก็ถนอมน้ำไว้ใช้สำหรับหล่อเลี้ยงแม่น้ำลำธารด้วย เช่น โครงการพัฒนาพื้นที่ห้วยลาน อันเนื่องมาจากพระราชดำริ อ.สันกำแพง จ.เชียงใหม่ เป็นต้น

5. โครงการพัฒนาด้านสาธารณสุข

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงให้ความสำคัญกับงานสาธารณสุขเป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นว่าโครงการที่พระราชทานให้กับประชาชนในระยะแรก ๆ ล้วนแต่เป็นโครงการด้านสาธารณสุข พระองค์ทรงให้ความสำคัญกับการสาธารณสุข เพราะการที่ประชาชนมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง จึงนำไปสู่สุขภาพจิตที่ดี และส่งผลให้การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมติดตามไปด้วย ดังพระราชดำรัสว่า

“...การรักษาความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกายเป็นปัจจัยของเศรษฐกิจที่ดี และสังคมที่มั่นคง เพราะร่างกายที่แข็งแรงนั้น โดยปกติจะอำนวยผลให้สุขภาพจิตใจสมบูรณ์ด้วย และเมื่อมีสุขภาพสมบูรณ์ดี พร้อมทั้งร่างกายและจิตใจแล้ว ย่อมมีกำลังทำประโยชน์ สร้างสรรเศรษฐกิจและสังคมของบ้านเมืองได้เต็มที่ ทั้งไม่เป็นภาระแก่สังคมด้วย คือเป็นแต่ผู้สร้างมิใช่ผู้ถ่วงความเจริญ...”

ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพบว่า ราษฎรเป็นจำนวนมากขาดการดูแลสุขภาพในด้านสุขภาพอนามัย โครงการหน่วยแพทย์พระราชทานจึงได้ถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ.2510 ต่อมาเมื่อมีการเสด็จแปรพระราชฐาน ไปประทับแรมเพื่อเยี่ยมราษฎรในพื้นที่โครงการต่าง ๆ โครงการพระราชดำริด้านการแพทย์จึงได้ขยายขอบข่ายออกไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งอาจแบ่งตามลักษณะงานได้เป็น 2 ประการคือ

- โครงการบำบัดรักษาโดยการตรวจจากคณะแพทย์พระราชทาน ซึ่งได้แก่ 1) แพทย์ประจำพระองค์และคณะแพทย์ตามเสด็จ 2) หน่วยแพทย์หลวง กองแพทย์หลวง สำนักพระราชวัง 3) โครงการแพทย์พิเศษตามพระราชประสงค์

4) โครงการศัลยแพทย์อาสาจากโรงพยาบาลต่าง ๆ 5) หน่วยทันตกรรมเคลื่อนที่พระราชทาน 6) คณะจักษุแพทย์

● โครงการอบรมหมอหมู่บ้านตามพระราชดำริ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริให้คัดเลือกราษฎรอาสาสมัครตามหมู่บ้านต่าง ๆ มาอบรมหลักสูตร “หมอหมู่บ้าน” เป็นครั้งแรกในปี 2525 เพื่อให้ราษฎรที่เข้าอบรมนำความรู้กลับไปช่วยเหลือประชาชนในท้องถิ่นของตน โดยเน้นเรื่องสาธารณสุขมูลฐาน การติดต่อกับเจ้าหน้าที่รักษาพยาบาลของรัฐ เป็นต้น โดยใช้สถานที่ของโรงพยาบาลที่พระราชานิเวศน์ตั้งอยู่

โครงการแพทย์พระราชทาน ซึ่งประกอบด้วยการบำบัดรักษาจากคณะแพทย์พระราชทานและอบรมหมอหมู่บ้าน ครอบคลุมพื้นที่ภาคเหนือ 10 จังหวัด ภาคอีสาน 8 จังหวัด และ 4 จังหวัด ภาคใต้ เป็นการช่วยแก้ไขปัญหาด้านสุขภาพอนามัยของราษฎรที่อยู่ในพื้นที่ห่างไกลและมีอุปสรรค ที่ระบบปกติยากจะเข้าไปดูแลได้ทั่วถึง โดยเฉพาะอย่างยิ่งราษฎรส่วนใหญ่มีฐานะยากจน และขาดความรู้ในการดูแลรักษาตนเอง ให้ได้รับการรักษาอย่างถูกต้อง โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ

6. โครงการพัฒนาด้านคมนาคมสื่อสาร

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริด้านคมนาคมและสื่อสารส่วนใหญ่จะเป็นโครงการเกี่ยวกับการปรับปรุงถนนหนทาง การก่อสร้างถนน เพื่อการสัญจรไปมาได้สะดวกและทั่วถึง การคมนาคมเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญของการนำความเจริญไปสู่ชนบท การสื่อสารติดต่อที่ดี ยังผลสำคัญทำให้เศรษฐกิจของราษฎรในพื้นที่บริเวณดีขึ้น ราษฎรก็มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ในการพัฒนาชนบทนั้น การคมนาคม เป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญที่จะมองข้ามไปเสียมิได้ เพราะเป็นเสมือนประตูเชื่อมระหว่างในเมืองและ

ชนบท ดังนั้นการที่จะเริ่มโครงการพัฒนาใด ๆ นั้น จะต้องเริ่มจากการปรับปรุง และการก่อสร้างถนนหนทางเป็นการเปิดประตูนำความเจริญเข้าไปสู่พื้นที่

7. โครงการด้านสวัสดิการสังคม

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริด้านสวัสดิการสังคม เป็นโครงการ เพื่อช่วยเหลือราษฎร ใ้มีที่อยู่อาศัย ที่ทำกิน และได้รับสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐาน ที่ประชาชนพึงจะได้รับ เช่น แหล่งน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภค บริโภค เพื่อให้มาตรฐาน ความเป็นอยู่ของราษฎรดีขึ้น ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความผาสุก ตัวอย่างของโครงการอัน เนื่องมาจากพระราชดำริด้านสวัสดิการสังคม เช่น โครงการพัฒนาพื้นที่วัดญาณ-สังวรารามอันเนื่องมาจากพระราชดำริ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาพื้นที่ทางการเกษตรที่ เสื่อมโทรม ให้อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเกษตรต่อไป และเป็นศูนย์บริการการพัฒนา ด้านการเกษตร รวมทั้งให้การอบรมผู้สนใจ พร้อมกันนี้วัดจะเป็นศูนย์รวมจิตใจ โดย การพัฒนาจิตใจพร้อม ๆ ไปด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมด้วย โครงการห้วยองคต อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ลักษณะงานเป็นการสำรวจแบ่งแปลงที่อยู่อาศัย และพื้นที่ การเกษตรให้ราษฎรในพื้นที่จำนวน 250 ครอบครัว พร้อม ๆ กับจัดสาธารณูปโภคขั้น พื้นฐานทั้งด้านการศึกษา สาธารณสุข สาธารณูปโภคต่าง ๆ ให้ประชาชนเหล่านั้นได้ อยู่อาศัยตามควรแก่สภาพที่เหมาะสม

8. โครงการด้านการศึกษาและอื่น ๆ

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริด้านการศึกษาและอื่น ๆ ได้แก่ โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำรินอกเหนือจากโครงการทั้ง 7 ประเภทที่ระบุมานี้ แล้วข้างต้น เช่น โครงการก่อสร้างเขื่อนป้องกัน น้ำทะเลกัดเซาะอันเนื่องมาจาก

พระราชดำริ จ.เพชรบุรี นอกจากนั้นยังรวมถึงโครงการด้านการศึกษาทรงเห็นความสำคัญของการศึกษาอย่างยิ่งยวด ดังพระบรมราโชวาท

“...การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างและพัฒนา
ความรู้ ความคิด ความประพฤติ และคุณธรรมของบุคคล
สังคม และบ้านเมืองใดให้การศึกษาที่ดีแก่เยาวชนได้
อย่างครบถ้วนล้วนพอดีเหมาะสมทุก ๆ ด้าน สังคมและ
บ้านเมืองนั้น ก็จะมีพลเมืองที่มีคุณภาพ ซึ่งสามารถธำรง
รักษาความเจริญมั่นคงของประเทศชาติไว้ และพัฒนา
ก้าวหน้าต่อไปได้โดยตลอด...”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชน ไม่ว่าจะอาศัยอยู่ใกล้หรือไกล ได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนโดยทั่วถึง โครงการทางด้านการศึกษาที่พระราชทานให้แก่ราษฎรของพระองค์ ได้แก่ การจัดตั้งกองทุนนฤฤทธิ์เพื่อช่วยเหลือเด็กที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ทรงสร้างโรงเรียนและพระราชทานทุนการศึกษา ในโครงการโรงเรียนตามวัดต่าง ๆ โครงการเจ้าพ่อหลวงอุปถัมภ์ เพื่อจัดสร้างโรงเรียนให้แก่เด็กชาวไทยภูเขา โครงการโรงเรียนนมเกล้า โดยให้ทหารที่ออกปฏิบัติการในพื้นที่ทุรกันดารได้มีโอกาสช่วยเหลือประชาชนในพื้นที่ มูลนิธิอานันทมหิดลให้ทุนการศึกษาแก่ผู้จบการศึกษาระดับอุดมศึกษาไปศึกษาต่อต่างประเทศ โครงการศาลารวมใจเพื่อจัดตั้งห้องสมุดประชาชน โครงการพระคาบส ซึ่งสอนวิชาชีพเกี่ยวกับช่าง วิทยุ และอิเล็กทรอนิกส์ และโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน นำสรรพวิชาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ มาประมวลเข้าด้วยกัน เป็นต้น

แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนานันเนื่องมาจากพระราชดำริ

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร., 2540) ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ *แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนานันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๖๖* โดยละเอียดและชัดเจน เพื่อเป็นการร่วมเฉลิมฉลองในวโรกาสอันเป็นมหามิ่งมงคลปีกาญจนาภิเษกในปี พ.ศ.2540 ที่ได้ทรงครองสิริราชสมบัติเป็นปีที่ห้าสิบ (สำนักงาน กปร., 2540) ผู้เขียนจึงขอคัดลอกข้อความส่วนใหญ่จากที่ปรากฏอยู่ในหนังสือ *แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนานันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว* หน้า 17-39 มาเผยแพร่ไว้ ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นการร่วมเฉลิมฉลองเนื่องในวโรกาสที่มีพระชนมพรรษาครบ 72 ปี และเพื่อเป็นการเผยแพร่แนวพระราชดำริ ซึ่งเกิดจากพระอัจฉริยะและพระปรีชาญาณอันยิ่งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน อันมีจุดมุ่งหมายสูงสุดคือความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของพสกนิกรของพระองค์ ตลอดจนความมั่นคง มั่งคั่งและยั่งยืนของประเทศชาติเป็นส่วนรวม

สาระสำคัญในแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนานันเนื่องมาจากพระราชดำริ

โครงการพัฒนานันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น มีอยู่มากมายหลากหลายประเภทแตกต่างกันไปตามลักษณะ และวัตถุประสงค์ของโครงการนั้น ๆ ซึ่งส่วนมากจะเป็นการแก้ไขปัญหาและพัฒนาด้านการทำมาหากินของประชาชนเป็นสำคัญ ดังนั้นโครงการพัฒนานันเนื่องมาจากพระราชดำริจึงเกี่ยวข้องกับเรื่องของการพัฒนาปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เช่น ดิน น้ำ ที่ทำกิน ทุน และความรู้ด้านเกษตรกรรม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ฯลฯ เป็นต้น ลักษณะพิเศษของแนวคิดและทฤษฎีในการพัฒนาที่ได้พระราชทานพระราชดำริเพื่อการแก้ไข ปรับปรุง และพัฒนา

ให้โครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริต่าง ๆ มีหลักการสำคัญคือ *จะต้องเรียบง่าย* ไม่ยุ่งยากสลับซับซ้อน ดังที่ได้ทรงใช้คำว่า "Simplify" หรือ "Simplicity" เช่น แนวคิดเรื่อง "น้ำดี ไล่น้ำเสีย" "ป่าสามอย่าง" ประโยชน์สี่อย่าง" และ "ทฤษฎีใหม่" เป็นต้น ทั้งในแนวความคิดและด้านเทคนิควิชาการจะต้องสมเหตุสมผล ทำได้รวดเร็ว และสามารถแก้ไขปัญหาให้ก่อประโยชน์ได้จริง ตลอดจนต้องมุ่งไปสู่วิถีแห่ง *การพัฒนาที่ยั่งยืน* (Sustainability) อีกด้วย

แนวคิดและทฤษฎีของการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งจะนำเสนอให้เห็นเป็นตัวอย่างพอสังเขป ในส่วนนี้มุ่งประสงค์พอให้สามารถมองเห็นภาพรวมของสิ่งที่เรียกว่า "แนวคิด" และ "ทฤษฎี" พื้นฐานเบื้องหลังในการทรงงานพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระองค์ โดยจะแยกออกตามลักษณะและประเภทของกลุ่มงานใหญ่ ๆ เช่น เรื่องที่เกี่ยวกับดิน น้ำ การพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาสังคมและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชน ฯลฯ ความสังเขปในแต่ละกลุ่มงานดังกล่าวมีดังนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่อง "น้ำ"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเป็นที่ยอมรับนับถือกันโดยทั่วไปว่า พระองค์คือปราชญ์ในเรื่องน้ำของแผ่นดินอย่างแท้จริง ตลอดระยะเวลาอันยาวนานของการทรงงานหนัก ตรากตรำอย่างไม่ทรงเคยหยุดหย่อนนั้น งานพัฒนาที่สำคัญยิ่งของพระองค์คือ งานที่เกี่ยวข้องกับ "น้ำ" ศาสตร์ทั้งปวงที่เกี่ยวกับน้ำ ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาและจัดหาแหล่งน้ำ การเก็บกัก การระบาย การควบคุม การทำน้ำเสียให้เป็นน้ำดี ตลอดจนการแก้ไขปัญหาทั่วมนั้น ย่อมประจักษ์ชัดและได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า พระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถของพระองค์นั้นหาผู้เสมอเหมือนได้ยากยิ่ง แนวคิดและทฤษฎีที่ทรงดำเนินการเกี่ยวกับน้ำในลักษณะต่าง ๆ กัน เช่น แนวคิด

เรื่อง “น้ำดีไล่น้ำเสีย” ในการแก้ไขปัญหามลพิษทางน้ำนั้น ทรงแนะนำให้ใช้หลักการแก้ไข โดยใช้ น้ำที่มีคุณภาพดีจากแม่น้ำเจ้าพระยา ช่วยผลักดันและเจือจางน้ำเน่าเสียให้ออกจากแหล่งน้ำของชุมชนภายในเมืองตามคลองต่าง ๆ เช่น คลองบางเขน คลองบางซื่อ คลองแสนแสบ คลองเทเวศร์ และคลองบางลำภู เป็นต้น วิธีนี้จะกระทำได้ด้วยการเปิด-ปิดประตูอาคารควบคุมน้ำ รับน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา ในช่วงจังหวะน้ำขึ้น และระบายน้ำสู่แม่น้ำเจ้าพระยาในระยะน้ำลง ผลก็คือน้ำตามลำคลองต่าง ๆ มีโอกาสไหลถ่ายเทหมุนเวียนกันมากขึ้น น้ำที่มีสภาพทรงอยู่กับที่และเน่าเสียก็จะกลับกลายเป็นน้ำที่มีคุณภาพดีขึ้น ด้วยวิธีธรรมชาติง่าย ๆ โดยการนำระบบการเคลื่อนไหลของน้ำตามธรรมชาติมาจัดระเบียบแบบแผนขึ้นใหม่ เป็นการ “จัดการทรัพยากรธรรมชาติในเชิงอนุรักษ์ควบคู่ไปกับการพัฒนาที่เรียบง่าย” ไม่ขัดกับหลักธรรมชาติแต่สอดคล้องและนำไปสู่ประโยชน์ที่ต้องการได้

“ไถธรรมชาติ” ของกรุงเทพมหานครที่บึงมักกะสัน ก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของแนวความคิด ในเรื่องการบำบัดน้ำเสียของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยได้ทรงวางแผนพระราชดำริไว้ว่า เมืองใหญ่ทุกแห่งต้องมี “ปอด” คือสวนสาธารณะไว้หายใจหรือฟอกอากาศ ในขณะที่เดียวกันก็ควรมีแหล่งน้ำไว้สำหรับกั้นกรองสิ่งโสโครกเน่าเสีย ทำหน้าที่เสมือนเป็น “ไถธรรมชาติ” จึงได้ทรงใช้ “บึงมักกะสัน” เป็นแหล่งน้ำที่รองรับน้ำเสียจากชุมชนในเขตปริมณฑลและในกรุงเทพมหานคร ตลอดจนเป็นแหล่งกักเก็บและระบายน้ำในฤดูฝน และที่บึงแห่งนี้เองก็ได้โปรดให้มีการทดลองใช้ผักตบชวา ซึ่งเป็นวัชพืชที่ต้องการกำจัดอยู่แล้วมาช่วยดูดซับความสกปรกปนเปื้อนรวมทั้งสารพิษต่าง ๆ จากน้ำเน่าเสีย ประกอบเข้ากับเครื่องกลบำบัดน้ำเสียแบบต่าง ๆ ที่ได้ทรงคิดค้นประดิษฐ์ขึ้นเอง โดยเน้นวิธีการที่เรียบง่าย ประหยัด และไม่สร้างความเดือดร้อนรำคาญแก่ประชาชนในพื้นที่นั้น มีพระราชกระแสในเรื่องนี้ว่า “...สวนสาธารณะ ถือว่าเป็นปอด แต่บึง (บึงมักกะสัน) เป็นเสมือนไตฟอกเลือด ถ้าไตทำงานไม่ดีเราก็ตาย อยากให้เข้าใจหลักการของความคิดนี้...” บึงมักกะสันในปัจจุบัน

ได้ทำหน้าที่ “ไต่ชนรรษชาติ” ของกรุงเทพมหานครอย่างมีประสิทธิภาพ ได้มีส่วนช่วยบรรเทามลพิษทางน้ำ และเป็นแหล่งศึกษาทดลองด้านการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมอาชีพ และการนำของเสียมาใช้ให้ก่อประโยชน์ได้อย่างยิ่ง

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่องน้ำของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น มีอยู่มาก และหลากหลายดังได้กล่าวไว้แล้ว นอกจากนี้ยังมีแนวความคิดในโครงการเก็บกักน้ำขนาดใหญ่ของประเทศ เช่น โครงการพัฒนากลุ่มน้ำป่าสัก เพื่อเป็นแหล่งเก็บกักน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้งและป้องกันบรรเทาน้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก อันเกิดจากน้ำพระราชหฤทัยที่ทรงห่วงใยถึงปัญหาวิกฤติการณ์น้ำที่จะเกิดขึ้นแก่ประเทศไทยในอนาคต คือปัญหาน้ำท่วมกับปัญหาน้ำแล้ง ซึ่งเกิดขึ้นสลับกันอยู่ตลอดเวลา สร้างความสูญเสียอันยิ่งใหญ่แก่เกษตรกรและประชาชนโดยทั่วไปอยู่เป็นประจำ จึงจำเป็นต้องดำเนินการจัดสร้างโดยเร่งด่วน เพื่อเป็นแหล่งต้นตุน้ำชลประทานในการเกษตรกรรมในฤดูแล้ง เพื่อป้องกันและบรรเทาอุทกภัยในบริเวณกลุ่มน้ำป่าสักและกลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนล่างในฤดูน้ำหลาก เพื่อบรรเทาปัญหาน้ำเน่าเสียในเขตกรุงเทพมหานครและเมืองใหญ่ในภาคกลาง และเพื่อผลประโยชน์ทางอ้อมนานัปการที่จะบังเกิดขึ้น

นอกเหนือไปจากโครงการพัฒนากลุ่มน้ำป่าสักแล้ว ทางภาคใต้ของประเทศไทยก็ประสบกับปัญหาของน้ำท่วม น้ำจืด น้ำเปรี้ยว น้ำเค็ม อันเป็นผลทำให้การเกษตรกรรมไม่ได้ผลดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณพื้นที่โคยรอบเขตป่าพรุและที่ใกล้กับเขตดินพรุ เช่น บริเวณพื้นที่กลุ่มน้ำปากพนัง และบริเวณกลุ่มน้ำบางนรา เป็นต้น โดยมีหลักการสำคัญให้วางโครงกาและก่อสร้างระบบแยกน้ำ “3 รส” ออกจากกันคือ สร้างระบบป้องกันน้ำเปรี้ยวจากพรุที่ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมเป็นกรด ระบบป้องกันน้ำเค็มบุกรุก และระบบส่งน้ำจืดช่วยเหลือพื้นที่เกษตรกรรมและพื้นที่การอุปโภคบริโภค โครงการฯ นี้ ได้ทรงวางแนวคิดและวิธีการในเรื่องการแยกน้ำแต่ละประเภทใน

พื้นที่เดียวกันให้แยกออกจากกันด้วยวิธีการที่แยบยล อันแสดงถึงพระอัจฉริยภาพในศาสตร์ของน้ำอย่างแท้จริง

2. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับเรื่อง “ดิน”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์และปรับปรุงบำรุงดิน เพื่อการเกษตรกรรมไว้หลายประการ ทั้งนี้รวมถึง “การใช้หญ้าแฝก” เพื่ออนุรักษ์และป้องกันการพังทลายของหน้าดิน จนประเทศไทยกลายเป็นศูนย์กลางของการใช้เทคนิคและวิชาการหญ้าแฝกที่ประสบความสำเร็จและมีความก้าวหน้ามากที่สุดในโลกปัจจุบัน แนวคิดและทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับดินที่สมควรยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขปในส่วนนี้มีดังต่อไปนี้ คือ **วิธีการแก้ไขปัญหาดินเปรี้ยวด้วย “การแก้ดิน”** ดังได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า สภาพพื้นที่ดินทางภาคใต้ มีสภาพเป็นดินเปรี้ยวจัด ทำการเพาะปลูกไม่ได้เนื่องจากมีกรดกำมะถัน อันเป็นสาเหตุของดินเปรี้ยวอยู่เป็นอันมาก วิธีการแก้ไขก็คือ ใช้กรรมวิธี **“แก้ดินให้เปรี้ยว”** ด้วยการทำให้ดินแห้งและเปียกสลับกันเพื่อเร่งปฏิกิริยาทางเคมีของดินให้มีกรดจัดมากขึ้น จนถึงที่สุด จากนั้นจึงมีการปรับปรุงดินเปรี้ยวโดยวิธีการต่าง ๆ เช่น โดยการควบคุมระบบน้ำใต้ดิน เพื่อป้องกันการเกิดกรดกำมะถัน การใช้วัสดุปูนผสมประมาณ 1-4 ตันต่อไร่ การใช้น้ำชะล้างจนถึงการเลือกใช้พืชที่จะเพาะปลูกในบริเวณนั้น **“การแก้ดิน”** โดยวิธีการที่ได้ พระราชทานไว้ นั้น สามารถทำให้บริเวณพื้นที่ดินที่เปล่าประโยชน์และไม่สามารถทำอะไรได้ กลับฟื้นคืนสภาพที่สามารถทำการเพาะปลูกได้อีกครั้งหนึ่ง ด้วยวิธีการอันเกิดจากพระปรีชาสามารถโดยแท้

การใช้หญ้าแฝก เพื่อการอนุรักษ์และปรับปรุงบำรุงดิน ก็เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงคิดค้นวิธีการใช้และดัดแปลงจากวิธีการสมัยเก่าที่ใช้กันมา ตั้งแต่ครั้งโบราณ โดยเฉพาะพระราชทานแนวคิดและทฤษฎี

การใช้หญ้าแฝกให้มีประสิทธิภาพสูงสุดตามลักษณะและสภาพภูมิประเทศที่แตกต่างกัน เช่น การปลูกหญ้าแฝกเป็นแถวตามแนวระดับขวางตามความลาดของเขา การปลูกหญ้าแฝกเพื่อแก้ปัญหาการพังทลายของดินที่เป็นร่องน้ำลึก การปลูกในพื้นที่ลาดชัน และการปลูกเพื่อการอนุรักษ์ความชุ่มชื้นในดิน ซึ่งผลสำเร็จจากการนี้ ส่วนหนึ่งเป็นที่ยอมรับนับถือจากนานาชาติ จนกระทั่งสมาคมด้านการป้องกันการพังทลายของดินระหว่างประเทศได้ทูลเกล้าฯ ถวายรางวัลอันทรงเกียรติแก่พระองค์ในฐานะที่ทรงเป็นนักอนุรักษ์ดินและสภาพแวดล้อมที่มีผลงานยอดเยี่ยม

3. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

นอกเหนือไปจากการให้ความสำคัญอย่างยิ่งยวดกับเรื่องของดินและน้ำแล้ว แนวคิดและทฤษฎีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในโครงการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำรินั้น ยังคำนึงถึงความสอดคล้องเกื้อกูลกันระหว่างการพัฒนาและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเคร่งครัดมาโดยตลอด ความเข้าใจอันถ่องแท้ถึงธรรมชาติและสภาวะตามธรรมชาติ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติของพระองค์นั้น ทำให้เกิดแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของทรัพยากรป่าไม้ การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมในด้านต่าง ๆ ตัวอย่างที่พอจะแสดงให้เห็นเป็นสังเขปคือ

“ป่า 3 อย่าง ประโยชน์ 4 อย่าง” เป็นแนวคิดของการผสมผสานความต้องการในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ควบคู่ไปกับความต้องการด้านเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือเพื่อป้องกันมิให้เกษตรกรเข้าบุกรุกทำลายป่าไม้ เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ จึงควรให้ดำเนินการปลูกป่า 3 อย่าง เพื่อประโยชน์ 4 อย่าง คือ ป่าสำหรับไม้ใช้สอย ป่าสำหรับเป็นไม้ผล และป่าสำหรับเป็นเชื้อเพลิง ป่าหรือสวนป่า

เหล่านี้นอกจากเป็นการถือฤกษ์และอำนวยประโยชน์ใน 3 อย่างนั้นแล้ว ป่าไม้ไม่ว่าจะเป็นชนิดใดก็จะอำนวยประโยชน์ในการอนุรักษ์ดินและน้ำ และคงความชุ่มชื้นเอาไว้ อันเป็นการอำนวยประโยชน์อย่างที่ 4 ซึ่งเป็นผลพลอยได้

“ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก” เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นความเข้าใจพระทัยอย่างลึกซึ้งถึงวิถีแห่งธรรมชาติ โดยที่พระราชทานแนวคิดที่ว่า บางครั้งป่าไม้ก็เจริญเติบโตขึ้นเองตามธรรมชาติ ขอเพียงอย่าเข้าไปรบกวนและทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หากปล่อยให้ตามสภาพธรรมชาติชั่วระยะเวลาหนึ่งป่าไม้ก็จะขึ้นสมบูรณ์เอง การระดมปลูกป่าด้วยความไม่เข้าใจ เช่น ปอกเปลือกหน้าดินซึ่งมีคุณค่ามากออกไป และปลูกพันธุ์ไม้ซึ่งไม่เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่นและระบบนิเวศน์บริเวณนั้น นอกจากต้นไม้ที่ปลูกไว้จะตายโดยไม่ได้ประโยชน์แล้ว ยังทำลายสภาพแวดล้อมอีกด้วย แนวความคิดที่ลึกซึ้งนี้ จึงเป็นที่มาของคำว่า “ปลูกป่าโดยไม่ต้องปลูก” ซึ่งเป็นที่ยึดถือกันในหมู่ผู้รู้ทั่วไป

“ฝายชะลอความชุ่มชื้น” (Check Dam) ก็เป็นอีกแนวคิดหนึ่งที่เกิดจากพระปรีชาสามารถอันยิ่งใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงคิดค้นขึ้นเพื่อเป็นวิธีการในการสร้างความชุ่มชื้นให้กับพื้นที่ป่าไม้ด้วยวิธีง่าย ๆ ประหยัด และได้ผลดี นั่นคือก่อสร้างฝายเล็ก ๆ ไล่สอดคล่องไปกับสภาพธรรมชาติที่หาได้ง่ายในท้องถิ่น ฝายชะลอความชุ่มชื้น (Check Dam) มีอยู่ 2 ประเภท คือ ฝายคั่นน้ำลำธาร สำหรับกักกระแสน้ำไว้ให้ไหลช้าลง และสามารถซึมลงได้ผิวดินเพื่อสร้างความชุ่มชื้นในบริเวณนั้น และอีกประเภทหนึ่งคือ ฝายคักตะกอนดินและทรายมิให้ไหลลงสู่เบื้องล่าง ฝายทั้ง 2 ประเภทสามารถสร้างความชุ่มชื้นและชะลอความชุ่มชื้นรวมทั้งเป็นระบบวงจรน้ำที่อำนวยประโยชน์แก่การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าไม้ได้อย่างมีประสิทธิภาพดียิ่ง ดังตัวอย่างที่ศูนย์ศึกษาพัฒนาห้วยฮ่องไคร้อ.คอยสะเกิด จ.เชียงใหม่ เป็นต้น

แนวคิดและทฤษฎีที่สำคัญในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอีกประการหนึ่งก็คือ ทฤษฎีในการแก้ไขปัญหาความแห้งแล้งและการขาดแคลนน้ำ เพื่อเกษตรกรรม โดยการดำเนินการตามแนว “ทฤษฎีใหม่” อันเป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ซึ่งมีอยู่จำกัดให้ก่อประโยชน์สูงสุด ขณะเดียวกันก็มีน้ำไว้ใช้ตลอดปี เป็นการอำนวยประโยชน์ต่อทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไปด้วย

“ทฤษฎีใหม่” อันเกิดจากพระปรีชาสามารถและพระอัจฉริยภาพของพระองค์นั้น มีหลักสำคัญง่าย ๆ ไม่สลับซับซ้อน สรุปได้ว่า พื้นที่ถือครองโดยถั่วเฉลี่ยของเกษตรกรไทยอนุमानว่าจะมีเนื้อที่ประมาณ 15 ไร่ แบ่งพื้นที่ตามวิธีการทฤษฎีใหม่จะเป็นนาข้าว 5 ไร่ พืชไร่พืชสวน 5 ไร่ สระน้ำ 3 ไร่ (ลึกประมาณ 4 เมตร จนน้ำได้ประมาณ 19,000 ลูกบาศก์เมตร) ที่อยู่อาศัยและอื่น ๆ 2 ไร่ หรือสูตร 30-30-30-10 คือ ขุดสระ 30% นาข้าว 30% พืชไร่-พืชสวน 30% บ้านและสิ่งอำนวยความสะดวก 10%

แนวพระราชดำริเรื่องทฤษฎีใหม่ที่ได้พระราชทานแก่ประชาชนมาตั้งแต่ปี 2537 จนกระทั่งถึงปี 2540 นั้น พระองค์ท่านทรงแบ่งทฤษฎีการพัฒนาออกเป็น 3 ชั้น หรือ 3 ระดับด้วยกัน (สุรเกียรติ์ เสถียรไทย, 2541) คือ ชั้นแรกทรงพระราชทานแนวความคิดในการดำรงชีวิตของประชาชนให้หันมาให้ความสำคัญกับความเป็นอยู่แบบพอมีพอกิน สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ทั้งนี้ทรงให้ตัวอย่างในการดำรงชีวิตอยู่อย่างเพียงพอแก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่เกษตรกร โดยทรงแนะนำให้ปลูกพืชที่ใช้เป็นอาหารประจำวัน เช่น ข้าว พืชผัก ผลไม้ และการเลี้ยงไก่ เลี้ยงปลา ในฐานะแหล่งโปรตีน เมื่อเกษตรกรและชาวบ้านสามารถปลูกพืชอาหารหลักไว้บริโภคเองเป็นส่วนใหญ่แล้ว ก็จะทำให้ลดค่าใช้จ่ายประจำวันลงไปได้มาก และจะค่อย ๆ เลี้ยงตนเองได้โดยลดการพึ่งพาจากภายนอกลง รวมทั้งจะมีรายได้จากการจำหน่ายผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคในที่สุด แต่การลงทุนและการทำการเกษตรทฤษฎีใหม่ขั้นที่หนึ่งนี้

ต้องอาศัยเงินทุน เทคโนโลยี เครื่องมือเครื่องจักร พอสสมควร ในที่นี้รัฐและภาคธุรกิจ โดยเฉพาะภาคการเงินจะต้องให้ความสนับสนุนช่วยเหลือในเบื้องต้นก่อน ทั้งด้านการลงทุน การให้ความรู้ทางวิชาการเกษตร การบริหารจัดการฟาร์ม การทำบัญชี การแจกจ่ายพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ตลอดจนการให้ความช่วยเหลือในการขุดสระน้ำ การสนับสนุนแหล่งน้ำ เป็นต้น

ขั้นที่สอง ทรงมุ่งการรวมกลุ่มกันของเกษตรกร เพื่อช่วยให้เกษตรกรที่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นชุมชนเกิดความเข้มแข็งและสามารถกระทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจร่วมกันได้ในต้นทุนที่ต่ำ และมีประสิทธิภาพที่สูงกว่าการทำคนเดียวทั้งในด้านการผลิต การแปรรูป การตลาด การจัดจำหน่าย การลงทุนร่วมกัน และเป็นการเพิ่มอำนาจในการต่อรองกับเศรษฐกิจภายนอกชุมชน ในขั้นที่สองนี้องค์การพัฒนาเอกชนและองค์กรพัฒนาชุมชน จะมีบทบาทสำคัญมากในการช่วยให้เกิดความเข้าใจในประโยชน์ของการรวมตัวกันของสมาชิกในชุมชน ภาครัฐต้องการให้สนับสนุนการรวมตัวกันในชุมชน และต้องพยายามแก้ไขกฎ ระเบียบ และวัฒนธรรมของระบบราชการที่จะเป็นอุปสรรคต่อการรวมตัว หรือการสร้างสรรคัณวัตกรรมชุมชนดังกล่าว ในขณะที่เดียวกัน ภาคธุรกิจก็สามารถมีบทบาทเสริมในการช่วยถ่ายทอดเทคนิคการบริหาร การตลาด และหรือการแปรรูปสินค้าขึ้นพื้นฐานได้ ตลอดจนอาจเข้าช่วยให้เกิดการอบรมและการออกทรัพย์ระดับชุมชนได้กว้างขวางขึ้น

ขั้นที่สาม ทรงแนะนำให้เกิดการประสานงานข้ามภาคกันคือ ให้ภาคชุมชนเชื่อมโยงกับภาคธุรกิจ ภาคอุตสาหกรรม ภาคพลังงาน ภาคการเงิน ซึ่งเป็นภาคที่มีทุนเข้มแข็งกว่า มีเทคโนโลยีสูงกว่าและซับซ้อนกว่า มีวิธีบริหารจัดการและการตลาดที่กว้างกว่า จุดนี้เองที่นับได้ว่าเป็นสุดยอดของการเชื่อมโยงโลกแห่งชุมชนท้องถิ่นพัฒนาที่มีความมั่นคงเข้มแข็งกับภาคการเมืองเพื่อออกไปร่วมกันแข่งขันและใช้ศักยภาพของไทยอย่างมีคุณภาพในระบบโลกาภิวัตน์ของโลกกว้าง ภาครัฐเองก็อาจแสดงบทบาทเสริม

ที่สำคัญด้วยการสนับสนุนให้เกิดการเชื่อมโยง และการถ่ายทอดทุนและเทคโนโลยีที่เหมาะสม ตลอดจนช่วยให้เกิดการผสมผสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความก้าวหน้าของภาคเมืองได้อย่างสร้างสรรค์ และมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นได้

จากทฤษฎีการพัฒนาตามแนวพระราชดำริที่กล่าวมา จะเห็นได้ว่าจากประสบการณ์ในการปกครองประเทศ การศึกษาและการทดลองงานพัฒนามาตลอดที่พระองค์ทรงครองราชย์นั้น พระองค์ได้เล็งเห็นถึงความสำคัญในการพัฒนาทัศนคติและวิถีการดำรงชีวิตของคนในสังคม โดยมุ่งหวังให้คนในสังคมสามารถพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่งก่อน และสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือกันของคนในสังคม ในชุมชน เพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันพัฒนาสภาพความเป็นอยู่และสวัสดิการสังคมร่วมกัน เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง อันเป็นการเตรียมความพร้อมของชุมชนหรือของสังคม ที่จะก้าวออกไปสู่การแข่งขันที่รุนแรงขึ้น หรือสู่ระบบเศรษฐกิจที่มีขนาดใหญ่มากขึ้น ทั้งนี้ไม่ว่าในระดับใดของทฤษฎีการพัฒนา พระองค์ท่านทรงให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาจากภาครัฐบาล ภาคนิธิ องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคธุรกิจเอกชนเสมอ เนื่องจากทั้งสามภาคนั้น ต่างก็มีข้อเด่นข้อด้อยที่แตกต่างกัน แต่ก็มีโอกาสที่จะประสานความร่วมมือระหว่างกัน โดยใช้จุดเด่นของแต่ละฝ่ายแต่ละส่วนนั้น ที่มีอยู่มาสนับสนุนช่วยเหลืองานพัฒนาชาติ พัฒนาสังคมได้ เช่นเดียวกัน

4. แนวคิดในการพัฒนาสังคมและการส่งเสริมคุณภาพชีวิต

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริทุกโครงการจะผนวกเรื่องของการพัฒนาสังคม และการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนเข้าไว้ด้วยเป็นสำคัญ โดยถือหลักให้ประชาชนที่มีส่วนได้เสียในชุมชนนั่นเอง ได้เข้ามามีส่วนในการตัดสินใจด้วยตนเอง (People Participation) ตั้งแต่เริ่มโครงการ วิธีการนี้เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ เนื่องจากทรงเรียกกระบวนการนี้

ว่าเป็นการ “ระบิดจากข้างใน” คือประชาชนผู้มีส่วนได้เสียนั่นเอง เป็นผู้กำหนดวิถีทางของตนเอง เพื่อเลือกแนวทางการพัฒนา และพร้อมที่จะรับกระแสของการพัฒนาจากข้างนอกที่จะมีเข้ามาในอนาคต หากวิเคราะห์ถึงการดำเนินงานในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริอย่างเจาะลึกแล้ว จะเห็นได้ชัดว่า พระองค์ทรงใช้หลักของการทำประชาพิจารณ์ (Public Hearing) มานานนับเป็นเวลาหลายสิบปี ก่อนจะเป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย และเริ่มกระทำกันอย่างกว้างขวางในขณะนี้ วิธีการทำประชาพิจารณ์ของพระองค์นั้น เป็นวิธีที่เรียบง่ายและตรงไปตรงมา โดยที่จะทรงอธิบายถึงวัตถุประสงค์และผลที่จะได้รับจากโครงการพัฒนาแก่พสกนิกรที่มาเฝ้าหลังจากนั้นจะทรงถามถึงความสมัครใจ และให้ตกลงกันเองในกลุ่มที่จะได้รับประโยชน์และกลุ่มที่จะต้องเสียสละในขณะนั้น เสด็จหลังจากได้มีการตกลงใจโดยเสียงเป็นเอกฉันท์แล้ว ก็จะทรงเรียกผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จนกระทั่งถึงนายอำเภอ และผู้ว่าราชการจังหวัด ให้มารับทราบและดำเนินการในขั้นต้น เช่น การจัดการในปัญหาเรื่องกรรมสิทธิ์ในที่ดิน ก่อนที่จะพระราชทานให้หน่วยงานปฏิบัติที่เกี่ยวข้องดำเนินการในเชิงบริหารและวิชาการต่อไปจนเสร็จสิ้นโครงการ

การเข้ามามีส่วนร่วมในทุกระดับของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องนั้น จะมีทั้งในส่วน of ประชาชนและในภาครัฐ จะเห็นได้ชัดเจนในอีกตัวอย่างหนึ่งคือ โครงการศูนย์ศึกษาการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ซึ่งถือเสมือนเป็น “พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต” ซึ่งมีอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศไทย ศูนย์ศึกษาการพัฒนาฯ นั้น นับได้ว่าเป็นรูปแบบใหม่ของการบริหารจัดการในระบบราชการไทย ซึ่งเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ นั่นก็คือการลดขั้นตอนของการประสานการจัดการที่เคยชินอยู่กับการดำเนินงานระบบ “เอกเทศ” มาเป็นร่วมกันทำทุกสาขา เพื่อให้บริการแก่ประชาชน ที่แห่งเดียวเป็น “ศูนย์บริการเบ็ดเสร็จ” หรือ “one stop services” ที่หน่วยราชการหลายหน่วยร่วมกันทำงาน โดยมีศูนย์ฯ เป็นศูนย์รวม ทั้งนี้เพื่อมิให้ผู้ที่ต้องการความรู้

และความช่วยเหลือต้องเสียเวลามากในการไปรับบริการในแต่ละองค์กร ซึ่งแยกย้ายกันอยู่
คั้งที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ โดยทั่วไปแล้วในแต่ละโครงการนั้น ได้ศสสถานวัดอุประสงค์หลากหลายเข้าไว้ด้วยกัน กล่าวคือ นอกจากเรื่องทางเศรษฐกิจ และการยกระดับรายได้ของพสกนิกรแล้ว ยังปรากฏเรื่องของการพัฒนาสังคม การสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้กับชุมชน การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตในแง่ขององค์กรรวม ตลอดจนเรื่องของการศึกษา จิตวิทยา วิถีชีวิตไทยและวัฒนธรรมอีกด้วย ในพื้นที่พัฒนาบริเวณวัดมงคลชัยพัฒนา อ.เมือง จ.สระบุรีนั้น นอกจากการนำทฤษฎีใหม่ตามที่ได้กล่าวไว้เบื้องต้นไปศึกษาทดลอง เพื่อเป็นต้นแบบแล้วยังผนวกรวมถึงเรื่องการนำวิถีชีวิตไทยที่ดิงามในอดีตหรือฟื้นขึ้นมาใหม่ด้วย โดยได้พระราชทานพระราชดำริให้จัดสร้างศาลาเอนกประสงค์เพื่อให้พระสงฆ์ ชาวบ้าน และส่วนราชการได้พบปะแลกเปลี่ยนความรู้ และแก้ปัญหาของชุมชน ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านการทำมาหากินและปัญหาในชีวิตอื่น ๆ ในลักษณะของสามประสาน หรือ บ-ว-ร บ้าน วัด และราชการ อีกด้วย ซึ่งวิถีชีวิตไทย ในลักษณะนี้จะรักษาไว้ให้ดำรงอยู่ต่อไปในสังคมไทย แนวความคิดเหล่านี้ได้สะท้อนให้เห็นพระวิสัยทัศน์ และพระสติปัญญาที่ลึกซึ้งกว้างไกลยิ่งนัก

แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำริ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวนั้น มีอยู่กว้างขวางและหลากหลาย ครอบคลุมและเกี่ยวพันกับกระบวนการพัฒนาหลายสาขา แม้กระนั้นก็ดี แต่ละแนวคิดและทฤษฎีที่ได้พระราชทานไว้ นั้น ได้ก่อคุณูปการอันยิ่งใหญ่แก่การสงเคราะห์ช่วยเหลือ และยกระดับคุณภาพชีวิตของพสกนิกรเป็นเอนกประสงค์ มาโดยตลอดระยะเวลา 53 ปี ที่ทรงครองสิริราชสมบัติ แนวคิดและทฤษฎีที่ทรงคิดขึ้นเอง ด้วยพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถที่ล้ำลึกนั้น ไม่จำกัดลงเฉพาะเรื่องของการเกษตรกรรม เช่น น้ำ ดิน อากาศ และการเพาะปลูกเท่านั้น หากแต่ยังมีเรื่องของการบริหารจัดการ เรื่องของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ

ถึงแวดล้อม ตลอดจนด้านการพัฒนาสังคมและการส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชน อีกด้วย การสงเคราะห์ช่วยเหลือพสกนิกร โดยเฉพาะผู้ยากไร้ในถิ่นทุรกันดาร ได้ เสริมสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมแก่ประเทศชาติเป็นส่วนรวม เป็นการแบ่งเบาภาระอุดช่องว่าง และเสริมงานด้านการพัฒนาประเทศของรัฐบาลอย่าง ประสานสอดคล้อง

สรุป

ตลอดเวลา 50 ปี ที่พระองค์ท่านทรงงานอย่างหนัก เพื่อทรงรวบรวมข้อมูล จากแหล่งต่าง ๆ เช่น จากเอกสาร แผนที่ สอบถามราษฎร และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่เสด็จ พระราชดำเนินเยี่ยมเยียนทั่วทุกท้องถิ่นไทย จนมีการกล่าวขานกันว่าทั่วทั้งผืนแผ่นดินไทย ไม่ว่าที่นั่นจะทุรกันดารแค่ไหน ถ้าหากอย่างไร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์นี้ ได้เสด็จพระราชดำเนินไปแล้วอย่างทั่วถึง หากย้อนกลับไปดูโครงการ พระราชดำริ ตั้งแต่เริ่มแรกจนกระทั่งปัจจุบัน จะเห็นว่าแนวทางการพัฒนาเหล่านั้น เป็นไปตามลำดับขั้นค่อนตามความเป็นจริง โดยมีเป้าหมายการพัฒนาคือ “คน” เป็น สำคัญ เริ่มตั้งแต่เรื่องสุขภาพของคน ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าเมื่อคนมีสุขภาพ แข็งแรงดีแล้วก็จะมีความคิดที่จะทำสิ่งใดต่อ ๆ ไป โดยการพระราชทานดึกเพื่อการ- รักษาพยาบาล พระราชทานเรือสำหรับเคลื่อนที่ไปรักษาพยาบาลผู้ป่วย พระราชทาน หน่วยแพทย์เคลื่อนที่ไปรักษาคนไข้ในท้องถิ่นทุรกันดาร เป็นต้น โครงการในระยะ ต่อมาเป็นเรื่องของการจัดสร้างสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น ถนน แหล่งน้ำ ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะเอื้อต่อการประกอบอาชีพทางการเกษตร ซึ่งเป็นอาชีพส่วนใหญ่ของ คนในชนบท แต่การพัฒนาของพระองค์มิได้หยุดเพียงแค่นั้น ความรู้เทคโนโลยีใหม่ ๆ สำหรับการประกอบอาชีพของเกษตรกร โดยการพระราชทานศูนย์ศึกษาการพัฒนา อันเนื่องมาจากพระราชดำริ 6 ศูนย์ ซึ่งตั้งอยู่ในภูมิภาคต่างๆเพื่อทำการศึกษาทดลอง เพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์สังคมของแต่ละ

ภูมิภาค แต่ต้องเป็นเทคโนโลยีที่ง่าย ประหยัด โดยที่ผลการทดลองเหล่านั้นได้สาธิตไว้ในพื้นที่จริงตามศูนย์ศึกษาฯ นั้น ทั้งหลายในลักษณะของ “พิพิธภัณฑ์ธรรมชาติที่มีชีวิต” ผู้ที่สนใจสามารถเข้าไปศึกษาหาความรู้ได้ตลอดเวลา และเกษตรกรสามารถนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้ นั่นคือให้เกษตรกรเหล่านี้สามารถอยู่ได้ด้วยตัวเอง ขณะเดียวกันการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่ทรงให้ความสนพระราชหฤทัยตลอดมา ไม่ว่าจะโครงการใด ๆ จะทรงคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม ทั้งโครงการสร้างถนน การพัฒนาป่าไม้ การพัฒนาแหล่งน้ำ ตลอดจนการพัฒนาปรับปรุงบำรุงดิน ทรงสนับสนุนให้แก้ปัญหาโดยใช้ธรรมชาติแก้ธรรมชาติ เพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดความยั่งยืน การพัฒนาต่าง ๆ ก็ล้วนแต่คำนึงถึงการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมไปด้วย โดยการพัฒนาคบวงจร เช่น จัดสรรที่ให้ราษฎรอยู่อาศัยและมีพื้นที่ทำกินอย่างถูกกฎหมาย ไม่บุกรุกทำลายป่าเพื่อทำการเพาะปลูกต่อไป มีการส่งเสริมการประกอบอาชีพที่สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์สังคมตลอดจนให้มีการรวมกลุ่มเพื่อนำไปสู่ระบบสหกรณ์

ผลจากการพัฒนาตามแนวพระราชดำริ โดยให้ความสำคัญที่พัฒนาคนให้อยู่ได้โดยการ “พึ่งตนเอง” ซึ่งเป็นการ “พัฒนาแบบยั่งยืน” ได้ปรากฏผลออกมาอย่างชัดเจนแล้วในปัจจุบัน คือทำให้ประชาชนเหล่านั้นมีสภาพชุมชนและสิ่งแวดล้อมดีขึ้น มีการประกอบอาชีพที่มีรายได้เพิ่มขึ้น ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นอย่างชัดเจน สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นได้ก็ด้วยสายพระเนตรที่ยาวไกลของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ที่ทรงงานเพื่อประชาชนมาตลอดเวลา 53 ปี ที่ทรงครองสิริราชสมบัติ ในวโรกาสอันเป็นมหามงคลนี้ จึงสมควรแล้วที่จะเทอดทูนว่าพระองค์คือพระมหากษัตริย์นักพัฒนาผู้ยิ่งใหญ่ในโลกปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

กรมวิชาการ, กระทรวงศึกษาธิการ. 2540. *ประทีปแห่งการศึกษา : พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสด้านการศึกษา*. โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว กรุงเทพมหานคร.

กระทรวงมหาดไทย. 2539. *มหาดไทยชวนรู้ 2539*. ปฏิทินบันทึกปี 2539.

สุเมธ ตันติเวชกุล. 2539. *เศรษฐกิจสังคมไทยภายใต้พระบรมโพธิสมภาร เอกสารประกอบการสัมมนาเฉลิมพระเกียรติ. วิสัยทัศน์ในประเทศไทย. วันที่ 15 พฤษภาคม 2539 ณ ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ กรุงเทพมหานคร.*

สุรเกียรติ์ เสถียรไทย. 2541. *ปฐกถา เรื่อง รัฐ-ชุมชน-ธุรกิจ มิติใหม่ทางความร่วมมือของสังคมไทย เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง ปรัชญาการพัฒนา : ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ 6-7 พฤศจิกายน 2541 ณ สถาบันข้าราชการพลเรือนนนทบุรี.*

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (สำนักงาน กปร.). 2539. *50 ปีแห่งการพัฒนาตามโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. พิมพ์ครั้งที่ 2, 2539 และพิมพ์ครั้งที่ 3, 2540.*

_____. 2540. *แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนาอันเนื่องมาจากพระราชดำรินในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.*

บทส่งท้าย

เบญจา ยอดคำเนิน-แอ็ดติงซ์
บุญเลิศ เลี้ยวประไพ
ปราโมทย์ ประสาทกุล
วรชัย ทองไทย
วาทีณี บุญชะลิกย์
สุรีย์พร พันพั่ง
กุลล สุนทรธาดา

ภายในพื้นที่ 513,115 ตารางกิโลเมตร หรือ 321 ล้านไร่ของราชอาณาจักรไทย มีประชากรหลายร้อยล้านชีวิตได้เคยอาศัยอยู่บนผืนแผ่นดินนี้ ย้อนหลังไปเมื่อ 53 ปีก่อน ใน พ.ศ.2489 เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันทรงขึ้นครองสิริราชสมบัติ มีประชากรอาศัยอยู่ 17 ล้านคน พสกนิกรได้มีชีวิตอยู่อย่างสงบร่มเย็น ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระองค์ท่านมาโดยตลอด ประชากรไทยได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา มีเกิดใหม่และตายไป มีประชากรจากประเทศอื่นย้ายเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทย และมีคนไทยย้ายไปอยู่ประเทศอื่น ภายในราชอาณาจักรเอง ประชากรก็เคลื่อนย้ายที่อยู่กันตลอดเวลา ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงประชากรคือ พัฒนาการในคุณภาพชีวิตของปวงชนชาวไทย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมือง จนมาถึงปีปัจจุบัน พ.ศ.2542 เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจริญพระชนมพรรษาครบ 6 รอบ ในวันที่ 5 ธันวาคม 2542 ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วย คณะอาจารย์ ข้าราชการ และพนักงานสถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล ขอร่วมกับปวงชนชาวไทยทั้ง 62 ล้านคน ถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ด้วยความจงรักภักดี และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ไพศาลหาที่สุดมิได้ ของพระองค์ และรอคอยโอกาสด้วยความปลาบปลื้มที่จะได้ร่วมกับปวงชนชาวไทย 68 ล้านคนถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยความจงรักภักดี และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ไพศาลหาที่สุดมิได้อีก ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554.....ขอจงทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน

ภายในพื้นที่ 513,115 ตารางกิโลเมตร หรือ 321 ล้านไร่ของ
ราชอาณาจักรไทย มีประชากรหลายร้อยล้านชีวิตได้เคยอาศัยอยู่บน
ผืนแผ่นดินนี้ ย้อนหลังไปเมื่อ 53 ปีก่อน ใน พ.ศ.2489 เมื่อพระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันทรงขึ้นครองสิริราชสมบัติ มี
ประชากรอาศัยอยู่ 17 ล้านคน พสกนิกรได้มีชีวิตอยู่อย่างสงบร่มเย็น
ภายใต้พระบรมโพธิสมภารของพระองค์ท่านมาโดยตลอด ประชากรไทย
ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา มีเกิดใหม่และตายไป มีประชากรจาก
ประเทศอื่นย้ายเข้ามาอยู่ในราชอาณาจักรไทย และมีคนไทยย้ายไปอยู่
ประเทศอื่น ภายในราชอาณาจักรเอง ประชากรก็เคลื่อนย้ายที่อยู่กันตลอดเวลา
ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงประชากรคือ พัฒนาการ
ในคุณภาพชีวิตของปวงชนชาวไทย ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม
และการเมือง จนมาถึงปัจจุบัน พ.ศ.2542 เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชสมภพครบ 6 รอบ ในวันที่ 5 ธันวาคม
2542 ข้าพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยคณะอภิวรยาธิการ ข้าราชการ และพนักงาน
สถาปนาวัดชัยปราการและสังฆมณฑล มหาวิทยาลัยลัยมหิตล ขอร่วมกับปวงชน
ชาวไทยทั้ง 62 ล้านคน ถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ด้วยความจงรักภักดี และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ไพศาล
หาที่สุดมิได้ของพระองค์ และรอดอยู่ใต้อาสน์ด้วยความปลาบปลื้มที่
ได้ร่วมกับปวงชนชาวไทย 68 ล้านคนถวายบังคมพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวด้วยความจงรักภักดี และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ
อันยิ่งใหญ่ไพศาลหาที่สุดมิได้อีก ในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิม
พระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554.....ขอจงทรงพระเจริญ
ยิ่งยืนนาน